

Didó Sotiríou

Blodig jord

Διδώ Σωτηρίου: Ματωμένα χώματα (1962)
Oversat til dansk af Peter Wåhlin (2023)

Et fredeligt liv

(13)

I

INDTIL JEG BLEV SEKSTEN ÅR gik jeg ikke med sko, ej heller i nyt tøj. Min far bekymrede sig kun om ét, at erhverve mange marker, oliventræer og figenlunde. Min mor fødte fjorten børn, men kun syv børn levede, og af disse blev fire dræbt i krigene.

Jeg kan ikke huske, at min far nogensinde gav mig en mønt til at købe slik eller en kringle som barn. En dag, jeg skulle tilbringe med mine to yngre brødre, gik vi hen og bad ham om tilgivelse, med det lønlige håb, at han ville give os noget. Men da han hørte, at vi ventede penge, blev han rasende og vendte sig for at slå os. Vi stak så af og gik hen for at kysse hånden på vores gudfædre, hvis der nu skulle komme noget ud af det. Da de gav os en piastre [1/100 lira] hver, gik vi amok! Den yngste, Stamátis, løb direkte til hr. Thódoros' købmandsbutik, (14) som havde nogle farvede bolcher så store som sten og mættede sin ulvehunger med dem. Giórgis og

jeg havde en anden passion, vi længtes efter at holde noget legetøj i vores hænder. Giórgis købte den første trompet, han faldt over. Jeg beherskede mig, jeg ledte efter det bedste. Da jeg stødte på en grå blikmus med fjeder, greb jeg den og tøvede ikke med at give alle min lommepenge.

Vi tog hjem for at lege med hver sit. Min bror, rank og stolt, legede trompetist og ville ikke tage piben fra munden. Jeg lagde mig pladask, placerede forsigtigt musen på gulvet, spændte fjederen i maven, og da jeg så den løbe afsted, begyndte jeg at råbe:

- Den bevæger sig! Den er levende!

Mine brødre samledes og opførte sig som vanvittige, de ville være først til at spænde fjederen for at bringe musen på tur. Jeg følte ikke en større sindsbevægelse i alle mine barndomsår. Mens vi hengav os til legens sødme, fangede jeg i øjenkrogen fars ansigtsudtryk, som stivnede. "Hvad nu?!" tænkte jeg. Men før jeg kunne afgøre det, hørte jeg hans rasende befaling:

- Så ... !! Bring mig disse tingester. (15)

Inden han nåede at afslutte sin tale, tog jeg fat i musen, stak den beskyttende ind til brystet og styrtede i syvspring ned ad svalegangens trappetrin. Min bror Giórgis fulgte mig ikke, enten fordi han ikke lugtede faren, eller måske fordi han

ikke turde modsætte sig. Han nærmede sig far, rakte ham trompeten og blev ved med at se på ham med store forskræmte øjne. Far greb den, vred den i sin hårde hånd og smed den ind i pejsen.

- Sådan noget bras! sagde han. At lære at bruge jeres penge på sådan noget skrammel. Er det helt glemt, at I skal købe kladdehæfter, blyanter?

Det var første gang, jeg blev konfronteret med magtblindhed og gjorde modstand. Hvordan kunne jeg vide, at jeg i hele mit liv skulle kæmpe med det...

Min mor var en blid og tålmodig kvinde. Hendes mands dårlige temperament fik hende til at bøje af med et godt ord og et smil på læben: "Hvis du ikke modsætter dig den vrisne mand, har du ham som slave." På hvilken måde hun havde far som slave, vidste kun hun, som havde et kompagni børn med ham.

Men én gang, og kun én gang, modsatte hun sig ham. Hun så ham slå mig med et sådan raseri, at blod fossede ud af min næse og mund. (16) Så stillede hun sig imellem, åbnede armene som vinger og med tårefyldte øjne sagde hun forskrækket til ham:

- Stakkels dig, du vil ødelægge dit eget afkom [indvolde] !

Årsagen til de vilde tæsk var en metalíki [1/4 piastre]. Min far gav mig den, for at jeg skulle gå til købmanden og købe salt. Jeg vidste, hvad der ventede mig, hvis jeg mistede den, så jeg holdt den fast i min svedige hånd. Så på vejen står jeg med ét foran en kvik sigøjnertøs med en abe, en rødnumse. Nogle gange forestillede hun læreren, nogle gange frøkenen og nogle gange apotekeren. Det var rigtig, rigtig sjovt. Folk kredsede om hende og gloede. På tidspunktet for betalingen, spredte de fleste sig. Så kom aben hen og stod foran mig med fremstrakt tamburin. Vores øjne mødtes. Jeg kunne ikke holde til det, min knyttede hånd løsede sig af sig selv og så, ding dong, rullede min mønt ned i tamburinen.

Da jeg kom tomhændet hjem, fortalte jeg ikke sandheden, jeg sagde bare, at jeg havde tabt pengene. Det var så det. Jeg så min far blive så vild, at jeg blev bange og sprang ud fra øvre etage og befandt mig nede på gaden i fare for at være blevet dræbt. Men selv denne min desperationshandling fik ham ikke til at falde til ro. Han jagtede mig, og da en nabo, Habérogrou, fangede mig og overleverede mig, begyndte han at slå mig, hvor han kunne. Fra den dag stak jeg af på mine lange tynde ben og tisede i bukserne, hver gang jeg så (17) far blive vred. Og alligevel kom der et tidspunkt, hvor jeg tilgav ham denne opførsel. Kun denne fremmedes

indblanding, Habérogrou, hverken forstod jeg eller tilgav.

Derhjemme regnede vi alle med to kræfter: Guds og fars, for vi havde bundet vores eksistens til dem. Som man kan gætte, så vi vores mor som den beskyttende sol, men dens stråler nåede ikke til at varme os. Hun fandt aldrig tid til at kærtegne os, tage os i sit skød og fortælle os et eventyr. Hun vågnede altid ved daggry, tændte op, satte en gryde over for at sørge for så mange munde. Så havde hun altid et hylende pattebarn i vuggen. Hun skulle passe dyrene, gøre en balje klar, ælte, vaske, passe husholdningen, hente en nål; hele landsbyen talte om hendes renlighed og hendes husholdning.

Sandheden er, at min gamle også blev respekteret af folk, fordi han holdt ord, han var ærlig i handel, gæstfri og dygtig. Han imponerede også meget med sin myndige væsen, han var høj og slank, med krøllet hår, dybtblå øjne og med stærke tænder, som han havde med i sin grav. Derfor var jeg stolt, da naboerne sagde til min mor: "Din søn Manólís er som snydt ud af næsen på far-Dimitrós".(18)

Mens der endnu var stjerner på himlen, rejste far sig fra sin seng. Først tog han sin fez på og så sine filtbukser, sine tozlúk'er [skinnebenschylstre] og sine sko, (han havde ikke sokker på, han sagde, at de generede ham og skadede hans

helbred). Han vaskede sig larmende. Han gjorde korsets tegn foran ikonerne. Han ristede noget hvedebrød over gløderne, dyppede det og opblødte det i brusko [skarp vin], han spiste også nogle oliven, spyttede stenene ud sammen med nogle få eder for lykkens skyld og begav sig rank og på lette fjed ud på markerne.

Han arbejdede seksten til atten timer uden at stoppe. Han kunne ene mand løfte tres til halvfjerds oka [1,3 kg], men man hørte ham aldrig stønne. Hakken og ploven blev lydige i hans hånd. Husdyrene skælvede og elskede ham på samme tid, fordi han passede bedre på dem end på os.

I skumringen vendte han hjem uden at stoppe ved en café. Han tog fat i flasken med rakí, tog et par dygtige slurke, og spiste maden, som mor havde gemt til ham. Efter omstændighederne tævede han to eller tre af os og faldt fortumlet i søvn, snorkende så det rystede.

Man talte ikke med ham hverken søndag eller årets andre dage. Ingen af os turde tale i hans nærvær; vi havde lært os at udtrykke det hele med øjnene, vrede, beklagelser, frækheder og vores glæder. (19) Kun hvis han tilfældigvis var i godt humør om søndagen, hvor hele familien sad til bords, så kunne han godt lide at opdrage mig, som han altid så som husets bogstavsdygtige, til at sige "Πάτερ ημών [Fadervor]". Jeg forstod ikke

et suk af, hvad denne bøn sagde, og en dag sagde jeg til min mor:

- "Πατ [skakmat]", mor, jeg ved, hvad det betyder. Men det med "ερημών [ørkenernes]" forvirrer mig...

FOR MIG UDMÆRKEDE Giórgis sig blandt mine brødre; han forstod mig før jeg åbnede munden og var enig med mig i alt. Han var omkring atten måneder yngre end mig. Et følsomt, sart barn, med underligt lange, tynde fingre, som pigerne var stolte af, fordi ingen andre i landsbyen havde dem. (Alle vores hænder var hårde, hærdede af tungt arbejde og lignede træ).

Giórgis havde altid blyant, trækul og kridt på sig, og når de voksne ikke så ham, tegnede han dyr, mennesker, landskaber. En dag, da far sendte ham for mod betaling at føre en fremmed til ruinerne af Éfesos, fyldte han marmoren med en masse figurer. Så sagde den fremmede til ham "Du god kunstmaler" og fik vores adresse og sendte ham maling og pensler med posten. Siden da, lavede Giórgis (20) farvemalerier; han malede biskopper og helgener og jomfru Maria og oprørskaptajner fra 1821. Far tog hans værker og solgte dem ved folkefester, nogle gange hemmeligt og nogle gange åbenlyst.

Mine fire ældre søskende arbejdede altid mere end godt, og ingen spiste deres brød gratis. Vores Sofía løftede som den førstefødte hele familiens byrde; hun var som vores anden mor, i timevis bøjet over trætruget, med nålen, ved ilden og på markerne. Jeg ved ikke, om hun nogensinde fandt tid til i et spejl at se, hvor sød hun var ligesom jomfru Maria. De, der kunne fortælle hende det og holde hende i deres arme, gjorde det ikke. To mænd elskede hende lidenskabeligt og forlovedes med hende, og begge blev dræbt, den ene i krigen i 1912 og den anden i krigen i 1914.

Meget måtte forbitre denne storesøster. Ængstelig og beskedent mente hun, at dette var hendes andel i glæden, og hun kiggede ikke efter en anden mand. Landsbyens unge mænd var også skræmt, og de nærmede sig hende ikke. De plejede at sige: "Den, der elsker Sofía, dør, det er hendes skæbne". Således knugedes og indtørredes og ældedes hendes hjerte for tidligt. Hun bad ikke om noget, hun gav, hvad hun kunne. Efter Sofía fulgte drengene Kóstas, Panágos og Michális i deres fars fodspor. De greb ikke fat i bogstaverne, men de havde magten over jorden. De havde en bøffels styrke og udholdenhed (21) og rigelig fremgang. De gjorde faderens manglende forventninger til skamme. Da de fløj afsted og kastede sig over arbejdet med jorden og vi fik et par gode år med

rosiner, med figner og tobak, og vi fik gælden ud af den ene bygning, og betalte af på en anden og en tredje, så satte gamle-Dimitrós Axiótis sin fez på sned, han grinede, han faldt til ro, der kom ordentlig tale fra hans mund, selvom han altid var stiv, stram og i dårligt humør. For at I skal forstå, hvordan en gammel landsbyboer med sine bare hænder formåede at lave en god sermaya [ejendom] ud af ingenting, må jeg fortælle jer, hvordan vores land var, og hvordan vores liv var i Tyrkiet, før Balkankrigene brød ud og det forbandede 1914 kom.

Hvis der findes sådan noget som et paradys, var vores landsby, Kirkintze [Şirince], et eksempel på det. Vi boede tæt på Gud, højt, blandt grønne bjerge, og vi skuede ud over hele den frugtbare Efesoslette, som var vores helt til havet i timevis på en vej fuld af figenlunde og oliventræer, tobak, bomuld, hvede, majs og sesam.

I Kirkintze havde vi ikke godsejere, der sugede vores marv, det var svært for panten at æde os op på den tid. Hver landsbyboer var herre på sin jord. Han havde hus i to etager, han havde også sit landhus, med køkkenhave, valnødder, mandler, æbler, pærer og kirsebær. Og han glemte ikke (22) også at plante blomsterhaver for sin fornøjelsens skyld. Hvor var det kosteligt for ham, at han havde det rislende vand og de springende bække, som klukkede vinter og sommer! Da hveden og byggen modnedes,

lignede vores marker det gyldne hav. Men sådanne knejsende oliventræer finder man ingen steder; deres frugter rigelige, faste, skinnende, ordentligt udbyttegivende arapinitter [negerpiger]. For vores sted var olivenolien en vigtig indtægtskilde, men landsbypungen var fuld af penge fra figner, berømt ikke kun i Aydins vilayet, men i hele Østen og i Europa og Amerika. Finskallede, silkebløde figner, drysset med sukker og gylden honningsaft, med al Østens varme og sødme.

Gud havde overøst vore egn med en anden velsignelse, søerne, hvor dønningerne og oversvømmelserne fik dem til at fremstå som ét med havet. Hver dag stoppede toget ved stationen i Ayasuluk [Selçuk], så de rejsende og handlende kunne få klaser af fisk, sprællende, velmagende fisk, og hver klase på to eller tre oka. Og kulbækkenerne med pander stod på rad, ellers nåede de omstrejfende gadesælgere ikke at stege dem. Disse vande bragte et evigt forår til vores enge, dyrene fandt rig græsning, og når de hvilede sig, lignede de velnærede beyer [bey: højere socialt placeret muslimsk borger, oprindeligt en guvernørtitel].

Om sommeren stod Kirkintze tom. Tilbage blev (23) kun nogle få vogtere. Alle de andre folk spredte sig ud til deres landboliger. Når så oktober nærmede sig med den store Sankt Demetrius festival, vendte alle tilbage til

landsbyen. Kirkintzekvinderne gik i gang med hvidtning og rengøring. De startede med deres kobbeting og nåede helt ud på gaderne, så landsbyen blev skinnende ren, og man skammede sig over at træde på den. Butikkerne, caféerne, og vores to kirker og vores tre skoler, samt det eneste tyrkiske tag, vi havde, Karakoli'en [politistation], blev alle dekoreret med myrter og laurbær.

Unge og gamles ansigter strålede af glæde, nu da høsten blev solgt med god fortjeneste. Familierne tog af opsparingen og steg ned til Smyrna for at få vinterforsyninger, de købte medgift, pynt. Drengene fik syet nye bukser og købte silketørklæder, kampania, til deres fez'er. Pigerne, hvor de dog syede og syede på de farvestrålende satinkjoler, og frem med de gyldentakkede dukater, to og tre gange om halsen svarende til indtjeningen.

De hemmelige samtaler om ny ægteskabsformidling var afsluttet, fordi alle bryllupper fandt sted ved Sankt Demetrius. Præsterne fik ikke tid til at trække vejret. Femten til tyve par stod i kø til vielse.

Vi havde andre fester og glæder ved Sankt Johannes Evangelisten. Dette var en fejring af mandsmod. (24) Stærke knægte, omspændt med pistoler og knive, besteg deres veltrænede heste og kappedes på de åbne pladser. Men da den

hellige treenighedsfest kom, og de sprøde kirsebær modnedes, så man ikke kun mænd til hest. Bag på hestene red også brudene, livlige, stolte, pyntet med glitter og halskæder. Og hvem kunne så matche Kirkintzerytterne!

Hele dagen og natten sang violinerne, outerne, saz'erne og dubelékierne [håndtromme] på landet. Under træerne blev der stillet op til dans, karsilamás, hasápikos, zeibékikos. Kroppene, befriet fra det daglige slid, fløj som flammer mod himlen og blev kysset af brisen og kærtegnet af månen og derefter fundet af den opgående sol. Lige til det var tid til at tage vores arbejdstøj på igen og gribe hakken.

Og lader vi nogensinde en helligdag gå til spilde uden at fejre den? Hvilken Jul, hvilket Nytår, hvilken Hellig Tre Konger, hvilken Apókries [de tre uger før Fasten], hvilken Påskedag! Rene Mandag [den første dag i Fasten] blev fejret af de nygifte ægtemænd på deres egen måde. De tog på landet, tændte bål, stegte kastanjer, drak rakí og fortalte historierne om deres uskyldige eventyr: Hvordan de forelskede sig i deres koner, hvordan de fandt sammen i al hemmelighed, før den officielle ægteskabsmægler kom og ægteskabet blev aftalt, hvilke tricks de lavede for at undgå, at forældre, tanter, naboer fik fært af det. (25)

Vil man have Østens varme, vil man have det frugtbare land, så driver det os til at synge. Med sangen vågnede vi, med sangen gik vi i glæde eller i sorg. Den unge mand, der besluttede at gifte sig, byggede først et hus, det var en nødvendig medgift. Huset blev aldrig givet af kvinden. Så når han lagde fundament, måtte venner og naboer løbe til for at hjælpe ham, bringe sten, arbejde med mudderblanding. Og alt dette var akkompagneret af de mest passionerede kærlighedssange.

Men også landbrugsarbejdet var utænkelig uden sang. Fra oktober til februar havde vi olivenhøst, fra februar til marts lugning. Fra april til juli havde vi travlt med tobakken, så startede rosinerne og figernerne. Sletter, bjerge, kløfter genlød dengang af vores sange. Så hvordan kunne vore dage være tunge og vore nætter urolige, når der ikke var nogen bekymring for det daglige brød og rædsel for døden? Så sent som i 1914 havde der ikke været noget mord i vores område, bortset fra en enkelt gang, hvor to unge mænd, lige og ærligt foran vidner, kæmpede om en smuk piges hjerte.

I nærheden af vores landby havde vi også de berømte oldtidssteder i Efesos, som sandt at sige ikke bekymrede os, selv om vores huse fra top til bund [fra vindueskarm til hovedtrappe] havde ornamenter fra oldtiden. (26) Men det vigtigste var, at vores landsby var beskrevet i de græske

bøger, Bjerget Efesos vidnede om vores oldgamle slægt.

Jeg lærte alt om det af en nyligt ankommet lærer fra Samos, hr. Pythagóras Lários. Denne kristne var skør med det gamle. Lige meget hvornår og hvordan, fandt man læreren dér vandrende rundt i gudinden Artemis' tempel, i teatret, i den byzantinske fæstning, i Forfølgelsesporten.

Han havde valgt vores eget æsel til at bære ham. Men far stolede ikke på ham og sagde til mig:

- Gå du også med dette fjols, at han ikke mister dyret, og vi må betale regningen. Han lyder som en drømmer. Han taler, siges der, helt alene i timevis, om øst, vest, måner. Og det, han siger, ligner hverken græsk eller tyrkisk.

En dag hørte jeg ham også med mine egne ører, og så spurgte jeg:

- Hvilket slags sprog taler du, Hr. Lærer?

- Oldgræsk, svarede han mig og brød ud i latter. Emmanuél, ved du hvad jeres læge hedder?

- Ak og ve, om jeg ikke kender lægen! Homer hedder han.

- Bravo! Homer altså, ham reciterer jeg. (27)

Og den gode lærer begyndte at fortælle om Homer, som faktisk var vores nære landsmand

[regnes traditionelt at stamme fra øen Chíos, ved kysten nær Smyrna] og endte med en masse navne, som jeg ikke husker, og han slentrede med mig til det antikke, det gamle og det nye Efesos. For hver sten man tog op, diskede han op med en historie. Jeg åbnede nu mine øjne og ører for at sluge alle de uhørte ting, som jeg havde lært udenad som "Fadervor".

Han fortalte mig, at Efesos, hvis antikke storhed blændede verden, blev "grundlagt" af Ándroklos, søn af Athens konge, Kódros. Men det er faktisk ikke sikkert, for måske kom der først nogle tusinde slaver fra Samos, som gjorde oprør, brød løs fra deres herrer og sled og slæbte på vores egn. Jeg foretrak det sidste, og da jeg gik med min bror Giórgis til ruinerne for at jage vilde duer, var det som om jeg kunne se disse tusinde mandfolk, lyslevende, foran mig.

Læreren og jeg besøgte også de byzantinske ruiner, og han opremsede for mig også dér historier om kejsere, der trådte på disse jorder, om apostlen Paulus, som underviste her, og en masse andet. Af alt, hvad han fortalte mig, gjorde tallet syv det største indtryk på mig. Et af verdens syv vidundere, sagde han, var gudinden Ártemis' tempel. Men der var også evangelisten Johannes' byzantinske kirke, og denne var en af apokalypsens syv stjerner. (28) Og så var der hulen, som vi en dag dukkede ind i for at beskytte

os mod en pludselig byge, og den blev kaldt "De syv sovende børns hule".

Denne renden frem og tilbage med læreren og min tørst efter at lære, behagede ikke min far. Hvad fanden, ville jeg forlade markerne for at blive en "Gurtermergus"? Sådan havde børnene døbt hr. Pythagóras, for når de ikke holdt en bog i hånden, slog han dem i hovedet med den enorme jernnøgle til sin dør og sagde til dem: "Uheldigvis for os var Gutenberg endnu ikke født!"

Men da europæere og amerikanere ankom til det gamle og nye Efesos og vandrede rundt i vores oldtidsminder med deres frankiske klæder og deres fremmede sprog, og sammen med dem græske lærde, så svulmede Kirkintzoterne, og far først og fremmest, af stolthed. Uanset hvad, må vores egn eje noget særligt. Og "Tidens fylde kommer... Og marmorkongen [den sidste byzantinske kejser] skal genopstå..." fortalte præsterne os, og så blussede passionen for foreningen med Grækenland endnu mere op i os.

VI HAVDE IKKE TYRKERE i landsbyen – også selvom tyrkisk var det sprog, vi talte. Som et uslukket lys (29) brændte kærligheden til vores hjemland Grækenland i hjertet. Tyrkerne fra de omkringliggende landsbyer, Kiretsli, Havutsli,

Balajik, ærede og beundrede os; vi var skarpsindige, og vi var hårdtarbejdende. Og vi har, det er sandt, aldrig givet dem anledning til at ændre mening. Det gik også godt med gode ord og betaling. Der gik ikke en dag, uden at tyrkiske landsbyboere kom ned til vores marked. De bragte træ, kul, fjerkræ, fløde, æg, ost, hele østens overflod af varer. De solgte dem i basaren og købte så alt, hvad de havde brug for i vores butikker. Om aftenen vendte de tilbage til deres landsbyer. Nogle boede som musafiraer [gæster] i gæstfrie huse. De spiste brød med os og sov på vores madrasser. Vores folk gjorde det samme, når de tog til de tyrkiske landsbyer for at købe okser, heste eller nogle af årets nye lam. Når vi mødtes alene i bjergene, hilste vi på hinanden med bukken, godmorgen og godaften "Sabahlariniz hayir olsun!" "Axamlariniz hayir olsun!"

Ved festivalen Sankt Demetrius var landsbyen fyldt med tyrkere, der ankom langvejs fra, fra egnen ved Konia. De hed Kirlider og de var kraftigt byggede mænd, bagt af solen og slidet. Kirliderne var fæstebønder, uden en eneste stump egen jord, brændt og sydet af hoverigårdens bey. Altid med tomme tarme og en vild sult. (30) Deres plagede krop kendte aldrig til nyt tøj. Fra generation til generation købte de brugte og falmede bukser og overtøj med tusinder af lapper.

Da de igen og igen kunne se, at deres liv gik til spilde, mente de, at de måtte væk og slippe af med hoveriet. Derfor rejste de rundt til landsbyerne og udlejede deres arbejdskraft. De lavede lige så meget arbejde som nutidens traktorer. Med to hakkeslag og et kraftigt spark blev vild steneg, cedertræer og fyrretræer rykket op med rode. Man gav dem tre til fem hektar land, områder kun med skov og sten, som man mente ville være umulige at indrage til dyrkning, og de gav én frugtbar jord tilbage, klar til at modtage frøet. Grækerne bearbejdede disse marker i et år eller to og anmeldte dem derefter til de tyrkiske myndigheder og opnåede uden megen formalitet at få ejerskøder.

Sådan blev min far herre i eget hus, og han anlagde frugthaver, som folk eftertragtede. Han satte Kirlider på arbejde, og så tog han sin riffel, sine to knive, et par bygtvebakker og gik på jagt i tyve til tredive dage. Han dræbte vildsvin, solgte dem i landsbyerne, samlede kapital og vendte tilbage og betalte tyrkernes dagløn.

Kirliderne fejrede de kristne højtider på samme måde som os. Det var en mulighed for at spise, (31) hvad deres enorme krop krævede. Der var intet græsk hus, hvor man ikke trakterede dem med det bedste, man havde. Nytår var det kutyme, at Kirliderne stod ved vandposterne. Når kvinderne gik for at hente vand, bar de bakker med kager, baklava, halva, nytårskage til dem.

Desuden på Ren Mandag, hvor fasten begyndte og Kirkintzékvinderne gned stegegryderne, så der ikke kunne være lugt tilbage i dem fra krydderierne, da oprandt den bedste dag i kirlidernes liv. Hvert hus gav dem hele bakker med ostetærter, æggetærter, makaroni, og slik. Og Kirliderne gav smilende og glade velsignelser til både store og små "tanter":

- Tjok sekelere abla, ablazigim!

Da april kom med St. George festen, fik de løn for deres arbejde og vendte tilbage til deres steder. De tog så husene et efter et og sagde et følelsesladet farvel til grækerne:

- Tak, Tsorbatzί [kristen landsbyleder], for brødet jeg spiste hos dig, sagde de.

Og vores egne svarede dem:

- Selv tak. Det er jer vel undt. Ogur ola!...

Der var også nogle, som i hemmelighed tilbød St. Georges sølvikon og efterlod offergaver, så det ville helbrede dem for en slem sygdom og holde dem stærke på deres lange rejser.

(32)

II

SÅ SNART FAR SÅ, at jeg havde styr på alle fire regnearter, og at jeg kunne skrive ord ud på papir, råbte han til mig og sagde:

- Gør dit tøj klar, Manólis. I disse dage agter jeg at sende dig til Smyrna. Jeg vil have, at du går ud på markedet for at lære handel, for at opleve, for at arbejde tæt på købmænd, markedsfolk og agenter.

For første gang talte min far til mig, som om jeg var en mand. Det forekom mig, at det var en sjælden dag, hvor døren til hans hjerte stod åben. Så jeg tog mod til mig og sagde til ham:

- Jeg vil gøre, som du bestemmer, far. Men jeg ville have at du ved, at jeg elsker bogstaverne, de glider let ind i mig, som når man er tørstig og drikker vand...

Mit ord må have gjort et vist indtryk på ham. (33) Han svarede mig ikke. Han udstødte et tungt uarticuleret "Mmm!", som ikke hjalp mig med at

forstå, hvad han tænke at gøre. Den næste dag, da vi var på vej tilbage fra vores bjerghus, standsede han i passet, så rundt på sletten og sagde til mig:

- Hvad vil du med bogstaverne, når vi har sådan en rigdom af jorde at arbejde med? Vil du være præst eller lærer? Jeg har brug for en købmand til at lære handel, at få kontakter i byerne, hvor røvere, døgenigte og købmænd opæder vores udbytte. Når jeg udpegede dig for at sende dig til Smyrna, gjorde jeg det, fordi du har et skarpt blik, og det roterer godt i dit hoved. Dette er min vilje...

Søndag morgen, da faderen tog afsted til arbejde i Aydin, fandt jeg muligheden for at gå op ad bjerget for at møde Sefkiét og bringe ham nyheden om min afrejse. Jeg havde et uforglemmeligt venskab med denne hyrdedreng. I påskeferien, når også jeg gik op på bjerget med fårene, lokkede jeg ham til de skøreste lege. Vi besteg høje, uindtagelige tinder, ledte efter ørnereder og skjulte huler, svømmede i floder. Når der kom en byge, og vi så træerne blive pisket af regnen, løb vi vilde rundt i skoven med bar overkrop, berusede af en mærkelig glæde, der oppiskede vores sanser. Når vi var gennemblødt til skindet, krøb vi sammen (34) i hulen, hvor vi vogtede flokkene, tændte bål og spiste frokost. Så holdt jeg Sefkiéts fantasi i mine hænder og formede den, som man former

Lazarákis [brød formet som en mand, Lazarus] med dej. Til påske bragte jeg ham ned til Kirkintzé! Han var glad for at se stearinlysene stråle som stjerner om natten, at høre Kristi opstandelse og klockens opildende melodiske kald, at kaste knaldperler med os og at spise min mors velduftende påskesuppe [suppe pisket med æggeblomme og citron] ved vores bord.

Den tillid, Sefkiét havde til mig, blev styrket og styrket endnu mere af en hændelse. Hans landsby var tilbagestående, ligesom alle tyrkiske landsbyer. De hørte aldrig, hvad en læge eller en lærer ville sige. Hvis en person blev syg, sendte han en rytter afsted på tre timers rejse for at finde en Hodja fra en anden landsby, som havde ry for at være klog.

- Hodja, sagde sendebudet, det og det er der med vores syge mand. Hvad skal vi gøre for, at han bliver rask?

Hodj'en faldt i dybe tanker. Hans forstand var helt overgivet til, hvad der står i Koranen. Da han fandt, hvad der passede til situationen, satte han sig og skrev det ned. Manden betalte for besværet, tog det foldede papir, vendte tilbage til landsbyen og gav det til den syge, så han kunne sluge det for at blive helbredt!...

En gang blev Sefkiéts far alvorligt syg, og han kom og sagde til mig: (35)

- Vi mister min far. Hodja'ens papirer helbreder ham ikke, og han bliver svagere time for time.

- Hvorfor prøver du ikke at bringe ham til vores landsby, sagde jeg til ham. Vi har en knag af en læge. Han giver ikke papir til de syge, han giver medicin, saft, piller, salver, som er lavet til formålet af en uddannet apoteker.

Sefkiet undrede sig og blev lidt bange, måske ville han vil blive dømt syndig, hvis han gik til lægen og ikke til Hodja'en. Men næste dag, ved daggry, kom han alligevel med sin far liggende på en bordplade, halvt bevidstløs. Min familie tog vel imod ham, lagde ham til sengs og tilkaldte lægen. Efter pleje og medicin åbnede han øjnene og efter klokken otte steg han op på æslet og vendte tilbage som en Lazarus til sin landsby. Da tyrkerne så ham levende og til bens, blev de forbløffede.

- Wow! Hvilken millet [folk, nation] er disse grækere? Hvordan gjorde deres egen Allah deres sind så vågent?

Sefkiét vendte tilbage til Kirkintzé. Han bragte os som gave honning og ost for at takke os for, hvad vi gjorde for hans far. Så tog han mig til side, tog en piastre foldet mange gange ind i sit tørklæde, stoppede den genert i min næve og hviskede til mig: Bana bir mum yak. (Tænd et lys for mig). Måske forsoner vores guder sig, som vi forsoner os ... (36)

Da jeg nu besteg bjerget for at sige farvel, tænkte jeg på de smukke timer, vi var sammen, og jeg følte en knude i mit hjerte. Da jeg nærmede mig hans opholdssted, stak jeg to fingre i munden og begyndte at fløjte. Sefkiét's øre, trænet i ensomheden, fangede lyden med der samme. Han fløjtede også selv som svar, hoppede som et rådyr fra sten til sten, og viftede glad med sin stav til mig.

Han fik ikke tid til at trække vejret og hilse på mig, før jeg straks fortalte ham nyheden:

- Ved du hvad, Sefkiét, jeg rejser bort! Min far sender mig til Smyrna.

Tyrkeren blegnede. Staven faldt fra hans hånd, han holdt vejret. Jeg ville forklare ham hvordan og hvorledes, for at trøste ham.

- Min far siger, at jeg har et skarpt blik og at min hjerne snurrer godt, derfor skal jeg ud på markedet for at lære alisverisi [handel], for at blive købmand.

- Købmand? Hvad betyder købmand? spurgte han mig bekymret.

- Købmand betyder, at du stjæler i stedet for, at andre stjæler fra dig..., svarede jeg ham alvorligt.

- Og hvordan valgte din herre sådan et ynkeligt job, når han er en hæderlig mand! spurgte Sefkiét med foragt. (37)

- Du forstod mig ikke, Sefkiét. Han vil ikke gøre mig til en tyv af den slags, der kommer i fængsel. Hvordan kan jeg forklare det for dig... Har du set de tselebi'er [fornem herre], der kommer til os fra byerne i frankertøj og køber vores samlede høst? Det er købmændene. De får vores rosiner, figner, oliven, tobak til en billig pris og sælger dem så dyrt i byerne. Nem rigdom, forstår du?

- Vay! Vay! [Ak og ve] Sagde tyrkeren forbavset

Denne barndomsnak dukkede mange gange op i mine tanker, da jeg tog ned og arbejdede i Smyrna.

MIN MOR ØNSKEDE SÅ MEGET at beholde mig i landsbyen et stykke tid endnu, for at jeg ikke skulle rejse så ung. Et uforudset held, lad os kalde det dét, var venligt mod hende. Der blev spurgt efter mig til et job i Belevi, en nabolandsby. Der lå Mullah Efendis store gård, som hans sønner, Husseín og Alís, havde arvet. Begge disse bey'er var godhjertede livsnydere, og de foretrak fest og driverliv frem for arbejde og politik.

De ansatte Anéstis, en fiffig græker, som forvalter og sagde til ham: "Kom i gang Yunanider

[tyrkisk benævnelse for Ioniske grækere], seytanider [djævle], lad dem klare et hundrede..." (38) Der var ikke noget Anéstis hellere ville. Han tog kommandoen på Belevi, han valgte gode bondekarle fra Kirkintzé. Lod dem så, høste, beskæftige sig med oliepressen, staldene, tømmeret, osteriet.

Beyerne kom en sjælden gang sammen med musikere fra Smyrna og letlevende kvinder. De åbnede forfædrenes borg og festede i fem til ti dage. Så, når det var tid til at tage af sted, hvis de var blevet ædru, satte de en underskrift på Anestis' regnskab uden at tjekke. Men en dag sagde Ali Bey til ham:

- Min gode Anésti, sidder du alene og skriver alle disse tal?

- Alene, Eféndi.

- Og hvorfor får du ikke en kyndig til at lette dig, din bandit? Uanset hvad, vil du gå glip af et tal i summen.

Anéstis tog det for en ubehagelig hentydning og blev urolig, fordi hans rede ikke var helt så ren. Så han kom til Kirkintzé, fandt min far og talte til ham:

- Jeg har hørt, Dimitrós, at din søn, Manólis, er god til tal. Sender du ham ikke til mig i Belevi for at give en hånd med? Du vil få det godt betalt. Ali Bey har tænkt sig at blive på gården i år, og jeg

vil have mine kaimeder [officielle dokumenter] i orden. (39)

Min far havde et stort behov for penge, fordi købmændene havde snydt ham med rosinerne. Derfor accepterede han. Så i stedet for Smyrna befandt jeg mig i det grønne Belevi med dets trivelige røde jord og tætte skove.

Anéstis var meget flink ved mig i starten. Men da han kom i vanskeligheder, ændrede han melodien. Han fandt mig mere vaks, end han ville have mig til at være, og han var bange for, at jeg skulle gennemskue hans skummelheder og påføre ham skade. Jeg væmmedes ved alle hans løjer. Han stjal arbejdernes rettigheder, han stjal af vores mad, og han pålagde store bøder for ingenting: hvorfor gik du for at lade dit vand og kom så sent tilbage, hvorfor lod du mere eller mindre vand løbe i grøften. Han var vild med at blive rig og også forøge mestrenes rigdom, så de ville beholde ham i arbejdet og give ham flere beføjelser.

En aften kunne gamle-Stefanís, karlen, ikke beherske sig og udskældte ham: "Pas på, Anéstis! Du belaster din sjæl med megen skam. Gud vil straffe dig." Den næste dag var en lørdag, og han fyrede ham ved lønudbetalingen. Til den tyrkiske herremand sagde han: "Denne gamle mand drikker meget, og hans hænder ryster. Han spiser sit brød gratis".

Anéstis' værste gerning var den, han gjorde mod en fattig lille dreng den første uge, jeg gik på gården. Han havde samlet to eller tre (40) børn fra arapadelandsbyen, Kuyumtzi, og han havde sat dem på hårdt arbejde kun betalt med den mad, han gav dem. I Kuyumtzi boede Arapader, tidligere slaver, som sammen med deres frihed havde fået et lille stykke jord, lige nok til at rejse deres tsardi [hytte]. Ikke engang 500 kadratmeter havde de til dyrkning, kun til et løg og et salathoved, som man siger. Deres helt eget var kun smilet, som viste deres hvide, glatte tænder [god gammel racisme].

Arapadernes omkring et hundrede hytter var lavet af sammenflettede kviste af kyskhedstræ og pil og var pudset med komøg. Dag og nat arbejdede folkene hårdt for deres gamle herrer. De havde oplevet deres frigørelse fra slaveriet som en forbandelse, fordi de ingen gevinst fik ud af det. Slidet var det samme, og desuden kom nu bekymringen med at få en indkomst, fordi de var bange for, at det ikke ville lykkes dem, og deres børn ville sulte.

Så blev en lille negerdreng fra Kuyumtzi, genert og sød, fristet til at stjæle for næsen af Anéstis. Mens han arbejdede i majsens, kastede han af og til en majske over hegnet, og om natten sneg han sig til at samle den op og tage den med til sin mor, der var sengeliggende, og til sine tre yngre søskende, der hundesultne tiggede

hér og dér. Anéstis var ikke sen til at gribe (41) drengen. Han hængte ham op i benene i platantræet og slog ham til skræk og advarsel så meget, at han, da han svag og syg om aftenen vendte hjem til hytten, faldt i søvn og ikke vågnede igen! "Yagnis oldu." Det var ikke så godt, sagde de tyrkiske godsejere og gav Anestis tilgivelse.

Vores liv i Belevi ændrede sig dog pludselig til det bedre. Mester, Alí Bey, blev vanvittigt forelsket i en lille arbejderske, Artemítsa, og søgte at vise sig fra sin bedste side. Selv vores mad begyndte han at bekymre sig om, og for at vise sig frem for pigen, henvendte han sig en dag til Anéstis:

- Dumme køter, sagde han til ham, når du nu lavede en aftale om at brødføde folk, hvorfor dræbte du dem så med blugúri [kogt hvede] og lópi [bønnesuppe]. Mæt dem med kød, lad dem ikke jamre, så ikke Kirkintzé siger, at Mullaherne er umættelige og presser deres arbejdere.

Han sagde dette og kærtegnede pigen med øjnene. Artemítsa var så smuk, at det kunne få en ridehest til stoppe op! Livlige øjne, ankellangt hår og en lys og smidig krop. Hun forstod fra starten den svaghed, som beyen havde for hende, og blev bange. Men dog besluttede hun sig ikke til at sige sit job op. Hun vidste, at

hendes far havde brug for hjælp, for han havde elleve munde at mætte, og hans jordlod var lille. Nu gik beyen varsomt til værks med hende. Han valgte hende til at lave kaffe til sig (42), og til at ordne sit tøj, men han rakte aldrig ud efter hende. Alí Bey, som i sin favn havde den ene kvinde efter den anden, - lige fra fornemme muslimske damer til letlevende sangerinder af den slags, der tager landsbyerne på række, når de ved, at bønderne har solgt deres afgrøder og har penge på lommen - , behandlede denne pige som en nyslået lærling.

- Skjult sorg brænder min herre, sagde hans neferi [menig soldat]. Han spiller oud hele natten og lukker ikke et øje. En kvinde træder ikke længere ind på borgen og hyler som en orne...

Bondekarlene hørte og så alt dette, men de sagde ikke et ord om, hvad de mente, for de var forsigtige for ikke at miste bespisningen. Kun kvinderne lyttede i smug, de lo og sagde: "En dag vil det onde bryde ud, og der er ingen større skam end at gøre en kristen til en tyrker..."

En eftermiddag, da Artemítsa var væk, og landarbejderne hvilede sig under platantræet, begyndte Katinió listigt at synge Éllis sang om "mord med en tveægget kniv, fordi hun forlod sin mand og tog en kommissær...". De andre fnisede indvendigt og blinkede. Men gamle Parliárainá "gaví" [blind] brændte af lyst til at lære de unge

piger en lektie. Så hun begyndte at fortælle om Thóodoros Delimanólis ulykkelige skæbne, "hvor (43) han glemte Guds love, blev forelsket i en tyrkerinde, en enke med to små drenge, og blev hårdt straffet."

- Ak! sagde den gamle kvinde giftigt og med falsk medlidenhed. Den, der kendte Delimanólis i fortiden og så, hvordan han endte, kun han kan bedømme, hvor dyrt han betalte for sin ulovlighed. Da han var ungarl, blev kvinderne bragt i fristelse, når de så ham ride forbi til hest. Hvad skete der med ham, at han faldt i sådan en ulovlig forelskelse? Er de kristne mon faret vild? Det var en slem og kold tid, da han tog hen for at åbne en mølle i denne tyrkiske bjerglandsby nær Theíra. Der mødte han hende i egen høje person, soldaterenken, og mistede sin forstand. Den pågældende kvinde gik også amok, en vild lidenskab greb hende, selvom hun havde to drenge. Hvornår du end kom og gik, fandt du hende døgnet rundt i Delimanólis' mølle. Lige indtil møllestenene stoppede med at gnide, gned de hinanden, de var dygtige! Men ligesom rigdom og hoste kunne lidenskaben ikke skjules, og forbindelsen kom for en dag. "Stå op og lad os komme væk, sagde hun til ham en dag, før vi betaler for vores kærlighed med vores liv." Og denne, Delimanólis ved navn og gerning, stjæler hende, tager hende med til Piræus, døber hende - Gudtilgivemig! - med det kristne navn Angelikí

og gifter sig med hende! Senere vender han tilbage til Kirkintzé, bygger sin egen mølle, får (44) fire børn på stribe med hende, to drenge og to piger. Men at nærme sig Theíra det vover han ikke.

Indtil da gik alt vel. Men Gud glemmer ikke! Han skriver ned og venter. Da Delimanólis første søn voksede op fortryllet af, hvad han hørte om sin mors landsby, tog han skridt til at tage hen og bo dér. Han lejede den hjemsøgte mølle og gav sig i lag med arbejdet. Men inden der var gået en måned, blev knægten fundet død i sin yatak [seng], med en kniv dybt i hjertet, præcis lige i hjertet!

Den gamle Parliárainá fra Smyrna så med sit ene raske øje på pigerne én efter én for at se, om hendes historie berørte dem.

- Blev I bange, I piger med blussende hjerter? spurgte hun. Kun blod skyller sådanne vederstyggeligheder bort, kun blod, at I ved det! Og jeg vil bede Artemítsa om også at tænke sig om ...

Parliárainas trusler fik mig til at frygte for Artemítsas skæbne. Men jeg havde ikke modet til at tale med hende. Ikke engang Parliárainá eller nogen anden talte til hende. De brød sig godt om denne kærlighed, som blødgjorde beyen og gjorde ham selv [frimodig] og storsindet. Men de

ønskede også at bagtale pigen og se frem til hendes undergang.

En søndag aften, da jeg var på vej tilbage fra Kirkintzé (45) i Belevi skov, fandt jeg Artemítsa og beyen, der rullede rundt i hinandens arme på jorden, ophidsede af elskov. Jeg kunne hverken gå frem eller tilbage. Jeg ønskede, at jorden ville åbne sig og opsluge mig. Alt blodet steg til mit hoved og nye fornemmelser rystede for første gang min krop. Barfodet som jeg var, listede jeg tilbage med fare for, at beyen så mig og affyrede en kugle mod mig. Den aften lukkede jeg ikke et øje. Spasmer rystede min krop, som havde jeg feber. Og efter hver rystelse græd jeg, som om jeg også var faldet i en frygtelig synd...

Denne hændelse hjalp mig til at finde Anéstis' opførsel endnu mere uretfærdig, og før han gav mig løbepas, bad jeg selv om at forlade gården.

Sådanne hændelser var sjældne i vores egne, og den, der turde gøre det, en tyrker som Ali eller en græker som Delimanólis, gjorde det af stor kærlighed. I de mange tyrkiske landsbyer, der omgav os, kan jeg ikke huske, at der fandt sådan en parring sted, bortset fra Kuyumtzi, Arapadelandsbyen. De sorte i Kuyumtzi var på meget god fod med vores landsby. For hvad der end skete af godt eller ondt med dem, løb de hen til os og bad om råd. De havde dog den største respekt for en af mine onkler, tselinka [kvægejer]

Votánoglou. Han forekom dem at være den klogeste mand i verden, selv om denne kristne ikke engang vidste, hvordan [46] han skulle skrive sin underskrift. Så en dag kæmpede Yusuf sig frem til vores landsby i opskræmt tilstand. Han løb direkte hen til min onkel og sagde:

- Kehaya [administrator], fortæl mig: Kan et sort får, som er bedækket af en sort vædder, føde et hvidt lam?

Min onkel kløede sig i hovedet, tænkte, tænkte igen og svarede genialt:

- Det kan godt lade sig gøre, Yusuf.

Hvis den sorte vædder eller det sorte får har en hvid sjæl, så fødes der hvide og nogle gange sorte lam.

Han gav dette svar, fordi han havde hørt, at hans hyrde, Vúzios, hver gang han gik ned til floden for at vande fårene, mødte Fatmé, Yusúfs unge kone, og hyggede sig gevaldigt sammen med hende.

- Og hvordan kan det ske, tzanem, at en sort ting har en hvid sjæl? spurgte negeren eftertænksomt.

- Det er svært at svare på, Yusuf. Og dog, jo, det står i bøgerne, og bøgerne tager aldrig fejl. Sjæle, fortæller de dig, vandrer fra krop til krop og ser ikke på farven. Af og til går de hvides sjæle til de sorte og de sortes sjæle til de hvide...

Yusuf greb vanvittig af glæde hans hænder og kyssede dem:

- Aman, arkadas [ven], sagde han bevæget, du reddede mig [47] fra en stor skam. Da jeg så min kones mave blive rund, tænkte jeg, at Allahs velsignelse var kommet, så jeg kunne se min frugt spire i hendes mave. Men da hun fødte mig et hvidt barn, blev mit sind mørkt, og jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige, og hvad jeg skulle gøre...

Og den sorte vædder tog af sted for at møde det sorte får med den hvide sjæl. Men Vúzios blev kaldt til ældrerådet, og han fik en streng ordre om at pakke sammen og forlade vores bjerge med det samme og aldrig vende tilbage igen.

(48)

III

DET VAR I SEPTEMBER 1910, da jeg første gang kom ned til Smyrna. Jeg kan huske, hvor skræmt jeg blev, da jeg med ét befandt mig alene i så stor en by. Ukendte anderledes mennesker, også ukendte gyder. Jeg kendte ingen, og ingen kendte mig og bød mig velkommen; jeg følte mig som et lille oprykket træ.

Jeg satte den uldne zembili [tohanket kurv] med skiftetøjet og maden, som min mor havde givet mig med, i et herberg og jeg gik ud for at møde rosinsælgeren, der ville ansætte mig. Med adressesedlen i hånden, med de første sko, jeg nogensinde i mit liv havde på og som klemte mig, med de frankiske drejlsbukser, lidt for korte til mine lange stængler, og som også skar mig i skridtet, bevægede jeg mig kluntet og forsigtigt. Jeg var dog stolt af mit nye udseende, og nu og da bøjede jeg mig ned og rensede mine sko med hånden og kastede skjulte, frygtsomme blikke til

alle sider (49) for at hitte rede på, hvor jeg var, og om de forbigående lagde mærke til mig.

Så snart jeg trådte ud på kajen, glemte jeg alt, selv min fejhed. Indtrykkene kom, og de greb mig blidt og beroligede mig, og jeg vidste ikke, hvad jeg først skulle se og glæde mig over. Havet? Dampbådene fra Al-Hamidiyah, der pløjede sig gennem vandet uden at synke? De store marmorhuse med deres lukkede hemmelighedsfulde træbalkoner? Og vognene med deres rytmiske klapren på granitbrostenene? De hestetrukne sporvogne? Eller alle de glade ubekymrede mennesker, der gik larmende ind og ud af klubber og cafeer og så ud til at det var festival og ikke en almindelig hverdag!

Jeg stod helt ude på kanten af kajen, stak hænderne i lommerne og var ret imponeret. Bølgerne gik op og ned, og når de vaskede malteserkalkstenen, spredte de et vindpust, der lugtede af hav. Muslinger, millioner af muslinger sad fastklemt mod jerndragerne, der holdt anløbsbroerne. Disse broer - Den engelske bro, Den nye bro, Den lange bro - det var, som om de var den store havns arme. Her skete lastningen, og Østens velsignede frugt drog til fremmede lande og guld det kom ind. "Hør, Emmanuél, hvad ved du om det gyldne skind?" Lærer, (50) jeg svarede ikke det, du forventede den dag. Nu her forstår jeg imidlertid dit spørgsmål. Alle de historier, du har fortalt, er blevet levendegjort lige

foran mine øjne, tydeligt og klart, som taget fra vores Chrestomath [bog med opbyggelige tekster]. Men tæt på kommer også dansende de livlige historier, jeg hørte om Smyrna fra musikanten Chrístos. Han fortalte dem ved vore festivaler, spillende på sin saz, et meterlangt instrument, der sang som Gud, og vi børn længtes: "Åh, hvornår skal vi lære denne by at kende."

Da jeg var meget lille, og jeg gik i kirke med min mor, blev jeg skræmt ved at se Guds enorme øje malet på kuplen. Nu ville jeg være sådan et øje, se alt på én gang. Og være et kæmpe øre, læne mig mod denne bys bryst, og lytte til dens hjerte.

Jeg gik langsomt gennem verchanederne [frankerhuse, tyrk. frenkhane], med de tunge trædøre, dekoreret med søm og parmaklik [gitter] og som for sikkerheden var lukket om natten. Her levede i gamle dage frankere, venezianere, genovesere og malteserriddere og eventyrere. De var ankommet til havnen i Smyrna - ifølge Chrístos - og byggede deres "frank-chaneder", kolonader fulde af lurendrejere, for at sikre deres skatte. Monsieur'er og madame'er med diamanter og silke, som ikke satte (51) - tænk engang - en fod til jorden, men blev løftet af lastdragere på "portantinia", som de overdækkede lænestole hed. Og om aftenen, når de kom ud på gaderne, gik slaven foran med en tændt lygte ...

Nu var alle verchaneder - Hómers, Spódis, Tenekídis', Spartális', Aga Anastás', den Høllenske Klub, Alliótis, Yusuf's, Amáltheias' - ikke længere frankiske. Som i hele Smyrna så satte også her det græske element sit særlige præg. Folkene i Smyrna talte alle græsk, selv tyrkerne og levantinerne og jøderne og armenierne. I Frankomahalá [frankerkvarteret] havde mange butikker dog udenlandske navne, som jeg ikke forstod: "Condoire", "Louvre", "Bon Marché", "Paradise de Dame" og andre. Og hvad kunne man ikke finde i disse butikker! Lige fra paradisfuglefjer til damernes hår, til Askepotsko. Og legetøj, skønt legetøj til at trække op! Hvor må børnene være glade her, og hvor forkælede kvinderne!

Jeg gik direkte til Agia-Foteiní og tændte det lys for min mor, som hun havde bedt mig om. Og så fæstnede jeg mit blik på klokketårnet og kunne ikke få nok af det. Tyve meter højt, fire etager, alt i marmor. Og i relief Kristus, der sad ved (52) brønden og talte med den samaritanske kvinde. Og de fantastiske sødtklingende klokker, en gave fra Ruslands storhertuger, og helt oppe på toppen af kuplen det gyldne kors, som skinnede i solen til trøst og beskyttelse for de undertrykte, som pralede med det, fordi korset stod højere end halvmånen, som blev rejst på minareten i Isar-moskeen.

Ved siden af Agia-Foteinís område lå den evangeliske skole. Jeg havde drømt om at komme ind her, og min lærer Pythagóras Lários støttede mig. Men min far råbte: "Lærer, undskyld mig, aerokopanitzi [dagdriver] ønsker jeg ikke, at min søn skal være. Vi er bønder, og vi har brug for hænder..."

Straks da jeg hørte klokken fra Agia-Foteiní slå tolv, blev jeg forskrækket. Puha, er det allerede middag? Jeg tænkte først, at jeg måtte skynde mig at løbe på arbejde, men jeg huskede, at jeg ikke behøvede at give en grund til nogen, nu da jeg for første gang var uafhængig, og det greb mig med vanvittig glæde. Jeg gled ind i mængden, i tsarsí [torvepladsen], og drak tsitsibíria og serbétia [aromatiske drikke], rød og grøn "buz-gibí, kekík suyú" [sodavandsis], og jeg var glad for at ødsle de få piastre [kurutz (grósi) = 1/100 lira = 4 metalíki], som min mor hemmeligt for far puttede i min lomme. Så stoppede noget mig, bonden regnede på tabet af dyrt tjente penge. Og så besluttede jeg, at jeg skulle gå direkte til hr. Michalákis Hatzistavrís' butik (53) for at sikre mit job, og jeg gav mig på vej.

Jeg fandt mester i fuld gang med arbejdet. På sådanne dage, hvor landsbyboerne kom ned for at sælge deres høst, lukkede købmændene ikke. Straks jeg trådte ind i den lange smalle butik med de mange loftsrum, fik jeg i næsen den velkendte søde og syrlige duft af rosiner og figner.

Hatzistavrís stod i midten og vejede meget omhyggeligt af. Arbejderne med tunge læs på ryggen gik ind og ud af bagdøren, hvor vægten var; dér ude efterlod de deres kameler, trækvogne, æsler og oksekærrer. To barfodede lastdragere med nøgen overkrop løftede på deres skuldre stangen, som vægten hang på. Hatzistavrís, med en rund mave, dobbelthage og knaldrøde smørglinsende kinder, råbte væggtallene. Han havde et vågent øje, som funkede og spillede utrætteligt. Hans arme og ben, meget tynde i forhold til hans krop, fik ham til at ligne en frø. Alle hans bevægelser og hans hurtighed og hans manerer viste, at chefen også havde arbejdet som underordnet. Og han var virkelig, som jeg erfarede senere, engang kun medhjælper, men han vidste skam, hvordan man griber lejligheden, og han slog sig sammen med Selim Efendi, og begge trådte frit på hjerter og punge, og derefter klarede de sig godt, og pengene flød. (54)

Jeg henvendte mig til hr. Michalakis, jeg talte frimodigt til ham, og jeg viste ham anbefalingsbrevet, jeg havde fra landsbyens ældste. Dette brev smigrede ham meget, fordi han holdt af at blive regnet med af de magtfulde. Han så på mig med et blik, der gennemborede sjælen.

- Ja, jeg ved det, sagde han, andre har også fortalt mig om dig. Jeg vil beholde dig. Det passer

mig godt, at du kan tyrkisk. Kom i morgen tidlig på arbejde, så ser jeg, hvad du kan, og så snakkes vi ved om betalingen.

Da jeg gik ud, hoppede jeg af glæde. Hvis jeg havde haft et overskæg, ville jeg have snoet det, jeg følte mig som en mand. Nu kunne jeg nyde min dag, den første og eneste, nemme og ubekymrede dag i mit liv.

Jeg vandrede i timevis i Smyrnas bezesténia [overdækket marked] og dens stræder, indtil natten faldt på. Arbejdere med lange stokke tændte gaslygterne. Smukt klædte damer kørte ned i deres vogne til klubberne, provéngera [aftensammenkomst med underholdning] og de "javanesiske supéer". Dekolleterede piger, mørkhudede og livlige, spadserede rundt, leende og kurtiserende. Muntre ægtepar købte blomster. I caféerne blev der spillet musik, byens unge sang og tjenere bragte bakker med karafler og mezédes. Havnefronten duftede af ouzo, cornichon'er, stegt kød og skaldyr. De siddende folk, og dem der sletrede omkring, tyggede kerner, tsebleboúdes [ristede kikærter], (55) frosne mandler, libinária [lupinkerner], men også iskager, bolcher og slikkepinde.

Husene, selv i yderkvartererne, var åbne for selskabelighed. I døråbningerne sad familierne med munter lakirdí [snak, sladren]. Jeg havde ikke lyst til at gå i seng. Jeg havde knap nok lært

Smyrna at kende, og det forekom mig, at jeg var født og havde boet her i de seksten år af mit liv. Da jeg lagde mig for at sove, vendte jeg mig rundt og talte til hende, som en forelsket. "Du er smuk, ved du det? Du er meget smuk!"

Her i Smyrna kunne jeg drømme så mange drømme, jeg ville, uden at få tæsk ...

DEN NÆSTE DAG VED DAGGRY tog jeg på arbejde. Hr. Michalákis Hatzistavrís var et morgenmenneske. Han ville komme før sine lærlinge og åbne butikken alene.

- Jeg sætter dig ved bismervægten ved siden af mig, sagde han. Du ser ud til at være kvik, det kribler hos dig.

De tyrkiske landsbyboere ankom om natten. Man hørte dyrenes klokker, kling-klang. De kom ind i butikken, generte, trætte efter de lange rejser. Chefen bød dem velkommen. På sådanne dage lejede han sin egen tabi [kaffebrygger] til at lave kaffe på stribet. Efter velkomst og godbidder, (56) åbnede hr. Michalákis sækkene og undersøgte kvaliteten, han ledte efter fejl, han klagede over de døde perioder og de mange udgifter, som belastede de handlende.

- Hvis jeg ikke tænkte på jer, fattige stakler, sagde han sørgmodigt, så ville jeg lukke

butikken. Det er lige ved, at jeg ikke får andet ud af mit besvær...

Landsbyboerne blev ved med at sige "ah! oh!" og de lyttede triste og forvirrede til ham. Så greb han øjeblikket til at tale med dem om prisen. Det startede meget lavt og steg lidt efter lidt, alt efter hvilken reaktion han mødte.

- Michaláki Efendi, vane, tzanem, noget mere, sagde de til ham. Det er hårdt, svedigt arbejde. Så, vi beder dig med alle tyve negle og klør...

Det varede ikke længe, før jeg forstod, at chefen var en gnier, en durkdreven købmand, som gerne ville malke fedt af en flue. Når han hængte sækken på vægtstangen, så han altid landsbyboeren lige i øjnene og råbte okaderne.

- Doxan bes! (Femoghalvfems oka!) hørte jeg ham råbe, og stangen viste et hundrede og ti okades. Han tager fejl, sagde jeg til mig selv og skulle til at sige noget, men et blik og et skub fra ham stoppede mig. Ved den næste tyrkiske kunde havde chefen igen sin hånd med en hurtig bevægelse på stangen, igen var hans øjne rettet mod landsbyboeren, (57) igen fik han for få oka med. Jeg kunne ikke holde det ud på andendagen og spurgte ham, hvad der foregik med indvejsningen, og hvorfor han stirrede på alle, når han råbte de forkerte oka.

- Jeg kigger, svarede han, for at forstå, hvor meget de lægger mærke til. Når jeg opdager, at

de sover oprejst, tør jeg godt sige for få oka til dem.

Han så ud til at være henrykt over sin snedighed, men mine indvolde vendte sig i afsky. Det lader til, at han lagde mærke til det og skyndte sig at retfærdiggøre sig selv:

- Handel, Manólis, kræver, at du er oppe på dupperne. Er du ikke det, så kan du gå ad helvede til. Se på vores egne bønder, de bruger deres hoveder. Snyd, græker, hvis du er sejlivet. Slaveri vækker dig, gør dig udspekuleret. Hvad er det ekstra, jeg får fra disse her djævle, i forhold til det, den tyrkiske stat æder fra mig? Har du nogensinde set Selim Efendi, min partner? Du har ikke set ham, og du kommer ikke til at se ham. Og alligevel, måned ud, måned ind, snupper han halvdelen af mit overskud!

Hans undskyldninger fik mig ikke til at ændre den opfattelse, jeg havde dannet mig om ham og om handelen. Jeg huskede min fars tildragelse sidste år. Rosinpriserne var faldet, da bønderne ville sælge, det skete altid. Vi havde et tusind og otte hundrede oka sultanína [rosiner fra kernefri druer] i vores hænder, god kvalitet. Med den pris, som (58) købmændene tilbød, ville vi næppe klare fem liras fortjeneste efter at have betalt den gæld, vi pådrog os, indtil rosinen var i sækken. Min far nægtede at afgive sit slid til en så ydmygende pris. Han besluttede at sende

rosinerne til Smyrna, til en stor og fremtrædende handelsagent, for at sælge dem for vores regning, så snart priserne steg. Der gik flere måneder, og en dag modtog vi et brev fra købmanden, der fortalte os, at vi skulle sælge rosinen for så og så meget, fordi der var en risiko for, at vi ikke engang ville få dækket vores udgift. Stillet over for en sådan afpresning blev vi tvunget til at acceptere dette harakiri. Da den hæderlige købmand sendte os regningen, fortalte han os, at vi skyldte tredive piastre, men... storsindet som han var, gav han os dem!

Så jeg kendte godt bondens sørgelige kår, derfor gjorde mit hjerte dobbelt ondt ved det, mine øjne så i handelen. En dag kom en stakkels tyrkisk kunde til os fra Vourla. Han var en familiefar, pjaltet, med filtsko i stedet for rigtige sko. Hans kinder var udpustede som på en helgen, hans mund tandløs. Hans venlige øjne og hvide, sparsomme skæg fik én til at kunne lide ham. Han medbragte tyve sække rosiner. Han ventede tålmodigt på, at det blev hans tur. Hans rosin var appetitlig, helblond, honningfarvet. Han kærtegnede den igen og igen med sine beskadigede hænder. Det gjorde ondt, at han (59) skulle skille sig af med den. Han gennemgik så mange lidelser og anstrengelser bare for at bringe den til afregning.

- Kom nu, blondine, han snakkede sødt til den. Kom nu, guldklump! Du brændte og sydede mig. Og siden med tiden, tja!

På det tidspunkt, hvor hr. Michalakis begyndte at veje, kom den tyrkiske bondes søn løbende. Han medbragte en dobbeltsæk [to forbundne sække til at hænge på hver side af dyret] med et indhold på 40 oka. Han sagde noget til sin far og gik.

- Sæt heyben på vægten og vej den, sagde landsbyboeren, og hans øjne skinnede. Jeg har en god søn, Michalákis Efendi. Jeg gav ham rosiner til at tage med hjem, for at hans børn skulle få en god vinter, men den samvittighedsfulde mand hørte fra sin onkel, at jeg står i gæld til op til halsen, og han kom febrilsk for at bringe rosinerne tilbage til mig, så jeg kan sælge dem!

Købmanden fandt smukke ord til at rose tyrkerens søn, men han snød ham på vægten for de 40 oka uden at skamme sig. I stedet for at hænge sækkene på vægtstangen, hængte han dem op på ophængsstangen!

Jeg var endnu en skægløs dreng på det tidspunkt, men vreden over uretfærdigheden vågnede i mig. Se hvilke mærkelige ting, der sker i verden, tænkte jeg med afsky. Bonden slider for at tvinge jorden til at bære frugt for sig, og så disse købmænd, fine folk, med al Guds godhed,

de har en vægt og betragter det som deres opgave at (60) stjæle fra den fattige. Senere lærte jeg fremtrædende købmænd at kende, som ikke accepterede at lave Hatzistavrís' små numre. Men hvad, mit sind kunne ikke rumme, at de sådan kunne købe resultatet af vores slid og så sælge det med en gevinst på 50 procent!

Hvad ved disse mennesker om arbejdet i vinmarkerne? Rulningen, podningen, beskæringen, vandingen, kampen mod bladlus, længslen efter at druerne modnes, plukningen, at hælde dem i kurvene, sprede dem ud på træpladerne, få dem hen til tørrepladsen! For at se småskyer på himlen og holde øje dag og nat med, at de ikke slæber regn med sig. Og så have ny hjertebanken med gnidningen, sigtningen [rosinerne kastes op i luften, så stilkene blæses væk] - udvælgelsen drue for drue, for at fjerne de indskrumpede, affaldet, de snavsede. Og om natten at løbe rundt med et tæppe og dække rosinen som en baby, så rimfrosten ikke ødelægger den!

Efter en uge, da jeg skulle have betaling, sagde jeg til hr. Michalákis Hatzistávris:

- Eféndi, sæt mig i et andet job. Jeg dur ikke til vejning. Jeg vil ikke gøre dig tilfreds...

Købmanden forstod. Han vendte sig om og så på mig med både forbavselse og foragt:

- Det var ærgerligt! sagde han. Og jeg regnede dig for at være kvik...

Jeg sænkede hovedet, bed tænderne sammen, så jeg ikke kom til at tale over mig, men jeg kunne ikke beherske mig:

- Nå, hvad så, hr. Michalákis, svarede jeg ham (61) hånligt. Du tog forkert mål af mig, ser det ud til... som du plejer!

Denne holdning og ironi kostede mig min afskedigelse. Den følgende dag gik jeg rundt i Smyrnas stræder og ledte efter arbejde. August til oktober var der megen travlhed med fignerne. Så det lykkedes mig at få daglejerarbejde på Zacharías' lager. Dette job krævede behændighed. Grækerne arbejdede først. Tyrkerne arbejdede i anden række, og de havde deres plads efter os. Vi formede den berømte "láer" figen, kurkubíni, firkantet som loukoúmi [tyrkisk delight], og lagde den i trækasser. De tilstedeværende håndværksmestre havde øjnene på stilke. Jo, de øverste figner skal være de mest udsøgte, for det hele skal eksporteres til Europa og Amerika!

De første tog med figner, der ankom fra Aidín, var dækket af laurbær og myrter. I Punta præsenterede hæren gevær og skød op i luften. Staten prægede nye mønter, 2 piastre og metzíti [sølv mønt udstedt af sultan Abdúl-Metzít]. For mig, der var producent, begejstredes jeg af

denne fest og i det hele taget af arbejdet med figner. Jeg arbejdede med liv og sjæl.

- Hej, knægt, hold lidt igen, sagde min sidemand til mig en dag, Gónias, som nogle gange arbejdede med figner, nogle gange i frugthaver, nogle gange bragte høns eller fisk til lotteriet i Tabáhana eller lavede snedkerarbejde. Tag dig en smøg, bror! Som du arbejder, så er det slut med (62) fignen allerede i morgen, og så står vi på gaden.

Der gik mindre end en måned, og jeg forstod, hvad Gónias havde ment. Alle løstansatte blev afskediget, og jeg måtte søge arbejde igen. I kvarteret, hvor jeg boede, var der et konditori, som søgte en ungarbejder. Jeg gik derhen, tog det hvide forklæde på, gjorde alt arbejdet, så godt jeg kunne. Men da chefen henvendte sig til mig og sagde: "Du rører ikke noget af det, du ser, hører du det?" Ikke noget! Hvis du smager på noget, så spørger du mig først..."

Jeg tog fornærmet og flovt forklædet af, afleverede det til ham og gik. Jeg skiftede mange gange job for at finde det rette sted. I en måneds tid tog jeg til Taragátz, til en købmandsbutik, der også var et spisested. Kunderne var arbejdere fra de omkringliggende fabrikker, også havnearbejdere. De fleste gange spiste de ikke. De drak kun vin eller rakí. Chefen havde en kæmpe stor sort tavle med navnene på klientellet.

Ved siden af hvert navn tegnede han en kridtstreg for hvert glas. Endnu en Hatzistavrís, en ærlig fortjeneste var ikke nok for ham. "De er berusede - sagde han - de ser dobbelt". For hvert glas tøvede han således ofte ikke med at tegne to eller tre streger. Dette var heller ikke et job at holde fast i.

Jeg var på et bageri et stykke tid. Det var vinter, og det var dejligt at sove på det varme loft. Men (63) chefen pinte og plagede mig, og jeg gik også herfra. Jeg arbejdede i et garveri, hvor jeg blandt snavsede indvolde fik flere snitsår i hænderne end brød. Jeg arbejdede også i et sæbekogeri i to måneder. Ja, endda også i beslagsmedjen på Karavanebroen...

Jeg troede, at denne by, som jeg elskede så højt, havde sine døre åbne for alle de fattige, og at det ville være nok at række hånden ud med lukkede øjne som i blindebuk for at fange det, jeg længtes efter. Men snart begyndte livet at rede mig ud af mine barnlige vildfarelser. Uanset hvor harmonisk og behændigt sind og hånd arbejdede, forblev jeg altid en arbejdskarl, hvis liv blev defineret af andre, og som blev smidt på gaden, når det passede dem.

SÅDAN GIK FEM SEKS MÅNEDER, indtil jeg var heldig med garanteret mad og søvn at få en god

løn i Yannakós Loulouídas kro, en gammel smugler med øgenavnet "den onde hund". Først kunne jeg ikke forstå, hvorfor de kaldte ham sådan. Han forekom mig at være et venligt menneske. Gerrighed kendte han ikke til. Så snart han tjente penge, brugte han dem. Han havde ondt af den fattige og den svage, og hvor han mødte ham,(64) beskyttede han ham uden at prale med det. Han havde mistet sin kone alt for tidligt, og havde for hendes sjæl skyld lovet hver lørdag aften at sende en kurv med madvarer, - og hvilke madvarer, oste, kød, æg, kringler! - nogle gange til den ene og nogle gange til den anden trængende nabo; og han ønskede, at hans handling skulle forblive en hemmelighed.

- Tag kurven, sagde han til mig, og sæt den i gården. Og se til, stakkels dig, at ikke et øje ser dig...

Yannakós var et højt, flot mandfolk, af temmelig kraftig statur, bredskuldret, med buskede øjenbryn, dybtsiddende øjne og snoet overskæg. Han bar knæbukser, en toradet vest i fløjl og en fez med en rig silkekvast, og hvis han hændelsesvis kastede kvasten fremover, skulle ingen nærme sig ham og tale til ham, ikke engang hans fem døtre, som han forgudede. I hans våbenbælte manglede ikke den tveæggede kniv, en smuk mørkerød kama, en gave fra hans afdøde far. Senere erfarede jeg, at kama'en var årsagen til det kaldenavn, som tyrkerne gav ham,

"den onde hund". Han havde ryddet et par stykker af vejen, fortæller han, og han var stolt af det.

Kokóna [fornem dame] Margítsa, hans ugifte søster, der opfostrede hans døtre, sagde stolt, at Yannákos aldrig dræbte i vanære, men altid for Kristi kærlighed: "Når han har dræbt en tyrker (fordi en kristen, gjorde han aldrig fortræd), går han til Ai-Vúkolas, tænder et vokslys på højde med sig selv, knæler og siger (65) til Gud: Min Fader, hvorfor falder jeg i synd? De fordømte slipper ikke. Kast din ild og brænd dem..."

Louloudiás overstrålede selv den berømte bandit fra Smyrna, Stélios Tirlálas, som om aftenen dræbte en tyrkisk souvarí [soldat til hest] eller zaptié [politibetjent] og om morgenen drak sin kaffe i Bella Vista og snurrede sit overskæg, uden at myndighederne turde røre et hår på hans hoved.

Blandt barba[onkel]-Yannakós' patriotiske handlinger talte også smugleriet. Han tøvede ikke med at snyde og rydde en koltzí (toldbetjent) af vejen på selve havnefronten i Smyrna, for stille og roligt at losse smuglertobakken, som blev fragtet i hans pramme og sejlbåde. De forfulgte kristne løb til ham for at føre dem til Englesonísi [ø i Ssynabugten], Samos, Chios, Mytilíni eller Dodekaneserne. Han krævede stor betaling af de rige, men for en mand i nød kunne han stikke til

søs uden at få udbytte. Den, der sikrede sig Louloudiás' beskyttelse, var sikker på, at han aldrig ville falde i hænderne på politiet.

EFTER ET GODT UDFØRT ARBEJDE, holdt Louloudiás en flot fest. Han bragte et broget selskab af folk til kroen, og han bragte (66) også musikere: blinde Katina, der fortryllede Café Amán i Smyrna med sin sang, Memetáki, den berømte tyrkiske violinist, Yovanáki, santouriens troldmand. Festen gik så i gang og varede i dagevis. Og hver dag passerede en elskerinde Louloudiás' favn.

Da han blev ædru, tog musikere og kvinder afsted belæst med lira. Så vaskede kokóna Margítsa og tjenestepigerne kroen for at gøre stedet rent, de bragte pigerne hjem fra deres tante Annetoúla, - hvor de var ført hen, før festen startede - de brændte røgelse, uddrev det onde.

Sankt Hans

vi var ved at forgå

tæm jordens kryb,

slangen og hugormen,

skorpionen og skolopendren,

den lille mark

*under koppen
så han brænder og lugter
og gulner,
den onde mand
gengangeren...*

Yannakós låste sig inde 24 timer (67) i sin kones værelse, som han holdt låst. Ingen vidste, hvad han lavede derinde. Nogle sagde, at han faldt i dyb søvn, andre, at han bad til gud og til den afdøde om at tilgive ham for hans skørtejægeri. Det var som om, at denne Parí, Louloudiás' kone, stadig færdedes i kroen og havde kommandoen over husstanden og Yannakós' hjerte, selvom der var gået hele tolv år siden hendes død. Selv kokóna Margítsa klemte læberne sammen, når han sagde "vores Parítsa". "Hvis vores Parí var i live, fortalte hun mig en dag, ville Yannakós ikke være smugler, men biskop."

Jeg vil aldrig glemme de mennesker, jeg mødte på Louloudiás' kro. Men sangeren Ogdontákis satte mere end nogen anden, med sin historie, min fantasi på den anden ende. Han var en høj, ranglet dreng med en pigeagtig hud, varme sorte øjne og en stemme, som kunne tæmme et vilddyr. Da han steg af hesten ved kroen, og Louloudias fik ham til at synge, var dét,

som kom til at ske, ikke en fest, men en gudtjeneste. Alle lukkede øjnene som i bøn, og Yannakós, bleg og målløs, klemte om glasset i hånden og knuste det. Straks åbnede han sin pung, tog en gylden lira og klemte den fast på sangerens pande. Længe leve, Ogdontákis! Længe leve, Østens nattergal! (68)

En dag fik vi en slem besked. Tyrkerne havde pågrebet Ogdontákis og sat ham i fængsel. Det forlød, at han havde afvist en forelsket muslimsk kvinde, fordi han foragtede hende. For at hævne sig hyrede hun så to beyer, og de bryggede en forfærdelig og frygtelig anklage sammen om spionage. Louloudiás blev chokeret, da han hørte det. "Jeg stikker til søs, og i morgen, allersenest i overmorgen, er Ogdontákis med min båd på Englesonísi..."

Men det gik ikke så let, som han troede. Dagene gik, og vores kvaler toppede, da vi fik at vide, at de havde dømt ham til døden uden retssag og beredte ham til galgen!

Forestil jer så vores overraskelse, da døren gik op om aftenen, den dag han skulle hænges, og Ogdontákis dukkede op foran os, bleg og forrykt, som om han vendte tilbage fra Hades. Han faldt i armene på Louloudiás. Kvinderne begyndte at græde og råbte: "Du er hellig! En Helgen!"

- Der er ikke engang gået en time, siden jeg blev løsladt, sagde Ogdontákis og satte sig halvt

besvimet i en stol. Louloudias nedsvælgede et par glas raki, tørrede sine våde øjne med bagsiden af sin håndflade, fyldte Ogdontákis' glas for at få ham til drikke og komme til hægterne, og spurgte ham med tung stemme:

- Hvordan skete det? (69)

- I går tidligt på eftermiddagen, fortalte den unge mand, kom fangevogteren Mehmet ind i min celle. Han medbragte mad og rakí. "Hej min ven," sagde han til mig, som om han skammede sig. Jeg bringer dig dårlige nyheder, men du må ikke blive vred på mig... I morgen tidlig mister du hovedet!" En kuldegysning gik igennem mig, men jeg lod som ingenting. Nå, det var ærgerligt, sagde jeg, og jokede : "Meningen med livet, Mehmet, er ikke, at man skal mæske sig. Enhver kristen, der går til ved tyrkisk hånd, helliggøres og farer direkte til himlen..." Så snart vagten gik, og jeg blev alene, overvældende gråden mig. Jeg griber rakíen, nedsvælger det hele for at styrke mig, lysten griber mig, og jeg begynder at synge. I det øjeblik passerede, i egen høje person, Suleimán Pasha, som bestyrer fængslerne, gennem gården. Han stod under min celle, rystede på hovedet. "Ak og ve! Hvad er det her, bror? Hvem synger sådan?" Sangen naglede ham til stedet, og han kunne ikke bevæge sig. Så, lidt efter, fører de mig til hans kontor. "Hvor har du lært, du pokkers vantro, at synge så smukt". "Sangen, svarer jeg, er min sjæl. Og

inden jeg afleverer den, lod jeg den synge, for at sige farvel til Verden." "Sæt dig ned, knægt, siger han til mig, sæt dig ned og syng for mig. Syng, så jeg hører dig. Stop ikke". Jeg sang, og jeg så, at udyrets øjne blev milde, at han kom i stemning. Jeg tænkte ved mig selv: Hejs sejlet, Ogdontákis, hejs sejlet og vi vil snyde Cháron. Og sådan skete det, (70) ved korset, det siger jeg jer! Pashaen blev til et lam. "Jeg vil skænke dig livet", siger han. "Det er synd og skam, at en sådan stemme går tabt. I morgen holder jeg en stor fest, jeg tager dig med til at synge. Overlad resten til mig." De bragte mig i håndjern til en bolig. I storstuen spiste og drak pashaer og beyer. Og jeg sang. Åh, hvor jeg sang, brødre! Jeg smeltede fuldstændigt. Da soldaten kom og løslod mig og sagde til mig "Git! Git! [gå, gå]", kunne jeg ikke tro mine egne ører. At gå væk? Siger de virkelig det, eller leger de med min smerte, og så snart jeg sætter i gang, fyrer de løs på mig? Soldaten trak i mig, førte mig helt ned til døren og sagde til mig: "Afsted, Ogdontákis, alt hvad du kan!" Og hvis du ønsker at leve, så hold dig i den grad væk fra Smyrna. Det er, hvad pashaen fortæller dig..."

Samme nat tog Louloudiás Ogdontákis om bord og sendte ham af sted til Samos. Men sangen, der drev Suleimán Pasha til vanvid, den tog Smyrna i sin mund, og den blev sunget overalt i byen:

Amán Memó
Sékerim Memó
Tzilvelí Memó...

(71)

IV

ET BREV FRA MIN FAR, kortfattet, men strengt, tvang mig til at forlade kroen. "Så snart du modtager mit brev - skrev han - rejs dig og forlad Louloudiás. Jeg sendte dig ikke for at studere smugleri, eller for at blive en hård negl. Jeg har aftalt med købmanden Seitánoglou, at du går hen og får et job hos ham..."

At sige, at denne ændring var dårlig for mig, ville være løgn. Kroen var ikke rigtig noget for mig. Den tanke havde jeg allerede selv fået. Hómer Seitánoglou og hans sønner var noget nyt for mig. Erfarne, berømte købmænd, de mindede mig ikke om Michalákis Hatzistavrís på nogen måde. Folk af betydning kom og gik i deres butik, den slags folk, der holdt østens rigdom i deres hænder. Seitánoglou havde et paladshus i Karadína. (72) Det blev ikke overgået af noget pashapalads. Helt i marmor, omkranset af haver fulde af palmer, bougainvillea, granatæbler, citrontræer og bede, som druknede i blomster.

Den havde også en tennisbane, stalde til heste, en kunstig sø og en fyrreskov, i hvis skygge chefens sønner og deres koner lå og læste. Første sal havde stuer, kontorer, et rum fyldt med bogreoler, spisestuer med persiske og anatolske tæpper og møbler hentet fra Venedig. I hundredvis af folk gik rundt i salene, og de virkede alligevel tomme. Væggene var beklædt med valnøddetræ og gobelin, og på dem hang i forgyldte rammer deres forfædres portrætter, lavet af malere, nogle bistre og nogle smilende, men alle så livagtige, at man skulle tro, at de derfra kunne stige ned for at tale med dig og opregne for dig, hvordan de samlede så meget rigdom.

Ofte, når de havde hasardspil og store fester, tog cheferne mig med til at hjælpe. Den dag, jeg første gang trådte ind i dette hus, var jeg ved at falde bagover.

- Du, hvad er det her? sagde jeg til tjenestepigerne.

- Tag en dyb indånding, sagde de til mig. Du har kun set det mindste.

I det lokale, der blev kaldt buffeten, stod dækkede borde så lange som en jernbane. Her havde de på fuldt broderede hørduge (73) fajancefade på række med førsteklases delikatesser lige fra sort kaviar, rogn, skinker, pickles, farseret fjerkræ, østers, hummere, rejer,

hele fisk dækket med tyk mayonnaise, til hvidt brød, hjemmebagt med mastiks. Der var funklende krystalglas, og i dem skænkede de en drik, der skummede som den brusende bølge, og når flaskerne blev åbnet, larmede de som knaldperler. Der kom vogne med mænd i kjole og hvidt og stive hatte, mange af dem havde et glas i øjnene, som fik én til at undre dig over, hvordan det sad fast. Der var, hør bare, udenlandske konsuler og vores egne bankierer, købmænd, godsejere, rentierer, læger, advokater, journalister, præster – endda to biskopper kom. Og kvinderne, sikke nogle! Bløde og trivelige, vimsende og kokette, klædt i knitrende silke med diamanter og brillanter fra hår til fingerspids. Hvor end de kom forbi, efterlod de en duft, som ikke blev overgået af forårets samlede blomsterflor.

Så snart jeg var færdig med mit arbejde, gik jeg ud i køkkenet for at hvile mig. Jeg var glad for at se barba-Yakoumí, chefens kusk. Han sad og drak lidt med fezen trukket helt ned til øjenbrynene. Jeg var blevet ven med ham, og vi snakkede sammen. Jeg spurgte ham om det ene og det andet.

- Lever alle chefer sådan, barba-Yakoumí?
(74) Og bliver de ikke ruineret med sådan en udgift?

- Nå, er du blevet grebet af bekymring, min stakkel! svarede han med en godmodig ironi.

Troede du, bror Manolis, at cheferne lider tab? Denne aften afslutter de lynhurtigt flotte handler. Så mange skibsladninger figner, så mange godsvogne egetræ, så mange tønder olie og petroleum, så mange baller bomuld, skind, tobak. Du skal ikke være bekymret. Dem, du ser, de har deres egne bjerge, landsbyer, miner, fabrikker! Hvad troede du dog? Udgiften regner de ikke for noget. De serverer og lukker øjnene. Pasha'en tager sine femlirer, bey'en sine lirer, politiet deres metziti'er [ca. 16 piastre], og de sover let og drømmer sødt, det er Tyrkiet...

Barba-Yakoumís var en erfaren og årvågen landsbyboer, fordi han havde arbejdet for mange herrer, og han kunne lide at prale og vise, at han kendte verden godt.

- For at du skal forstå det, fortsatte han, en gang arbejdede jeg hos Lyberídis, og han sendte mig til en tyrkisk toldbetjent, som havde en god stilling i tolden, men kød spiste hans familie ikke, undtagen i Bayram'en [muslimsk højtid]. Jeg kom så med en sæk fuld af metziti'er. "En lille gave fra chefen", sagde jeg. Om han ikke kyssede mine hænder. "Oh, måtte Allah for evigt belønne Herren." Få dage efter havde toldbjenten vagt, og det lykkedes den gode Lyberídis (75) at få en hel skibsladning igennem uden told! Her du fattet det? Det er med de fremmede, der nu er ballade, Levantinerne. De er en torn i vores øje. Guldskeer, min søn, de privilegerede. Iglerner i

Europa suger direkte Tyrkiets blod. De kom fra deres fjerne lande og slog sig ned på vores bryst. Materie, siger jeg dig, filipenser, fanden tage dem! Husk, det er dér vi har problemet, ikke hos tyrkeren.

Barba-Yakoumís rullede en cigaret, tog en stor slurk af sin rakí, bad tjenestepigerne om mere. Noget plagede hans hjerte.

- Lad os sætte os ned og se, hvad der skal blive af os..., sagde han med eftertryk.

- Hvorfor, barba-Yakoumís? Er der noget på færde?

- Mm, ja vist sker der noget. Måske kommer noget løbende... blod!

Han vendte sig for at se, om der var nogen, der så på os, og da han var sikker, trak han mig tæt ind til sig, så tæt på, at jeg var ved at blive kvalt af hans dårlige ånde.

- Ved du hvad? han blinkede til mig og gned sit duggede øje. Der bliver talt om store ting her i aften. Det ser ud til, at Grækenland har løftet hovedet. Det har igen grebet til våben! Friheden er på vandring! Og når - med Guds kraft - friheden vandrer i moder Grækenland, så bliver vores sat i fængsel. Har du forstået?

Jeg var ikke længe om at forstå den gamle kusks ord. (76) Balkankrigen i 1912 blev erklæret. Ungtyrkernes blod antændtes. Efeder

[røverbander], dervisher, bey'er, sammen med muhajírer [muslimske emigranter fra Balkan], der ankom i eksil fra Grækenland, bestræbte sig alle på at forvandle de gode mennesker til fanatikere og vende dem mod os.

I KRIGEN 1912, blev mine to ældre brødre, Panágos og Michális, rekrutteret af tyrkerne. Det lykkedes dog Michális at desertere. Han tog til Grækenland og meldte sig som frivillig i den græske hær. "Han gjorde et helligt arbejde," sagde far. Og præster, lærere og rådmænd kommenterede det i hemmelighed som et eksempel, der var værdigt til efterfølgelse.

En urgammel længsel vågnede i de knustes sjæle. Men også ungtyrkerbevægelsen blussede op. Mens de råbte om Kreta, råbte de nu også om Makedonien, "Bizim Makedonia". Og dette emne elektrificerede både os og dem. "Vågn op, tykhoveder", sagde ungtyrkerne til deres folk. Men tykhovederne vågnede ikke på befaling. Mord og kristenforfølgelse begyndte her og der.

Seitánoglous søn, Tímos, vendte tilbage, husker jeg, på dette tidspunkt fra Mellemøsten. (77)

- Jeg bringer dig dårlige nyheder, far, sagde han. De tyrkiske muflis [fattige købmænd] er gået

for vidt. De får tudet ørene fulde af en flok agenter - tyskere, italienere, franskmænd. I Beirut mødte jeg Nouríbei og han gav mig en pjece, der har cirkuleret i Mellemøsten. Læs og se, hvad der står.

Den gamle mand tog værdigt sine guldbriller på, som hang i sorte snore. Efter de første linier begyndte han at vrænge mund, han strøg nervøst sine bakkenbarter og det korte, velplejede fipskæg. Hvis vi tyrkere sulter og lider - stod der i pjecen - er det på grund af de vantro, som holder vores rigdom og vores handel i deres hænder. Men hvor længe vil vi tolerere deres udnyttelse og provokationer? Boykot deres varer. Stop al omgang med dem. Til hvad ønsker I deres venskab? Hvad er fordelene ved at forbrødres og så oprigtigt tilbyde dem vores kærlighed og rigdom ...

Der stod meget i denne pjece, og den gamle mand troede ikke sine egne øjne. Han læste og læste igen hver linie grundigt.

- Ved du, far, hvem der cirkulerede denne lumpne skrivelse i hele Østen, spurgte Timos.

- Ungtyrkerne. Hvem ellers?

- Du tager fejl. Træt dig ikke unødigt med at finde svaret. Jeg vil fortælle dig det: Die Deutsche Palästina-Bank! (78) Faktisk var det den tyske Palæstinabank, som sendte det ud. Forstår du nu?

Den gamle Seitánoglou lukkede sine ræveøjne og forblev tankefuld i lang tid. Som den vågne købmand, han var, begyndte han at forstå, at udenlandsk kapital tørstigt trængte ind i Tyrkiets åbne vingård [dvs. ubeskyttede marked] og kæmpede for at overvinde enhver modstander, for at etablere sig. Derfor vendte han sig om og sagde til sin søn:

- Jeg tænker på at øge vores indlån i Schweiz's og Frankrigs banker, så vi ikke skal hænge til tørre om nogle timer! Må Gud gøre mig til en løgner, men jeg er meget bange for, at der venter os hårde dage. Det er ikke længere det Tyrkiet, vi kendte...

Det var ordentlig snak. Men et folk, der har lært at leve broderligt ved siden af et andet, har brug for stærke portioner had for at ændre følelser. De almindelige tyrkere, som levede langt fra propagandaens gift, fortsatte broderligt i årevis at følge os i medgang og modgang. Forretningerne blev vanskeligere, men de græske købmænd, fabrikanter, jordejere, videnskabsmænd fortsatte med at holde stedets liv i deres hænder.

Der var ikke gået en måned siden Tímos Seitánoglu vendte tilbage fra Mellemøsten, før hans far sendte ham ud for at lede sæbeforretningen, som tilhørte en barnlød onkel (79), der var død. Han tog mig med i et nyt job for at hjælpe ham.

En morgen kommer der en tyrker ind på kontoret, en lægmand.

- Jeg er agá Ismaíl fra Bursa, sagde han og gjorde et langsomt buk og førte med en let bevægelse hånden til hjertet, munden og panden. Hvor er hr. Giorkáki?

- I den anden verden, svarede min chef.

- Er han død? Åh, dog! Hvad fortæller du mig! Og hvem er her nu efter ham?

- Jeg, min herre. Til tjeneste.

- Jeg kom for at betale, sagde tyrkeren.

- Hvad vil du betale, Ismaíl agá, jeg kender ikke til noget.

- Jeg har en gammel gæld. Jeg er først nu kommet til penge, og tilgiv mig, at jeg kommer lidt sent.

Min chef begyndte at lede. Han kiggede omhyggeligt overalt og sagde så:

- Min gode agá, det ser ikke ud til, at du skylder noget. Det ser ud til, at den afdøde har slettet det.

- Søg godt, ulan [kavalér], søg med åbne øjne. Det nytter ikke at skynde sig. Den afdøde Giorgákis eféndi var ordentlig i sit arbejde. Og der er tilstækkeligt med penge. Du finder min regning et sted.

Seitánoglou søger igen, åbner mapper, bøger, skuffer, ingenting. (80)

- Kære agá, siger han til ham, lad mig se på loftet, hvor vi har nogle gamle notesbøger, og kom forbi i morgen, så taler vi igen om det.

Næste morgen kommer tyrkeren.

- Har du fundet noget? spørger han. Her bringer jeg dig et papir at hjælpe dig med.

- Jeg fandt dit regnskab, Ismaíl agá. Det, du skylder.

- Aferim [bravo]! siger tyrkeren tilfreds til ham. Så passer det.

Han trækker en lærredspose jud af sin silah - det brede læderbælte med de store skeder - løser snoren rundt om den op og lader den rotere et par gange i luften, så stikker han hånden ind, griber en håndfuld lira og metzíti, og begynder at smide dem på mormordisken: "Bir iki... [En to ...] Han betaler regningen, man fortsætter med at tælle.

- Hvad laver du der? Min chef stopper ham. Tag de lira tilbage, det er for meget.

- Det er ikke for meget. Det er forskellen. Penge yngler. Jeg var for længe om at betale. Jeg er hverken æreløs eller utaknemmelig.

Ismaíl agá var ingen undtagelse. Den almindelige befolkning i Tyrkiet kæmpede stadig for os. De havde brug for vores venskab og

samarbejde. Det samme land havde født begge vore folk. I dybet af vores sjæle hadede vi hverken dem eller de os. (81)

MIN FAR KOM NED TIL SMYRNA og solgte sin høst med god fortjeneste. Han samlede hundrede og tyve tyrkiske gyldne pund, og da han ikke havde gæld til købmanden, lagde han dem alle i sin pung. Jeg hjalp ham med at samle forsyninger til vinteren - lige fra tøj til peber og tændstikker -, så landsbyens købmænd ikke skulle udbytte ham. Så, da vi var færdige med indkøbene, gik vi spadseretur langs havnefronten. Vi gik og snakkede, da jeg fik en idé. Jeg gik hen til billetkontoret i "Paté"-biografen og købte to billetter.

- Lad os gå, far, sagde jeg til ham, så du selv kan more dig en smule.

- Hvad er det? spurgte han mig. Nå, er det et teater?

- Du får se, du får se!

- Nej, stop! Det gør mig højrød af skam. Jeg har gået ned til Smyrna i tyve år, og jeg har ikke sat mine ben i et teater, og så skal jeg det nu, har man hørt mage, med mit barn!

Jeg gjorde mig umage med at få ham til at forstå, at selv de bedste familier færdedes her

med deres koner og børn. Da vi forlod forestillingen var han oprevet og fortryllet.

- Næste år, hvis alt går vel, vil jeg tage din mor med for at se dette mirakel, sagde han. (82)

Det var ikke fortjent. Som en økse kom sygdommen og ramte den stærke krop, som indtil de halvfjerds ikke kendte til hovedpine, ikke havde en rådden tand og ikke hvidt hår. Hans død gjorde mig ondt, for barnet husker kun de gode ting ved den afdøde forælder. Og på det seneste havde gamle-Axiótis ofte vist sit gode jeg. Faktisk kom han en dag, kort før han døde, tilbage for at retfærdiggøre sin hårde behandling over for os. Han fortalte os, for første gang, hvad han havde været udsat for som barn af sin far. Hvordan han blev forældreløs og smagte sin stedmors fjendskab, og hvordan han som otteårigt barn en vinternat blev smidt hjemmefra og faldt i nådesløse hænder.

- Vi lyttede til ham uden sindsbevægelse, med en mumlen, der sagde meget. Måske læste han vores tanker, for han fortsatte:

- Jeg ønskede ikke at arve min fars fejl. Men der var så mange, at jeg ikke overvandt dem alle sammen... Jeg råder jer selvfølgelig til kun at tage mine gode ting; lad mig tage de dårlige med mig i graven. Elsk Gud og jeres mor og frygt forviklinger med myndighederne. Tæl pengene, fordi den, som er i nød, er kasterbold for alle. Men

sælg ikke jeres sjæl til Beelzebul for pengenes skyld. Lumpen har jeg aldrig været, og det ved I. Over alt har jeg altid sat det, at være respekteret... (83)

Måske på grund af uagtsomhed, måske fordi han ikke ventede døden så hurtigt, overlod han ikke den største del af arven til sin førstefødte, som det var skik i vores landsby. Derfor gjorde min bror Kóstas, som arbejdede hårdere end os alle for at give værdi til ejendommen, med god ret ophævelser. Han skrev derfor til mig om at forlade de store drømme om handel og vende tilbage for at arbejde med vores jorde. Først forekom det mig tungt at vende tilbage til bondelivet, så tog jeg en beslutning. Jeg ledte efter nye måder at arbejde på, mere afslappende. Det oprørte mig at høre dem sige "sådan fik vi det fra vores forfædre!" Mine brødre kunne dog ikke lide mine fornyelser, og Panágos sagde med rigelig ironi:

- Dovenskab får hans tanker til at dale...

Mine brødre og jeg skiltes ikke, men vi kunne ikke forliges. Bortset fra Giórgis, syntes de andre, at jeg var sær og drømmende. "Han er fin på den, sagde de. Lærer Lários forkælede ham, og Smyrna med Louloudiás og Seitanóglou..." De kunne ikke lide, at jeg så længere bort end til vores marker. Jeg gjorde mit bedste for at få dem til at forstå, at det ikke skadede at være

landmand og have lyst til fremskridt. "Kior mahaleside aina satma" (Forsøg ikke at sælge et spejl til de blinde), sagde en klog tyrkisk tigger, af hvis selskab jeg lærte meget. (84)

EN MORGEN, DA ALLE VAR VÆK fra huset, bankede det på døren. Jeg åbnede den og befandt mig foran en tyrkisk politimand. Jeg spurgte ham, hvad han ville, og han svarede, at det var en yderst nødvendigt, at jeg straks præsenterede mig for officeren i Karakoli. Jeg fulgte ham ængsteligt, for hvad godt kan man forvente af sådanne indbydelser? Men så snart jeg så den tyrkiske officer, forekom han mig at være en god mand. Han sagde til mig:

- Otur oglum! (Sæt dig ned, søn!)

Jeg åndede lettet op, da jeg så ham så mild.

- Ved du hvorfor jeg kaldte på dig?

- Hvordan skulle jeg vide det, min herre? Det eneste jeg forstår, er, at det ikke er noget slemt.

- Og hvordan mener du, min ven, at det ikke er slemt, at jeg tilkaldte dig?

- Men jeg har hørt fra mine naboer, Kerím efendi, svarede jeg ham mere modigt, at vor egn aldrig har set en så god politimand som du min herre.

Mit smiger glædede ham.

- Jeg er god, men mod de gode, svarede han mig. Sådan som sagerne tyder på, er I ikke så gode.

Jeg begyndte at bekymre mig, men jeg ville ikke vise det. (85) Jeg prøvede, så godt jeg kunne, at overbevise ham om, at han ville begå en fejl, fordi vi var kendt for at være fredelige mennesker, og vi havde aldrig haft nogen kludder med Karakoli.

- Men du har en bror, svarede han mig, som deserterede fra den tyrkiske hær og drog til Grækenland. Han sendte jer et brev derfra. Jeg ved ikke, hvad han skriver. Jeg så, at censorerne fremhævede det, og deraf konkluderer jeg, at han skriver noget ulovligt...

- Eféndim, svarede jeg ham, mens jeg vejede mine ord, er det vores skyld, hvis vores bror forlod hæren? Han, der gjorde det gale, er ansvarlig, ikke os.

- Vær ikke bange, ulan, svarede tyrkeren. Jeg vil ikke holde dig ansvarlig for din brors handlinger. Jeg vil kun udføre den ordre, jeg har...

Hans ord var beroligende. Men hvilken slags ordre havde han? Vil de gribe mig og sende mig til Kusadasi til afhøring? Vil de spærre mig inde i arresten? Et væld af mulige farer gik gennem mit

sind, indtil officeren kom fra det tilstødende rum. Til sidst vendte han sig om og sagde:

- Censuren gav dig en bøde på fem piastre. Har du dem, eller skal du hente dem, så jeg kan levere brevet til dig?

Da han sagde disse ord, blev mit hjerte lettere. Var det så ordren? Jeg (86) fandt en halv metziti frem og gav ham den, og idet jeg modtog brevet sagde jeg helhjertet:

- Teseker ederim, efendim. (Jeg takker, hr.).

Han gik for at give mig byttepenge for de fem piastre, men jeg stoppede ham, og bad ham tage sig en kop kaffe for mit helbreds skyld. Han puttede mønten i lommen uden nogen indvendinger. Da jeg kom hjem og læste, hvad Michalis skrev til os i dette brev, indså jeg, at Tyrkerriget ikke var vågnet endnu. Han fortalte os, slynglen, i alle detaljer, hvordan han deserterede fra den tyrkiske hær, hvordan han tog over til Grækenland, og hvordan han meldte sig som frivillig og kæmpede i Ioánnina, hvor mange tyrkerne de tog som fanger, og om nogle af hans egne heltegerninger.

Der var gået omkring syv-otte måneder siden denne spændte situation, da selveste Michális en mørk nat med lyn og regn ankommer til hjemmet. Gråd, følelser, kærlighed. Han fortalte os om de oplevelser, han havde haft med båd fra Samos. Men da han erklærede, at han var kommet for, at

vi skulle optælle hans del af fars arv i lira, blev vi alle lammede og stumme. Så talte Kóstas som en ældste:

- Og du var ikke ked af, kære Michalis, sådan bare at spille hasard med dit liv for at komme til os med denne urimelige snak! (87)

Michalis forsøgte først at retfærdiggøre sig selv.

- Livet i Grækenland, sagde han, er hårdt. Der lever jorden ikke for dig, den æder dig. Alt er sten og sump! Jeg har brug for penge. Til at åbne en kikærtebod...

Mine brødre forstod ar vare deres interesser bedre end nogen andre, men de var ikke så gode til at forklare sig. Så de vendte deres øjne mod mig.

- Tal! sagde Kóstas til mig.

Og Panágos rystede også på hovedet, som om han ville sige "Kom så, fart på".

Jeg tog en slurk raki og overvejede omhyggeligt mine ord.

- Hør, Michális, sagde jeg, vi er ikke en bank, som er klar til at gøre dig tilfreds. Vi kan heller ikke i rasende fart sælge din andel og dermed, også for dig, ødelægge ejendommen. Men da du risikerede dit liv for at komme hertil, så må vi se, om de andre går med til at tage et lille lån, så du ikke går tomhændet og bitter herfra.

Der opstod et slagsmål mellem de tre om beløbet. Michalis bad om halvtreds lira, de andre gav ham ti og renterne stod for hans egen regning. De var tæt på at komme i håndgemæng.

- Slap af! råbte jeg. Hvad har ramt jer, der får jeg til at ligne min gode mester Saitánolou.(88) Dæmp jer, så ikke hele nabolaget hører os og gyser.

- De her folk skryder, sagde Michalis, for at gendarmerne skal høre det og komme og ødelægge mig, så de kan beholde min andel...

De andre rejste sig fra stolene.

- I Kristi navn!

Jeg nåede at holde dem tilbage.

- Hold op! Hvad vil I gøre? Sæt jer ned, lad os tale til hinanden som brødre og ikke som voldsmænd. Ingen af jer vil blive forurettet. Michalis er i problemer, og vi skal støtte ham. Udlændigheden er hård, som i eksil. Verden styrter ikke sammen om os, fordi vi låner ti eller tyve lira. Jeg betaler renten. I morgen falder tingene til ro, og Michális vender tilbage til os igen, og så deler vi arven, forsones...

Mors øjne løb i vand, hendes kæber dirrede.

- Hav min velsignelse!... mumlede hun frygtsomt.

De andre blev også rolige og faldt i søvn. Efter tre dage rejste Michális ud i den vilde nat. Jeg gik

med ham, for at bringe ham igennem de vanskelige steder og få ham ombord hos en pålidelig skibskaptajn. Det var middag, da jeg kom tilbage. Jeg var ramt af træthed og spænding, men jeg gik lige ud på marken. George kom hen til mig. (89)

- Jeg kan ikke huske et familieroderi, fortalte han mig, hvor vi ikke har lagt det på dine skuldre. Ingen andre end du bøjer af.

- Og hvem fortalte dig, at jeg vil have at de bøjer af overfor mig, svarede jeg ham. Mine skuldre klarer det...

Arbejdsbataljoner

(93)

V

VED DAGGRY dukkede udråberen Kosmás op i vores landsbys vejkryds, en stor og stærk mand, to meter høj, med nogle stirrende kamelagtige øjne og en klokke så tung som en kirkeklokke. Før de havde nået at vaske sig, gik folk ud til døre og vinduer. En kuldegysning gik gennem de undertrykte hjerter. Hvad lavede udråberen så tidligt om morgenen? Hvad havde han at sige?

Kosmás blev beundret af grækere og tyrkere. Han kunne på sin egen måde vække folks nysgerrighed og følelser, og få alle til at grine eller græde, alt efter omstændighederne. Selv statens forordninger og love, mindehøjtideligheder og bryllupper, kundgjorde han med kupletter, ordsprog, eller satirer. Han var startet som kirkesanger, så greb han santourien i Kafe Aman og blev hovedkulds forelsket. Men da han blev gift, fik han orden på sit liv og blev udråber.

Den efterårsmorgen 1914 var Kosmás' ansigt (94) formørket, hans tordnende stemme var ikke syngende, den kristne snublede i ordene, som én, der læsper.

- Kosmás Sarápoglou, råbte en mand fra ældrerådet strengt til ham, dagene tåler ikke spøg. Kom lige til sagen. Hvad fik dig ud på gaden, mens stjernerne endnu er tændt?

- Der sker store og vigtige ting, hr. rådmand. Forviklinger gør verden sort. Vi går nu også ind i den ildebrand, som krigen startede. Vores ærede sultan valgte kejserens side. Med Østrig og Tyskland marcherer han også mod England, Frankrig og det Hellige Rusland, som de med ét navn kalder Ententen.

Folk var lamslåede. Hvad var denne krig godt for? Og skidt for? En af dem gik helt hen til udråberen og sagde hviskende til ham:

- Og de små stater, Kosmás, de såkaldte blåhvide [de græske farver], hvem går de i alliance med?

- Hvor skulle jeg vide det fra? Jeg er tyrkisk udråber, jeg er ikke minister i Frankrig. Jeg er blevet befalet at fortælle jer dette af vores egen guvernør og derudover ikke en lyd.

- Hvorfor piner du os? skældte de ham ud. Du, en ordentlig mand, du skræmmer. Du skjuler noget for os.

-Hvad kan jeg skjule for jer, brødre? Krig er krig! (95) Det er ikke en bryllupsfest, hvor jeg har lyst til at lave sjov. Ungdom vil gå tabt, blod vil blive udgydt! Nogle betaler gildet, andre bliver rige. Gud nåde fattigfolk...

Der gik ikke mange dage, og Kosmás stod igen på gadehjørnet. Han slog hektiskt på klokken, men han så ud til at mangle evnen til at tale. Han spyttede og spyttede igen, og kunne ikke få luft, som om han havde slugt skarntyde. Han havde blikket vendt nedad, og hans støvler trampede jorden, som om de gravede en grube. Til sidst gav han lyd med en hæs, træt stemme.

- Det er en sort besked, jeg må give jer, landsmænd. Efter ordre fra vores ærede Padishah [sultan] er alle osmanniske statsborgere fra toogtyve til fyrre, soldater! Husbonden, der har kvinder i sit hus, er heldig! Planen tager fem af mine sønner! For fanden hvilken tid...

Landsbyen var som forstenet! Der kom ikke en lyd, ingen protest, ikke et Oh! Folk bukkede hovederne og gik i gang med deres arbejde. De rensede og tørrede rosinerne, så hurtigt som muligt. Mødrene begyndte at vaske og reparere deres drenges tøj. De bad til de hellige. Noget frygteligt begyndte. Det gættede vi uden at vide helt, hvad det var. Men det, vi forestillede os, var ingenting i forhold til det, der ventede os. (96)

På cafeerne var der en hidtil uset trængsel hver aften. Bønder, håndværksmestre, erhvervsdrivende, rådsmedlemmer og præster diskuterede lavmælt. Der var dårlige nyheder. Den tyrkiske regering stolede ikke - sagde man - på de kristne. De indkaldte dem alle sammen, men gav dem ikke våben, ikke engang uniform. De har oprettet nogle bataljoner, som er blevet døbt Amele Taburlari (Arbejdsbataljoner), men skulle rettere have være kaldt Dødsbataljoner.

- Bataljonerne er bedre, end at vi vender vores våben mod vores Ententevenner, sagde en Smyrnakøbmand, som tilfældigvis var i vores landsby en aften på forretningsrejse.

- Bedre for dig, hr. Antonáki Michelí, ikke for os, svarede barba[onkel]-Stasinós, som havde modet med sig. Du klarede fint at få anbragt din ene søn i et tysk firma, den anden i jernbanerne, og den tredje, efter hvad jer har hørt, indskrev du som præst. Men gad vide, hvor planen fører alle vores drenge hen! Der gik ikke en måned, efter at min egen Themistokles blev indkaldt, før han fortalte os, at han vil desertere, han kan ikke holde det ud. I Amele Taburlari, fortæller han, pines de værre end den værste fjende. Fangene foran dem er beyer! Sult, tørst, stank, tungt arbejde, man løfter ikke hovedet i seksten til atten timer, og hvis du besvimer eller gør modstand, så
(97)

er det pisk og tortur! Det eneste, staten giver dem, er bespisning, og den er, siger han, ikke engang god nok til hunde. Ti eller tyve personer spiser af samme beskidte bækken, hvori de renses sig for lus og vasker deres underbukser. Og hvad spiser de? Modbydelig sort kadaversovs. "Vi spiser så meget med skeen, vi kan nå, far, skriver min dreng. For ellers, hvis væmmelsen overmander dig, er du fortabt. Du er så sulten, at du er lige ved at dræbe din sidemand og snuppe den bid, du afskyr, ud af munden på ham!"

- Amele Taburlari, sagde papa-Zísis, er djævelens redskaber. I krigen 1912 hændte ikke noget så skændigt. Hvem har gjort tyrkeren mistænksom?

- Hans interesser og tyskeren, svarede smeden Yákovos.

- Hans interesse er at have os som næste, sagde læreren. Vi var hans hjerne. De jævne tyrkerne ved det og holder af os.

- De holdt af os, sig hellere det, hr. Lærer, svarede han. Nu lærer de at hade os og leve uden os. Har du ikke bemærket, at i år kom ikke engang Kirliderne til os?

Købmanden Michelís forsøgte at give os mod.

- Det er ikke så tragisk, som I siger. Vi i byerne har fint styr på tyrkerne. Og de er heller ikke holdt

op med at have brug for os. Jeg vil give jer et eksempel. (98) En af mine venner, Avgoulás, reddede sig ikke alene fra militæret takket være en bey, han fik også penge og købte butik inden for en måned. Han var desertør, og Mehmet Bey ledte efter ham og kunne ikke finde ham. "Hvor er han, ham geniet Avgoulás?" kom han og sagde til mig. "Det er i god mening, jeg spørger." "Han gemmer sig, svarede jeg. Han lod skægget gro og klædte sig ud som præst." "Sig til ham, at jeg ønsker at møde ham. Jeg har et legitimationsbevis klar til ham. Jeg har brug for ham som partner. Han ved, hvordan man tjener penge".

Således kom Avgoulás på hans kontor i bezestenia [overdækket torv], og ingen turde forstyrre ham. Han kommer til beyen og forsyner ham med en araba [firhjulet lastkærre] med potaske. Ser du, i krig mangler der potaske. Han begynder med at trække rundt med vognen og lader som om han passer på, at den ikke ses på markedet. "Næh!" sagde købmændene, og det summede i deres hoveder. "Kom der mon potaske?" Avgoulás trak sådan rundt med den samme potaske ti-tyve gange, så han fik dem til at tro, at der var ankommet en stor last, og at priserne ville falde. Så de skynder sig at sælge de skjulte varer. Den gode Avgoulás og beyen opkøber på livet løs. I løbet af en uge blev de begge rige. Og mon Avgoulás er den eneste? Der

er rige grækere, som tyrkerne endnu betaler, endda med rosenvand (99) i mund, når de siger godmorgen. Grækerne spiller en stor rolle, på trods af Padishahs ordrer.

- Sådan er det for jer, sagde barba-Stasinós. For os, de fattige, er det Amele Taburlari og galgen...

- Jeg ved én ting, sagde Yákovos. Tyrken blev narret af tyskeren. Tyskeren er i dag over tyrkeren. Det er ham, der befaler.

Alle havde fat i noget i denne diskussion, men Yákovos, vores gudfader, havde ramt plet. Herren i Lilleasien var nu ikke kun tyrkeren, men også tyskeren. Tyskeren var hjernen og tyrken hånden. Den ene lagde planerne, og den anden udførte dem. I Smyrna arbejdede en tør og hjerteløs tysk pasha med prøjseruniform og erobrermanerer, Liman von Sanders, hed han. Metropolitens [svarede til ærkebiskop] i Smyrna, Chrysóstomos, rådede: "Desinficer [apolimaínete] jeres mund, når I siger hans navn..." Denne onde dæmon i Lilleasien havde ingen nåde eller medlidenhed. Med ham var der ingen - som med tyrkeren - samtale, anmodning eller bestikkelse. Han blev udsendt med den kolde plan at udrydde os, for at tage det gyldne skind fra os. Faktisk var Tyrkiet nu en tysk koloni.

Længe før krigen blev erklæret, var de trængt ind (100) over hele landet, for at studere

situationen: handelsfolk, militær, politi, arkæologer, sociologer, psykologer, økonomer, læger, prædikanter, uddannelsesfolk! De ønskede at kende det indre af vores hjerter – vores fortid og nutid, vores forhold til tyrkerne, vores færdigheder, vores ejendele og vores poster. Og de kunne ikke lide det resultat, de fik fra undersøgelser og statistikker. Vi, grækerne og armenierne, faldt udenfor som noget specielt. Vi havde høje stillinger, og vi havde djævelen i os. Tyrkiet slumrede endnu i tornerosesøvn! Beyerne dovnede og lod slaverne kommandere og være Lilliasiens forstand. Kort sagt, grækerne, såvel som armenierne, var en alvorlig hindring for de tyske interesser, og vi måtte på en eller anden måde skubbes til side.

Vi var et kreativt, muntert folk, og pludselig blev vi et passiv, som skulle slettes med et pennestrøg i udlændingenes regnskabsbog,. Og vores udryddelse blev ikke gjort med uskyldig blyant og viskelæder. Den blev udført med utallige forbrydelser. Liman von Standers startede det, og vores venner og beskyttere i Ententen slog hovedet på sømmet.

Før krigen i 1914 blev erklæret, havde prøver på grusomheder fundet sted i Fokias, Aivali og andre steder. Men i og med at Tyrkiet tog side med Tyskland (101) begyndte en systematisk afvikling af det græske befolkningselement, som levede ved kysterne. Inden for få timer blev der

givet ordre til de kristne om at rejse bort, tage deres familier med og marchere til det indre af Tyrkiet. Ikke en eneste græker måtte være tilbage ved kysten!

- Hvorfor; Hvorfor; spurgte folk. Hvad har vi gjort?

- Det er jeres egen skyld! For når Ententen vinder, smiler jeres øjne!

Mødre tog deres babyer fra deres vugger, de tog de ældre og de syge. Mændene læssede bylter på ryggen. De opgav arbejde, liv, ulåste huse og drog i massevis af sted på Anatoliens vindblæste veje. Med sne i uvejsomme bjerge og kløfter, med forbrændinger i ørkenen, efterlod hundredtusinder af grækere og armeniere deres knogler på vejene ...

KÓSTAS OG PANÁGOS blev beordret til at stille op og tage afsted til Amele Taburlari. Dagen før vendte vi tavse tilbage fra markerne, dobbelt trætte. Vi sad alle sammen ved bordet, forsonede, som på festdage. Moderen slagtede to velnærede høns, der havde rigeligt med kød, for at det skulle blive et mættende afskedsmåltid. (102) Hver af os følte denne aften behov for samvær, selvom vi ikke indrømmede det. Mors

grydeske gik hele tiden til Kóstas' og Panágos' tallekener.

- Spis, sagde hun til dem. Jeg har legeret den, surt surt [æggeblomme og citron], ligesom I kan lide det.

- Det får vi også i bataljonen, sagde Panágos ironisk.

Kostas græd over ejendommen!

- Den vil gå i forfald, sagde han. Manólis bliver også indkaldt i morgen. Det bliver også Giórgis' og endda Stamátis' tur! Mor, du stakkel, du må klare dig med Sophias små hænder! Alt, hvad vi byggede med vores sved, vil gå ad helvede til!

Hele aftenen talte vi ikke om andet end træerne, der trængte til podning, om lugningen, rosinerne, tobakken og dyrene. Jeg ville række hånden ud og trykke mine brøders næver, fortælle dem, at de ikke skal bekymre sig, for jeg vil tage mig af alt. Jeg ville lægge en masse ømhed i mine ord. Men jeg turde ikke. Kostas og Panagos ville give mig et fur. Måske ville de endda sige: "Fingrene væk!"

Som altid faldt vi tidligt i søvn. Men vores søvn var urolig og afbrudt. Mor lagde sig ikke engang. Hun for rundt med Panágos' og Kóstas' tøj. Hun strøg de tykke skjorter med en højtidelighed og (103) omsorg, som om hendes børns liv afhang af det strygejern. Så begyndte hun at reparere

underbukser, undertrøjer, uldstrømper. Hvor meget tøj havde hun ikke repareret i sit liv! Når Herren kaldte hende til sig, skulle hun ikke undlade at fortælle: "Jeg reparerede, og jeg reparerede, gamle klæder, Herre! Jeg kan ikke tælle dem, den regnekunst, jeg kender, er ikke nok..."

Det så ikke ud til, at Panágos sov. Han rejste sig et par gange, gik hen og drak to glas tsipouro [brændevin]. Han ville drukne sine følelser, sin frygt, – hvem ved – og skældte ud på mor.

- Hvad fanden er der galt med dig, gamle kone, at du går rundt hele natten som et genfærd? Gå i seng!

Mor samlede uden at svare tøjet så lydløst sammen, som hun kunne, og gjorde sig klar til at gå i køkkenet for ikke at forstyrre nogen. Panágos, som fortrød, sagde blidt til hende:

- Hvorfor blive bitter? Ingen kan slette det, der er skrevet af skæbnen. Hvis Gud vil, vender vi tilbage, og vi vil give dig børnebørn ...

- Amen, min jomfru Maria! sagde hun og gik udenfor for at græde.

Om morgenen tog vi bylterne på ryggen, og vi fulgtes til stationen i Ayasuluk for at sende dem på vej. Skyerne, som om aftenen var begyndt at samle sig, (104) hang lige så lavt, som vores hjerter var nedtrykte. Mor stod tåreløs og

standhaftig, mens andre kvinder omkring hende græd og slog og rev i de deres hår og flænsede deres kød?

- Uh! Sikken vanskæbne! Og hvad skal vi stille op med livet!

Da toget fløjtede og kørte afsted, først da skælvede vores mors øjne.

- Lad det gå dem godt, sagde han, og må Jomfru Maria være med dem...

Så gik hun ved siden af mig med besvær som en hundredeårig.

- Som at rive mine indvolde ud... Aldrig havde jeg troet, at jeg en dag ville fortryde, at Gud gav mig så mange drenge!

Krigens første rift gjorde indtryk på os. Knivstikkeriet var ikke begyndt endnu. Menneskehjertet stopper ved det små og vænner sig til det store.

DE, DER KOM FRA ARBEJDSBATALJONERNE, undslupne eller på orlov, fortalte historier, som et menneske næppe kunne tro på. Landsbyer og byer var fyldt med flygtninge og desertører. Desertering var en løsning i desperation. Ingen vil være i stand til at beskrive, hvor svært (105) livet var for de unge mænd i skjul. De lavede skjulesteder under jorden, i brønde, i kloaker og

over lofter. Taván Tampouróu [Bataljonsloft] kaldte de det. De forblev lukkede i årevis, endda indbygget i vægge.

Så snart det blev mørkt, kæmpede en kvindehær i landsbyen: det var mødrene, der havde gemt deres drenge og mænd. I fire år fik disse kvinder ikke nok søvn, de spiste ikke brød i fred. Mange tilbragte deres nætter i stolen med ører på stilke, med forskræmte sjæle. Hvert sekund lyttede de anstrengt: "De kommer! De kommer!"

Således gik udråberen, Kosmás Sarápoglou's kone fra forstanden. Hun skjulte tre unge drenge, høje indtil loftet. Hvor kan man putte sådan nogle stængler i en bid hus! Og alligevel var hun nødt til det, for hun havde to andre drenge i arbejdsbrigaderne, og hun fik ikke besked, om de var levende eller døde. Om aftenerne, når der var blokade, krøb Kosmás' tre sønner gennem rør og kloakker og undslap anholdelse. Deres mor åbnede så døren, krydsede armene over brystet, for ikke at komme til at ryste og skælve, og ventede på politiet.

- Se, hvor I vil, sagde hun køligt og ligegyldigt.
- Hvor gemmer dine sønner sig? (106)
- Som om jeg ved det? De vil give mig en grund!

- Vi fanger dem! Hvor de end fører os hen? Og så vil vi slagte dem for øjnene af dig! At du ved det...

Så gik gendarmene, bandende. Hendes hjerte hamrede, hun svedte, hun frøs. Da hun så sine børn komme hjem, begyndte hun at græde, hun småjamrede, knælede ned og bad. Men en nat grinede hun i stedet for at græde. En skør, uhæmmet latter. Drengene blev først forbløffede. De kiggede i spejlet, så mudder i ansigterne og blodige rifter, smilede, vaskede sig og satte sig ved bordet for at spise. Men deres mor syntes ikke at ville holde op. Hun skoggerlo, højere og højere, så man var bange for, at nogen skulle høre hende. Hendes mand mistede tålmodigheden:

– Hold op, for pokker! skreg han og slog i bordet. Hvad fanden er der galt med dig, skat, at du hyler sådan? Forstår du ikke, at gendarmene kommer tilbage?

Hun sagde ingenting. Hun hverken lyttede eller forstod. Hun havde mistet forstanden, og de var nødt til at binde hende, så hun ikke gik til politistationen og forråbte sine sønner!

Nætterne med blokade var ren terror. Når betjentene og det ridende politi fangede en desertør, (107) slog de ham, torturerede ham, og nogle gange dræbte ham. Så midt om natten

hørtes jamren og hundegøen. Alle husene vågede og ventede...

De smarte udnyttede denne terror og satte et apparat op, der sugede vores hjerteblood. De begyndte på "betal og slip". Hvis du snød og kom bagud, ville du komme i endnu værre problemer, for "bringningen" stoppede ikke. Og hvis du ikke var i stand til at blive ved med at "proppe", gjorde du dem til fjender. De solgte dig falsk og rigtig hjælp. De afpressede: "Vi ved, hvor dine drenge gemmer sig..." Hvad skulle folk gøre? De åbnede deres pung. De sagde: "Hvor meget?" Sådan blev ikke kun pashaer, mutasarriffer [distriktsguvernør], kaymakamer [provinguvernør] og politichefer, men også almindelige gendarmer og småspioner, rige.

Røveri og mord fandt sted hver dag. Folk vidste, at det var politiets arbejde, men man skulle være sejlivet for at gå i retten og nævne afpresserne, tyvene og morderne. Pludselig mistede vi alt. Vi bestemte ikke over noget mere, ikke engang over os selv. Vi var i hænderne på enhver tyrkisk slyngel. Den officielle stat opfandt lidt efter lidt nye kopskatter for at klare krigsudgifterne. Bedelen, frikøbet for militærtjeneste, blev sat til fyrre guldlira for dem over femogtyve (108) og tres for dem under. Hvilken fattig kunne tænke på en sådan løsning, når han havde seks eller otte knægte! Senere

syntes de fyrre og tres guldlira dem for lidt. Da indførte de andre krav, og flere og flere...

Mod otte betjente før krigen i Karakóli'en [politistationen] i vores landsby var der nu tyve betjente, og dertil det ridende politi og de såkaldte "kanoner" fra militærpolitiet, som konstant angreb og hærgede landsbyerne. Folket gik op på bjerget i desperation. Bjerget kunne redde folk, men vi skulle have støtte fra de tyrkiske landsbyboere, og det havde vi ikke. Det forlød, at de tyrkiske landsbyer lærte at afsky os. Soldater og hodjaer og muhajirer, udvist fra Grækenland, blev rekruteret til at lære dem, at de vantro er giftige slanger, og ve den, der varmer sig i hans favn... Det var Allahs vilje at rense egnen for de vantro!

Vores mest rasende fjender var imidlertid de tyrkiske desertører. Vi kunne have været forenet af samme skæbne, men staten forudså det. De blev skånet, såfremt de myrdede kristne, så mange de kunne. Så for en cigaret, en piastre, en bid mad, ville de tyrkiske desertører dræbe dig øjeblikkeligt, uanset hvor de mødte dig, og hvem du end var. (109)

En eftermiddag kom min ven Sefkiet hemmeligt til vores gård i Beylik. Han fandt dér min mor, min søster, Giórgis og Stamátis.

- Manolis? spurgte han. Er han her ikke?

Og hans blik flakkede rundt. Han satte sig på en stenbænk, bleg og sammenknuget, som om hans ben ikke kunne løfte ham. Min mor blev forskrækket. "Har han hørt noget dårligt om Manólis," tænkte hun. Hun havde fået færtten af, at jeg løb rundt hist og her og blandede mig med hemmelige organisationer, hvis formål var at forsyne undvegne fanger i bjergene med våben. Derfor begyndte hun at spørge ham:

- Hvad er der, min kære Sefkiet? Din far eller din mor er vel ikke blevet syg? Er jeres dyr kommet til skade?

Sefkiet rystede trist på hovedet. Så, med en stemme, der kom fra hans hjertes dyb, vendte han sig mod alle og sagde:

- Ak, anatzigim! Ak, kardeslerim! Ak min mor! Ak, mine brødre. Gid, det var sygdom. Vi ville tage sygdommen til en læge for at få den behandlet. Gid, det var død hos dyrene. Dyr kan man få igen. Det, der er hændt os, kan ikke helbredes, og det kan ikke erstattes!

Sefkiet vendte sig for at sikre sig, at intet fremmed øre lyttede. Og straks begyndte han at fortælle om de tyrkiske landsbyers oprør mod grækerne. (110) Selv hans egen, sådan en stille lille landsby, forberedte sig nu på at gå til angreb. Muhajirer, fortæller han, jaget bort fra Kreta, Makedonien, Epirus, såvel som nytyrkiske mullaher og andre turbanklædte, sår had i folks

hjerter mod de "vantrø køtere, som er tusind gange værre end selv pesten!"

- I begyndelsen, fortsatte Sefkiet, virkede deres gift ikke. "Så så," sagde landsbyboerne, "skal vi tro på disse fremmede eller på vores øjne? År efter år levede vi tæt på grækerne som brødre og så intet andet end godt. Og nu siger du, af vi skal skabe fjendskab imellem os?" Men ord, som kan helbrede sjæle, kan også antænde lidenskab hurtigere end krudt. Det menneskelige hjerte er svagt og ubeskyttet. De satte også egen tarv i centrum: "Hvis vi dræber de vantrø - siger de - tager vi jorden og deres gods og ejendele. Kom, baka lum! [lad os se]" Nogle kiggede opmuntrende på hinanden. Det lød lovende. Og tiggeren Ali spurgte: "Og deres skarpe sind?" Får vi også det?" "Vi får det!" sagde de skamløse til ham! Så er der gendarmene, som konstant sender hemmelige beskeder til vores undvegne! "Vi rører ikke et hår på dit hoved, hvis du jager (111) og dræber de kristne". Forleden blev der losset våben og patroner hjemme hos Hafis. Jeg gik hen til min onkel, Muhtari, og jeg spurgte ham, hvad alt dette betyder? "Du går i søvne, vågn op," svarede han. Har de ikke fortalt dig, at man bevæbner vores landsbyer? De vantrø vil fra nu af ikke være i stand til at sætte en fod på markerne ..." Mit hjerte hoppede. Det er ikke skabt til at rumme sådan skændsel. Jeg gik direkte til min far, fortalte ham alt og spurgte ham:

"Sig mig, kære far, vil jeg skade Gud og fædreland, hvis jeg taler med min ven Manólis, så han og hans familie kan beskytte sig, så de forhåbentligt ikke kommer til skade? Min far bad mig om en dags betænkningstid. I dag helt tidligt tilkaldte han mig: "Gå, sagde han, gå og fortæl ham det. Dette som sker, er ikke Guds gerning. Det vil ikke være godt for os."

Sefkiets kære sorte øjne fyldte med tårer. Min mor bøjede sig så ned og kyssede dem.

- Gid du aldrig må se det onde, min dreng. Du må mødes med Manólis, så I to kan tale med hinanden.

Der blev ikke noget møde. Sefkiet blev indkaldt. Hadet og krigens vildskab var stærkere end kærligheden. De rene hjerter stod som glemte faner på fjendtlig jord. (112)

I VORES BJERGE blev anføreren et mandfolk med navnet Stratís den Fremmede. Han havde en hånd, der bøjede stål, og et hjerte, der aldrig kendte til rædsel. Hele landsbyen huskede den aften, da Stratis forlod sit bryllup, med bruden ukysset og bordet dækket, og greb en riffel og gik op ad bjerget.

Folk forventede ved Stratís' bryllup at skulle slappe en smule af, spise, drikke, danse og le.

Sådan er mennesket, det ønsker glæden, uanset hvor vilde øjeblikke det befinder sig i. Landsbyboerne fandt festtøjet frem. De drog afsted med gaver og blomster. Stratis' hjem var ikke ramt. Hans mandsmod skræmte tyrkerne, og de hverken nærmede sig hans ejendom eller bad om løsepenge. Han plejede at tage ned til Smyrna og sælge sine afgrøder med god betaling. Han havde lavet sig en solid opsparing. Han frikøbte sig for militærtjeneste, han var en fri fugl.

Han ønskede, at hans bryllup skulle mærkes i hele landsbyen og huskes i årevis. Han satte lam på spid, fyldte kalkuner med kastanjer, pinjekerner og korender. Fem kvinder stegte tzierakia [indvolde], pastrami, frikadeller og fisk. Foruden tavader [retter i dyb pande med låg], sini'er [stort kobberovnfad] med kuyruktærte [med grisehalekød], mælkeostetærter, baklavaer, ostekager og katimerier [kage bagt på pande]. (113) Bruden, uden medgift, lille og smuk, var stolt af den mand, hun skulle forenes med. "Held og lykke!" mumlede mødrene, der havde giftefærdige døtre, misundeligt. Han løftede hende op til dans. Om hendes hals hængte han tre rækker dukater fra Venedig og Konstantinobel. Femlira, hæftet på musikerne, betød, at de ikke skulle stoppe violinerne og oud'erne, så længe festen varede.

I et sådant øjeblik hørtes pistolskud og skrigen. Mødrene, der havde skjulte sønner, blev opskræmt.

- Hvad sker der dog? I Kristi navn, hvad er det?

Skygger løb gennem mørket. Så blev der stille.

- Stratís, råbte en gammel mand, de dræbte din fætter Kótsos og enken Elénis søn og Manísalis' barnebarn! Violinerne stoppede. Gæsterne gøs. Stratís tog sin riffel, vild og stum. Folk gav plads til, at han kunne komme forbi. Ved hans tante Sophís dør så han sin førstefætter, Kótsos, ligge med ansigtet nedad med en kniv i ryggen! Fem meter væk, med tre kugler i hovedet, svømmede hans bedste ven, Leftéris, den eneste søn af stakkels fru Eléni, i blod. Men et endnu mere chokerende syn fremviste Alékos, den gamle Manísalis forældreløse barnebarn. De havde bundet ham med et lagen om halsen og hængt ham fra balkonen i hans hus. (114)

Det var det første massebord i vores landsby.

- Uhu, vores børn! græd kvinderne. Uhu! Jomfru Maria! Tag min hånd! Vores Sankt Demetrius og du Sankt Georg ridderen, beskyt os!

Gul som en florin, var Stratís faldet i en dybe tanker. Hvem begik forbrydelsen? Hvem valgte den dag, han skulle giftes, til at starte drabet?

Alle øjne vendte sig mod ham. Hvilken beslutning ville han tage? Hvordan ville han besvare udfordringen?

- Tilkald Kahramánoglou, Balóúdrog og Alpekídis, sagde han med hård stemme og gik ind i sit hus.

Hans kone løb efter ham og fulgte hans bevægelser.

- Hvad tænker du på at gøre, Stratís? Forlad mig ikke!

Hans mor begyndte at græde. Stratis sagde irriteret:

- Hold kæft! Jeres Jomfru Maria og Kristus!

Da han havde råbt et par forbandelser, faldt hans sind til ro, han vendte sig om og så på mor og kone. Han fortrød, hvordan han havde svaret.

- Jeg vil ikke have tårer! sagde han. Kan I ikke se, hvordan de vil æde os alle? Vi skal svare, forsvare vores liv, det er op til os. At de bliver skræmt, at de blodtørstige må regne os for noget!

Så forsamledes tyve sådanne unge mænd, alle sammen (115) desertører fra Taván Tampouroú. De skaffede heste, mad, tøj, våben og samme nat steg de op på bjerget.

- Åh gud! græd kvinderne, de slagter jer, helt sikkert! Hvor skal I hen? Har I måske noget til at støtte jer?

Således sluttede Stratís' bryllup, og hans bedrifter begyndte. De tyrkiske enheder var rædselsslagne, når de hørte hans navn. De kaldte ham Satan og spyttede tre gange i deres skød [gammel skik for makedonske krigere]. En nat vovede han sig ned til sit hus. Det regnede, det lynede og tordnede. Det blæste, så det kunne flytte bjerge. Ingen vovede at stikke næsen udenfor. Han var alene ude på vejene.

- På min bryllupsnat, sagde han, vil jeg elske hende. Hundene skal ikke æde hende fra mig! Jeg vil skaffe mig en søn! Så jeg efterlader mig en hævner!

Sød er kvindens favn, og Stratís begyndte at tage vejen hjem hyppigt. Indtil han en nat var i fare for at blive fanget, og fra da af stoppede han sin færden. I dagevis længtes og ventede hans kone. Så fik han en besked fra hende. Hans mor, fortalte hun, lå for døden og bad om, at han ville give hende sin velsignelse. Han kaldte på sine svende og sagde til dem:

- Brødre, min mor, der gav mig livet, er døende. Jeg må ned og give hende det sidste kys. (116) Men jeg har en større gæld til jer, fordi I har betroet mig jeres liv. Så beslut jer. Hvis I siger "tag afsted!", vil I lette mit hjerte. Men hvis I siger "bliv!", vil jeg ikke bebrejde jer det, for dér, hvor det kommer til kamp, er vi nødt til at glemme vores person.

Desertørerne, unge knægte, der var mere knyttet til vanen med et fredeligt liv end til krigens råhed, svarede ham med én stemme:

- Gå, kaptajn, gå! Stratís den Fremmede knækker de ikke let, han er en hård nød.

Så snart natten faldt på, steg han til hest og begav sig til landsbyen. To af hans svende fulgte efter ham.

- Hvad sker der? sagde han strengt, så snart de nærmede sig ham. Vend tilbage! Jeg er ikke et pattebarn, venner! Det er et stykke tid siden, min mor tog mig fra brystet.

De insisterede:

- Vores hjerter befaler os det, kaptajn. Og går du ned til Hades, vil vi følge dig...

- Så, fjollehoveder, afsted, før I får enden på komedie.

De fulgte ham til landsbyen og gik for at tøjre hestene ved onkel-Dimítros' hus. Der fik de at vide, at den foregående nat havde en hær bevæget sig i denne retning. På bakken lod Stratís drengene holde udkig med kørevejen, og forsvandt som et lyn. (117)

Han hoppede over muren bag sit hus, for at naboerne ikke skulle se ham og komme rendende, ligesom den anden gang, da han gik ned til sin kones fødsel, og de begyndte at græde og "fortæl mig om min søn" og "fortæl mig om

min mand" og "giv dette skiftetøj og denne tærte". Han havde ikke tid. Hans næsebor lugtede krudtrøg overalt. Charon havde valgt et dårligt tidspunkt at banke på hans dør. Han nærmede sig køkkenvinduet. Han så gennem sprækken sin gamle mor, som havde anbragt sengen i et hjørne. Hun var ikke død endnu. Lampen oplyste hendes ligblege ansigt. Hans hjerte var ved at bryde. Hvor mange gange sad han ikke i dette hjørne, da han var barn, for at plage sin mor, når hun stegte frikadeller, hans yndlingsmad, og hele tiden sagde til hende: "Jeg dør af sult, mor, skynd dig, så vi kan spise!"

Han rakte ned i lommen og greb dørnøglen. Han havde kærtegnet denne nøgle i mange nætter. Han drømte om, hvornår han ville fortjene at sætte den i låsen, åbne døren, tage fat i sin kone, bringe hende i seng og dække hende med kys fra top til tå.

Han gled som en kat ind i huset. Han nærmede sig og kyssede fromt sin gamle mors pande, kærtegnede ømt hendes hvide hår. Han sagde til hende: "Jeg er kommet, mor. Jeg er tæt på dig..." Men hun hørte ikke længere, hun bemærkede det ikke, hun var kortåndet, hun forsvandt... Han knælede ned (118), skjulte sit ansigt i sine næver, var fortabt for verden. Der fandt hans kone ham, og de græd sammen. Så løftede hun ham op, trak ham forsigtigt, og førte ham ind i naborummet til hans søns krybbe. Han

så den lille Stratís sove med knyttede små hænder. De nussede hans ansigt.

- Din lille skurk, sagde han ømt, du forbereder dig allerede på nævekamp! Konen gjorde sig umage for at tage sig af ham, dække bord, bringe raki og de småretter, hun havde.

- Leniό, jeg bliver ikke, sagde han bittert til hende. Dine anstrengelser er forgæves, jeg er nødt til at gå med det samme.

Hun græd. Hun vikledede sig varmt og kælent omkring ham. Hendes hjerte hamrede, hendes krop skælvede. Hun var en tyveårig pige, og Stratís fik en omfavelse, der er svært at glemme.

- Jeg orker ikke mere, klagede hun.

- Og kan jeg måske holde det ud? svarede han og skubbede hende blidt væk, for at hun ikke skulle besvime af hans kropslugt. Vi forkludrede det, Lenio. Vi har ikke selv magt over vores liv. Forstår du ikke det?

- Hvor længe, min Stratís? hviskede hun.

Han ville sige til hende: Indtil blodbadet slutter. Måske aldrig! Men han holdt sig tilbage. Han gik hen til bordet, stak pistolerne i bæltet. Mens han knappede bæltet, vendte han sig og så begærligt på hende. Åh, skat, det er en pine! Han forstod, at hvis han gav slip (119) og kom hende nær, så ville han være der indtil daggry. Tørstig greb han

flasken med raki, slugte den til bunden, tørrede sit overskæg, sparkede irriteret til vandkrukken, så den faldt og gik i stykker, så ingen dødelig sygdom skulle komme ind i hans hus igen, og uden at vende sig for at se sin mor, kone og søn, tog han afsted, formørket, stum og vild.

På vej ud af landsbyen så han drengene komme løbende.

- Kaptajn, den tyrkiske hær kan være her når som helst! Vi skal nå at tage af sted med hestene, eller er vi fortabt. Stratís stoppede et øjeblik, anspændte sin hørelse, rullede vildt med øjnene, vejede sin beslutning. Vinden bar genlyd af trampen og sang fra alle sider. Han tøvede et øjeblik: Tage af sted? Blive? Hvis han tog afsted, ville alle tre være i fare for at blive fanget, for hæren havde omringet stedet. Så ville så mange desertører finde døden, mens de intetanende sov uden for deres gemmesteder. Kun hvis de hørte kamp, ville de have tid til at gemme sig.

- Lad os ikke spille tiden, sagde han til sine drenge, medbring kviste og grene, så kaster vi dem hist og her til toppen af bakken.

- Hvilken plan har du i tankerne, kaptajn? Hvis vi bliver og kæmper her, er vi fortabt.

- Jeg tænder bål, så vi ligner en hær. Jeg vil (120) lokke alle over til højre side. Så får I tid til at tage gedestien til venstre. Hvis jeg når det, stikker jeg også af. Hvis ikke, må lykken stå mig

bi! Jeg vil give dem en uforglemmelig lektion. Jeg vil sende mange liv til Hades, før jeg overgiver mit.

Da de var færdige med arbejdet, tøvede drengene med at forlade Stratís alene. Keinós forstod dette og blev ude af sig selv af raseri, hans øjne var nær ved at eksplodere.

- Hallo! Er jeg, eller er jeg ikke kaptajn? Det er mig, der kommanderer. Kom afsted!

Da de var væk, tog Stratís en dyb indånding, tørrede sveden af ansigt og hals, tændte hurtigt bålene og begav sig, da han havde gjort alt nødvendigt, op ad bakken til Ai-Sóstis kapel. Den position var unik, fordi den var lukket for offentlig adgang. Med et vågent øje og anspændt øre ventede han på at se, hvad den tyrkiske hær ville gøre. Han hørte dem løbe afsted til højre og smilede. "I tåber!" Han tændte en cigaret. Hånden fast, hjertet styrket. "Forbandede elendige verden! Hvilke spil spiller du med os!" Han kunne nu have rullet på lejet med sin kone... Han kunne have redet sin søn på knæet og gaflet lækkerier fra bordet... "Stakkelsmor! Hvem har fortalt dig, at du skal møde din søn i den anden verden!" (121)

Han spyttede, gjorde sig hård. Hans hænder greb godt fat i de to pistoler. Enten er du en leder og går ud på kamppladsen, eller du er en kujon og gemmer dig på dit husloft som en mus. Her

skal du sidde, Stratís, og æde tyrkerkroppe. Drengene i landsbyen vil høre lyden af kamp og gemme sig bedre. Men her er du i stilling i dækning...

Stratis kæmpede som en løve. Havde blot hans bryst beskyttet ham ...

Så snart de første haner galede og landsbyboerne kom ud på vejen, blev tabet af Stratís fortalt fra mund til mund. Den tyrkiske officer gav selv ordre til at flytte den døde mand til torvet, at sætte ham i en stol og lade hæren defilere forbi.

- Mandsmod, sagde han, hvor end du finder den, skal du værdigt anerkende og ære. Jeg vil, at I skal være som denne vantro. Ikke plyndrere og mordere...

I flere måneder talte vores landsby ikke om andet end Stratís selvopofrelse. Siden forsvandt også det i krigens vildskab. (122)

VORES LANDSBY HOLDT OP MED AT SYNGE. Husene blev forladt, markerne lå øde, glæden blev slået på flugt. Der var kval og rædsel overalt. Desertørerne, der formåede at få fingrene i bagladerifler, repetergeværer og revolvere, dannede grupper og flygtede til bjergene, selvom de jævnligt blev opløst af likvideringsoperationer.

Jeg var blevet forsyningshjælper for en enkelt gruppe. Jeg lærte at passere foran gendarmene, narre og vildlede dem, og bringe krudt og mad til desertørerne. Jeg fulgte gedestier, mange gange strejfede jeg omkring i timevis for at sikre mig, at intet øje så mig, og så gik jeg ind i deres hemmelige hule. Man kunne ikke få øje på huleåbningen, for den var gemt mellem enorme opretstående sten og buskads. Man skulle kravle omkring ti meter for at finde den. Så åbnede der sig foran én et jævnt stykke med drypsten, som flimrede i lyset fra lamperne. I dybden af hulen var der en rædselsvækkende dyb kløft, ubetrådt af menneskefod. Alt, hvad vi fandt, var bunker af knogler fra små dyr, tilsyneladende slæbt ind og sønderflået af hyæner. Jeg opsnusede denne hule sammen med Sefkiet for længe siden, men dengang havde vi ikke mod til at gå dybt (123) ind og undersøge den. Da jeg hørte, at de havde indkaldt Sefkiet og sendt ham til operationerne i vores bjerge, var jeg bekymret for, at han kunne huske den og bringe militærdelinger hertil. Jeg tænkte på det, men jeg ville ikke tro det, så jeg fortalte det ikke til nogen.

En dag, da jeg var på vej ned fra bjerget, så jeg ved en kilde to gendarmere, som var på klapjagt. Jeg gik tilbage, kravlede ind i hulen med hjertet op i livet for at bringe nyheden. Drengene omringede dem uden at spille tiden og fangede dem levende. Det var nødvendigt for

landsbyrådet at træde til og kræve deres løsladelse, så der ikke kom repressalier i landsbyen.

Dagen efter begyndte en tungt bevæbnet forfølgelsesgruppe at operere. Vores egne undgik at blive ramt. Den eneste, der blev skadet, var Charálabos Papastergíou, men også han klarede det og faldt ikke i deres hænder. Han gemte sig i skoven og ventede. Jeg fik besked om at gå hen for at tage mig af ham. Om natten førte jeg ham til vores gård. Hans skade var ikke alvorlig, men han havde brug for pleje. Jeg gik hen til hans onkel, Thanásis Panagiótoglou, og bad om hans hjælp. Den gamle ågerkarl, som havde begravet sine lira i krukke, forlod ikke sit hus. Og så snart jeg fortalte ham historien, blev han bange og sendte forbandelser efter mig. (124)

- Jeg vil ikke rodes ud i noget, sagde han vredt. Jeg vil hverken hørte eller vide...

Jeg vendte desperat hjem. Jeg læssede den sårede mand på muldyret, og midt om natten bragte jeg ham ned mod havet, til onkel-Yiannákos hytte. Han havde tidligere sejlet på Samos. Så snart den gamle mand og hans kone så os, blev de bange og gjorde vrøvl. Men deres hjerter kunne ikke holde til at smide os ud. Onkel-Yannákos faldt i tanker.

- Kom, uanset hvad der kommer ud af det, sagde han til sidst. Ved forfølgelse er vi alle i

familie. Stik du bare af, så sender jeg Charálabos afsted...

Gruppelederen var rasende over sin fiasko, og derfor greb han tre uskyldige, som måske kunne være forsyningshjælpere. Den ene var Panagiótoglou, ågerkarlen. Den anden, min bedste ven, Christódoulos Golís, og den tredje, min lillebror Giórgis, en syttenårig dreng. De blev ført til Smyrnas fængsler. De sad anklagede en måned eller to og led meget. Men de blev frifundet under retssagen. Der fandtes stadig modige hjerter, som ønskede freden på stedet.

Bevæbnede grupper kunne ikke længere blive på bjerget. Og gemmelegen med døden begyndte tragisk, åndeløs.

(125)

VI

I JANUAR 1915 INDKALDTE DE MIN ÅRGANG. Jeg mødte op i Kusadasi samme med omkring halvfjerds fra min landsby. De registrerede os og sendte os hjem for at klargøre vores tøj. Om to eller tre dage skulle vi afsted til arbejdsbataljonerne i Ankara.

De fleste af dem stak af, så snart de hørte destinationen, for at gemme sig. Jeg var enig med min ven, Kóstas Panágoglou. Han insisterede på, at vi skulle til Amele Taburlari i Ankara. Kostas havde skændtes med sin far om formuen og ville væk, for måske ville den gamle blive bevæget og ændre mening. Hvorfor begik jeg den dumhed at følge ham? Når du leder efter undskyldninger, finder du altid en. Jeg tænkte: Du skal vælge mellem to onder. Det ene er at gemme sig; du har oplevet det, og du ved, hvad det betyder. Det andet, (126) det ukendte, er Amele Taburlari. Det siges, at det er værre, men hvordan kan det afvejes, når man ikke kender

det? Hvad jeg havde hørt om brigaderne, skræmte mig ikke. Jeg kunne blive skræmt af det, jeg så med mine egne øjne. At et hvert bank på døren kan forkorte dine forældres liv! At blive jagtet overalt og ikke have et hjørne at gemme sig bag. At leve som en mus på lofter og i kloakker, ubevægelig, levende begravet. Amele Taburlari er tusind gange bedre. Der vil du kæmpe med døden, men du vil kæmpe bryst mod bryst, ansigt til ansigt, oprejst på tærskelpladsen. Sådan bedømte jeg det og tog afsted.

Det var februar 1915, da vi startede. Ingen i huset havde tid til at følge på vej. Blot standsede Giórgios kort op, da han sagde farvel - han huskede, at det også ville blive hans tur. Så spurgte han mig:

- Er du bange?

- Jeg ved det ikke, svarede jeg ham. Hvad jeg ved er, at jeg ikke vil byde døden indenfor døren! Jeg vil kæmpe for at leve!

- Jeg kommer til at savne dig meget, sagde han og satte sig brat op på muldyret, sparkede til det og red rasende afsted. Ruten Smyrna-Ankara tog fem dage og nætter. Togene kørte langsomt, fordi de var drevet af træ. Alt det tyrkiske kul sugede Tyskland til sig selv til eget behov. (127) De havde låst os inde i vogne, som transporterede heste. Kun én gang om dagen

blev der åbnet for os, så vi kunne lette os for vore legemlige behov. Ud af fire hundrede og firs mand på denne mission nåede kun tre hundrede og ti deres destination. De hundrede og halvfjerds stak af under vejs. Vagten, der kun var ti mand - vendte det blinde øje til, for at få betaling og plyndre vore bylter. For disse stakkeks djævlle var de rige bylter fra hundrede og halvfjerds grækere en uventet skat, hvori moderlig hengivenhed og fortvivlelsens hæmningsløshed havde hobet alt, hvad husene havde til rådighed af tøj og mad.

Hvor mange af dem, der flygtede, ville nå frem til deres hjem i live? Bjergene var ugæstfrie, sneen var metertyk og de tyrkiske desertører var i flok. Vejene havde vagtposter overalt. Man skulle have mange penge til bestikkelse og have held og kvikke hjerner for at undslippe fælderne. Tusinder af grækere mødte således deres død. Og det var de heldige. For de, der blev fanget i live, blev overgivet til myndighederne. De var de mest ulykkelige. Det var bedre, at de omkom med kniv og kugler på vejen, end at de fortjente at komme frem i live til deres bataljon.

Jeg blev sendt til Ikintzı Amele Taburlari, til anden arbejdsbataljon, 80 kilometer (128) fra Ankara, i landsbyen Kilislar. Tolv bataljoner arbejdede på veje og på en jernbanelinje, som før krigen var startet af et fransk kompagni.

Netop som jeg blev overgivet til bataljonen, så jeg, at de kom med fire desertører. De tvang dem til at knæle. Vi blev opstillet omkring dem. Majoren, som skulle føre os til vores bestemmelsessteder, holdt en kort tale fuld af forbandelser og trusler. Så greb han en pisk og kastede sig over de bundne desertører. Man kunne høre deres stønnen, piskens svirp og majorens pusten. Da han var færdig, greb fangevogterne piskene. Folks kød blev flået, og det fløj med dødt sort blod. De blev så sat til at stå oprejst og fik "armbånd" om halsen. Det var tykke metalringe med op til tre oka jern i hver. De to ender blev sat sammen med nitter. Uden værktøj kunne man ikke fjerne ringene. De spiste med dem, de gravede med dem, de brød sten med dem, de faldt i søvn med dem! De var blevet ét med deres krop.

Hvad folk dog fandt på for at ydmyge deres medmennesker. Ud over torturen blev bukserne trukket ned, kønsdelene blev udstillet, blod blandet med spyt, snot, urin, afføring og tårer! De prøvede at gøre seriøse, ordentlige mennesker til grin! (129)

Da "modtagelsen" var overstået, blev vi spærret inde i kompagnier. Blandt os talte jeg to hundrede mænd med disse jern om halsen. Hvordan klarede de kristne det? Mennesket er et udyr!

Den første aften mødte jeg i kompagniet seks andre Kirkintzóter, som med tårer i øjnene sagde til os:

- Hvordan besluttede I jer for at komme til dette helvede? Hvilket vanvid var det! Hvorfor blæste I ikke hellere hjernen ud? Vi vil dø som hunde i vingården [druer i stor mængde er giftige for en sulten hund].

Jeg mandede mig op, men da jeg faldt i søvn, lukkede jeg øjnene og så piske og jernringe. Ved siden af mig hviskede en midaldrende mand til en medfange:

- Det er en anden ting, når de fører dig til pelotonen eller til galgen. Man bliver pludselig til noget af ingenting. Dette sted er uudholdelig tortur!

Og den anden svarede ham:

- Jeg stikker af en af dagene. Selvom de sætter tusinde jern på mig, kan jeg ikke holde det ud mere!

JEG ARBEJDEDE I EN MÅNED på en jernbanestrækning. En morgen spurgte majoren:

- Hvem af jer ved, hvordan man laver trækul?
(130)

Uden at spille tid sprang jeg ud fra rækken. Jeg hilste militært og sagde:

- Jeg, efendi, er dygtig til at svide kul.

- Kiopek oglu (søn af en tæve), sagde han til mig, jeg vil svide dig levende, hvis du lyver.

- Hvis jeg ikke bringer dig trehundrede oka trækul om ti dage, så gør med mig, hvad du vil. Hvis bare jeg må vælge mine hjælpere.

Jeg havde aldrig tændt en kulmile i mit liv. Blot fulgte jeg som lille med i, hvordan en tyrkisk kulsvier arbejdede i vores bjerge. Men hvis tyrkeren i det øjeblik havde spurgt "Hvem kan lave stjerner?", "Jeg laver dem", ville jeg have svaret.

Jeg tog ti mand med, og vi gik op på bjerget. Min ven, Kóstas Panágoglou, ville ikke med. Han mente, at de tyrkiske desertører dér oppe helt sikkert ville rydde os af vejen. Af dem fra landsbyen fulgte kun Chrístos Golís mig. Vi fik mad til ti dage. Den tiende læssede jeg otte æsler med trækul og gik ned til bataljonen. Jeg holdt udkig med det tidspunkt, da majoren selv var der, og afleverede det til ham.

- Ingen kan lave bedre trækul end dette i vintervejr, sagde jeg. Træstubbene er våde...

Majoren, som ikke havde set trækul i månedsvi (131), blev begejstret og beordrede

kvartermesteren til at "tildele" os en dobbelt ration tørkost i yderligere ti dage.

Det var ikke let for elleve grækere at leve isolerede og ubevæbnede oppe i de vilde tyrkiske bjerge, i selskab med storme, hylen fra ulve og sjakaler, og frygten for, at tyrkiske desertører hvert øjeblik kunne komme for at slagte os. Men lige så meget vi huskede sergentens pisk og armbåndene, ligeså meget syntes vi, at vores liv i de uvejsomme bjerge var skønt.

Vi slog vores telt op i læ, så det var beskyttet mod vind og storm. Vi byggede en stor mile. Hver uge gik vi ned til kompagniet, nogle gange den ene og nogle gange den anden, vi afleverede kullene, fik mad og gik igen op til vores tilholdssted. Efterhånden troede vi næsten, at vi var født som kulsviere og ville dø som kulsviere.

I starten af april gik min ven Chrístos Golís ned til landsbyen. Da han kom tilbage sagde han:

- Dårlige nyheder, Manólis. I bataljonen vil ingen overleve, så vidt jeg forstod det. En djævlesygdom har overfaldet dem, og mænd dør i hundredvis. Der er også andre, hvis fingre og tæer rådner og falder af som igler. Lad Gud gøre mig til løgner, men som det går, vil de snart alle blive høstet...

Der gik ikke mange dage, før Chrístos (132) blev alvorligt syg. Han havde høj feber og kuldegysninger.

- For pokker, sagde han, jeg har det ikke godt. Jeg er helt færdig....

Jeg forlod arbejdet og gik hen til ham. Lige meget hvor meget jeg dækkede ham til, og pustede til ilden, stønnede han og rystede af kulde. Bekymringen begyndte at tære på mig. Hvad nu? Havde han fået den ukendte sygdom? Og hvad skulle jeg gøre for ham? Hvordan kunne jeg give ham lindring? Hele natten brændte Galís af feber, kæmpede, talte i vildelse. Dagen efter begyndte jeg og to-tre andre også at føle os svage.

Jeg bad kammeraterne om at pakke sammen og gå ned til bataljonen. Hvad fik mig til at træffe sådan en beslutning? Gættede jeg ikke, hvad der ventede os dernede? Jeg huskede en film, som jeg havde set i Smyrna, og som gjorde et dybt indtryk på mig: Når elefanterne følte, at deres endeligt nærmede sig, drog de på vej og gik til en kløft, hvor andre elefanter var døde før dem.

VORES BATALION VAR stationeret i en af de mest umenneskelige bygninger, som nogensinde er bygget af mennesker til mennesker. Hver barak var mere end halvfjerds meter lang og 6 meter bred. Murene, som var af ukalkede stablede natursten, (133) var firs centimeter tykke. Ikke et eneste vindue! Hist og her var der

små trædøre, som knap tillod en menneskekrop at komme igennem, og disse var lukket med kaltemirer [??] af jern. Taget var lavet af friske grene og jord og sat fast på poppelstammer.

Da april kom, varmede de tre tusinde syge menneskers ånde luften så meget, at poplen begyndte at få knopper og skyde friske anæmiske kviste! Det beskårne ville leve, ligesom os... Langs hele vores gravs længde, i højre og venstre side, var jorden hævet en halv meter. Her, oven på halm og sække, havde hver soldat sin plads. Så snart man kom ind, vendte det sig i én. De alvorligt syge sked og brækkede sig. Stanken blandede sig med sur svedlugt, de syges ånde og muglugten fra tagets rådne grene. Millioner af lus klatrede op i tøj, hår, øjenbryn, ører og over hele kroppen, gemte sig ved huden og gravede i den, tømte den for blod. Stønnen, talen i vildelse, snorken var nervepirrende i mørket. De af os, der ikke helt havde mistet forstanden, bad Gud om at afslutte vores lidelse en time tidligere.

Tyrkerne var rædselsslagne. Den ukendte forbistrede sygdom, som faktisk var (134) plettyfus, spredte sig også til deres landsbyer. De overlod os til vores skæbne. De sendte blot gravere til at åbne grave. Maden blev bragt og placeret hundrede meter væk.

De af os, der kunne kravle på maven i sølet, åbnede døren med albuen og vendte sig mod lyset. Det svimlede for os, mens vi vænnede os til det. Vi spærrede øjnene op, da vi så gryderne dampe. Maden var et minde for livet. Den, der havde modet, fortsatte med at kravle i sneen, nåede frem til maden, dyppede sit bækket, bragte den sorte sovs til munden, og kastede op.

- For helvede! Mordere!

En dag, hvor jeg ikke havde feber, gik jeg udenfor og gik henved hundrede meter. Jeg gik ind i en nabobarak for at se, om der var bedre. Jeg vil aldrig glemme, hvad mine øjne så! De fleste var døde og nogle var blevet stive! Jeg så min ven, Kóstas Panáoglou, ligge ved siden af to døde kroppe. Blod var strømmet ud af hans mund og næsebor, og på de indtørrede striber, der dækkede hans skæg, hals og bryst, var der forsamlet myriader af lus!

Jeg hentede vand og rensede ham. Så førte jeg min hånd til hans pande, kærtegnede ham. Han åbnede øjnene. Han kiggede på mig. Hans læber dirrede. (135)

- Manoli! Jeg er ved at dø... sagde han. Jeg kunne ikke klare den længere.

Jeg omfavnede ham og græd. Jeg ved ikke, hvor meget tid vi tilbragte så tæt på hinanden. Bedre ikke at huske sådanne øjeblikke. Jeg blev slap i benene. Det var som om, at jeg ville styrte

samme. Jeg måtte vende om. Feberen fandt mig igen, jeg kunne ikke mere.

- Vær modig, Konstantís, sagde jeg. Jeg kommer igen.

Han så på mig med et desperat blik, men sagde ikke et ord. Han løftede hånden og gav mig en svag hilsen. Da jeg kom ind i min barak, virkede mørket endnu tykkere. Jammeren og den uforståelige mumlen tirrede mig. Jeg rakte mine hænder ud som en blind mand og råbte navnet på min kammerat, Golí, for at finde min plads. Så lagde jeg mig ned, dækkede mig til med sækkene og græd. Åh, Axiótis, så du er altså den, der havde modet og kæmpede mod omstændighederne og altid fandt en udvej? Hvordan vik du klare det nu!

En hånd hev nervøst i min arm. Jeg så min ven Chrístos sidde på hug og råbe:

- Hvorfor ligger du bare dér, Manólis, ser du ikke de møgunger, der er trængt ind og har stjålet vores figner og valnødder? Jag dem ud! Jagt dem! Hvad laver du?

Han var blevet livlig, det var som om, han ville rejse sig og gå. Så faldt han pludselig sammen. Han havde høj feber. (136) Jeg vædede et lommetørklæde og bredte det ud på hans pande. Jeg prøvede at berolige ham.

- Sov, Chrístos. Vær ikke bange. Jeg er ved din side...

Jeg kravlede hen og lagde mig tæt op til ham, så han kunne føle sig tryk. Han førte sine stive ben hen over mig, rystede sig et par gange og døde! Jeg ville bede om hjælp. Jeg åbnede min mund, lukkede den igen, åbnede den igen, ingen stemme kom ud! Jeg kæmpede for at rejse mig, men jeg havde ikke kontrol over min krop. Jeg sank ned i et kaos, så faldt jeg i søvn, som om jeg havde taget et narkotikum.

I min dybe søvn så jeg to skrøbelige gamle, hånd i hånd, som nærmede sig på listefod. Først genkendte jeg dem ikke, de gik i en sky. Så kendte jeg dem. De var mor og far til Chrístos Golís.

- Shhh! sagde de, og holdt fingeren for munden. Tal ikke, du vækker vores lille dreng!

Jeg satte mig op. Jeg huskede, at Chrístos var død. Jeg begyndte at gnide mine knæ. Jeg bevægede min krop langsomt som en grædekone. Fra en revne i døren viste en skrå lysstribe, at solen var stået op for nogen tid siden. Jeg så på støvet, der hvirvlede som små balloner i en lysstribe. Golís er død! Han er død! Gået bort! Jeg kiggede på ham, så på ham igen, og lige der blev jeg bevæget. Jeg ved ikke, hvordan jeg kom i tanke om voks-Stylianí, (137) ligklædersken, som hvert år blev besvangret af

sin uduelige mand og aldrig havde mad til at brødføde sine børn. Når min mors babyer døde, og hun kom for at ordne dem, kunne hun se på dem i kisten og sige misundelig:

- Åh, sikke et fint lille lig! Bare der var min baby!

Min vens lig var forfærdeligt, men jeg bad til, at det snart ville blive min tur til at lukke øjnene for at afslutte lidelsen. Jeg løftede min hånd og førte den til Christos' pande, øjne og mund. Tog jeg fejl? Levede han? Måske var jeg selv død og så afdøde omkring mig? Christos levede ikke. I går aftes hvilede han sig. Han havde en forudanelse og sagde til mig: "Hej Manólis, sig noget rart, jeg kan tænke på...". Og jeg hørte mig selv sige til ham: "Kan du huske Elvira? Sangerinden fra Kairo, som vi mødte i Smyrna? Hvor var hendes stemme varm, ikke også? Hvis hun sang her nu - hvad - så ville vi live op? Du taler ikke. Kære, jeg ved hvilken ild du har indeni dig. Hold fast i din flamme, det er nødvendigt. Sig, som jeg siger: Jeg vil leve! Idioter, I skal ikke fortære mig, jeg vil leve!"

Christos havde lukket øjnene, men han smilede! Jeg var sikker på, at han smilede, for han rakte hånden ud og bankede på min arm et par gange, som for at sige: "Sig mere, sig mere." (138) Da jeg nu indså, at jeg lettede ham,

fortsatte jeg med at tale til ham. Hvorfor skjule det? Jeg tørstede selv efter at samle styrke..

"Når vi kommer tilbage til landsbyen, Christáki, så jeg vil hjælpe dig med at gøre dit hus færdigt. Jeg vil bringe dig planter, og af alt det duftende i vores have, laver du en smuk vindueskarm. Kvinder kan lide blomster. Du er den førstefødte, kære Golí, og din far klarer sig godt. Han er generøs, ikke nærig. Så han vil sørge for et rigtig flot bryllup. Kosmás vil gå og råbe det ud. Selv feerne fra søerne vil bære... Yágos, snedkeren, vil komme farende for at give en hånd med, for at lave improviserede borde til hundrede personer. Blot skal det ikke være poppel. Ingen poppel! Disse - se denne pest - staar paa række som ligkister, skønt de har skudt milde knopper... Valnøddetræerne i din bjerggård har godt ved til senge. Lav din brudeseng og børnenes vugger af dem. Min egen mor fødte sytten og blev gammel før tiden, hun tæredes. Vores kvinder vil vi tage os meget bedre af. Og vi vil kærtegne vores babyer. Hvor vil vi kærtegne dem! Tænk på den første gang, hvor vi sender dem i skole! "Bou-a-ba, gou-a-ga..." [sang, hvor børnene lærer konsonanterne beta, gamma...]. Vi vil gå ned til butikkerne i Smyrna og købe tasker og tavler til dem. De skal ikke gå glip af noget. Hvert nytår (139) vil vi købe optrækkeligt legetøj til dem. Jeg havde engang set et lille tog hos Soláris. Hvem havde set mage! Man trykkede på en knap, og

det kørte afsted på skinnerne. "Fut fut fut!". Åh, rolig du, i denne ulykkelige egn vil der køre rigtige tog i morgen på de spor, vi byggede. De mennesker, der er på rejse, vil ikke tænke på, at det engang var os grækere, som lagde dem med vores knogler."

Jeg blev træt... Måske blev jeg for bevæget. Golis havde vidt åbne øjne, han ville se, hvad jeg fortalte ham. Så hørte jeg ham hviske med en svag, trist stemme: "Bare at leve! At leve!".

Jeg kunne ikke holde ud at blive der inde længere. Jeg rejste mig sammenbukket, og fra mur til mur, fra poppel til poppel, lykkedes det mig at komme udenfor. Jeg troede, at køligheden og lyset ville helbrede mig. Men så snart jeg så mod solen, fik jeg det værre. Den forekom mig ligeglads, kold. Den kom og gik lige akkurat for at skrive dage og måneder i kalenderen, som for os lignede de nittede ringe om halsen på desertørerne. Jeg ville have kammeratskab, jeg ville have trøst, nogen, som sagde noget jeg svarede på for at forsikre mig om, at jeg ikke var blevet skør. Jeg traskede hen til Kostas' barak. Var han i det mindste vendt tilbage. Men hvad hvis han døde? Ville det være mærkeligt? Hver nat er der mange, som lukker deres øjne og ikke åbner dem igen! (140)

Jeg fandt Kostas' øjne vidt åbne! Frygtelige glasagtige og vrede øjne! Jeg har aldrig set en

død person med så forfærdelige øjne! Som om Charon fandt ham i et øjeblik, hvor han fornærmede og spyttede på sin fjende! Jeg skyndte mig at lukke hans øjne og mund, så han ikke gik til den anden verden og de døde blev skræmt! Mine flossede nerver var opspændt af had, uhæmmet had, som med det samme blev en kraft, og som styrkede mig. Jeg vaklede ud. Mine hænder føltes stærke, klar til at kvæle hele Tyrkiets hær. Jeg ville løbe væk, ikke se tilbage, løbe uden at stoppe, trave gennem bjerge, kløfter, strømme og pas, synke ned i floder og blæse, åh, blæse vild, stærk vind, som pisker mit ansigt, afkøler mit indre.

I BEGYNDELSEN AF MAJ kom en tyrkisk stabslæge til os. Sukri efendi, kaldte de ham. Gud velsigne ham, hvis han lever. Han kom som en kristenhedens helgen og reddede os. Uniformen og krigen kunne ikke drive det tapre hjerte fra mennesket. Så snart han så vores elendighed, rystede det ham. Han beordrede, at alvorligt syge blev overført til hospitaler. Han åbnede vinduer. Han fik brændt lusehalmen og sækkene, fik desinficeret og kalket. (141) Badning og hårfjerning blev obligatorisk. Han gav os medicin og mælk, ordnede bespisningen. For dem, der kom let igennem sygdommen, som jeg,

underskrev han fire måneders sygemelding. Hvad kan menneskelighed dog gøre! Af de tre tusinde, vi var, skylder vi Sukri efendi, det modige hjerte, at syv hundrede af os overlevede.

Han kom og satte mig til at skrivesygemeldingerne. Da det blev min tur til, at han underskrev min sygemelding, blev jeg overvældet af følelser.

- Jeg vil aldrig glemme det gode, De gjorde os, sagde jeg højtideligt.

- Jeg gjorde det ikke for dig og dine, svarede han mig. Jeg gjorde det for mit land. Hvilken slags nation bliver vi, hvis vi lærer vores borgere og soldater at være udyr?

- Krig fjerner folk fra Guds vej, mumlede jeg forsigtigt, for jeg vidste ikke, hvordan han ville tage det.

Han kiggede på mig gennem sine briller med sit klare blå øje.

- Din unge alder, svarede han mig, og de lidelser, du gik igennem, forhindrer dig ikke i at se rigtigt på livet. Krig åbner afgrunde i sjæle og nationer. I grækere havde i jeres ældgamle mytologi en Kirke, som når hun rørte ved mennesker, forvandlede dem til svin. Kirke er krigen. (142) Kom, gå nu, så godt du kan, til din mor, så hun kan fodre dig, og du kommer dig...

Det forekom mig, at jeg havde fundet min sjæl igen. Benene støttede og jeg gik lige. Hjertet blev igen fyldt med håb. Først da toget bevægede sig, blev jeg grebet af voldsomme minder. Jeg efterlod mig så mange døde kammerater og mine kæreste venner. Hvad skulle jeg sige til deres mødre, når de kastede deres smertefulde blik på mig? Havde jeg ret til at skjule sandheden for dem?

(143)

VII

JEG FORSTOD IKKE HVOR denne fire måneders sygeorlov svandt hen! Glæden har altid travlt, du når ikke at nyde den, og den går tabt som en brise. Jeg brugte den første måned på madrassen. Jeg rejste mig for at arbejde, og jeg faldt om igen. Min mor kiggede bekymret på mig.

- Hvornår bliver du rask, mit barn? Hvornår kommer du dig?

Jeg så hende gå ind og ud, og lydløst arbejde i huset. Man undrede sig over, hvordan hendes smalle, indfaldne bryst kunne rumme så meget hjerte! Hun var smeltet sammen som et stearinlys. Da hun og min søster gik udenfor på ejendommen, var jeg alene. Mit blik gled henover møblerne, broderierne, fillodentronerne og gummitræerne, som var min mors stolthed. Midt på væggen var portrættet af faderen, med det levende strenge blik, det snoede overskæg og

(144) den hængende underlæbe, som syntes at gøre den firkantede hage med fordybningen i midten hårdere. Ved siden af ham blev mor, bleg og god, anbragt af fotografen efter fars død, fordi han aldrig fik taget foto sammen med hende. I hjørnet ikonostasen af valnød med dens kranse, laurbær, tørret basilikum, bronze røgelseskar og et par votivgaver af sølv fra fars sygdom og Michális' flugt til Grækenland. Mange, mange minder var der i disse små ting.

Så snart jeg begyndte at kunne gå på mine ben, gik jeg i arbejde. Bonden kender ikke til at sidde og slappe af. Brødrene var alle i hæren! Forspildt slid og slæb. Hvad skal en enlig kvinder gøre? Træerne, ubeskårne, uvandede, gav meget lidt frugt, og disse blev spist umodent af børnene og fuglene. Onkel-Stylianós, plovmanden, som blev kaldt "helgen", spiste sammen med sin familie den hvede, som vores mor gav ham til såning. Vores marker var fyldt med brændenælder og malteserkors. De tyrkiske desertører lod ikke bonden være i fred. For at få fat i et måltid, en beklædningsgenstand, en ørering eller en guld tand, dræbte de hvem som helst. Når familiefædrene forlod deres hus, gjorde de korset tegn og bad til Gud, og alle de hellige én efter én, om at forunde dem for at vende tilbage i live om aftenen. Således skete der en dag med Antónis Mántzaris, naboen. (145) Jeg

så ham fra mit vindue sige farvel til sin kone. Hun prøvede at holde ham tilbage.

- Gå ikke i haven, kære Antónis, for guds skyld!

- Kvinde, hvorfor så barnlig? Jeg er nødt til at kaste net over, ellers falder fignerne og vi mister afgrøden!

- Vi må hellere tusind gange miste høsten, end miste dig! Lad den dårlige tid gå. Sælg de floriner, du har givet mig.

- Kære Eléni, hvad har florinerne gjort? Dette er ikke et dårlig tidspunkt, det vil vare ved i årevis. Næh, om vi har opsparing eller er rentenydere, kan jeg vide det? Hvordan skal vi ernære vores børn?

Mantzaris troede ikke, at nogen tyrker nogensinde kunne skade ham. Så mange gange havde de sovet i hans hus og rejst sig mætte og forfriskede fra hans bord. Da hans ven, Nikólas Aydinlís, i det øjeblik gik forbi, gik han sammen med ham, og før han drejede om hjørnet, råbte han leende til sin kone:

- Vær ikke sur, kvinde, jeg kommer tilbage i aften og bringer dig lavendel til dit tøj. Om aftenen kom de med Antónis Mántzaris slagtet som en kalv! For at ære ham, forlød det, tillod tyrkerne, at hans lig blev bragt til kirkegården og begravet, (146) mens Aydinlís blev brændt levende og hans aske spredt!

Sådan var livet i landsbyen. Og alligevel syntes det fredeligt for mig, som kendte Amele Taburlari. Jeg prøvede at finde ud af, hvordan jeg kunne forlænge min orlov. Jeg foretrak Mántzaris skæbne frem for at vende tilbage til bataljonen. En ven af familien beroligede mig. Han var bekendt med, fortalte han, den græske læge, gennem hvis hænder hærens orlovstilladelser gik, og han ville tale med ham om at give mig en forlængelse.

- Du kan være ganske sikker, sagde han. Du fortjener tre måneder, siger jeg til ham. Lægen har aldrig sagt nej...

Jeg troede på ham og præsenterede mig for lægen. Jeg skaffede endda ti guldmønter, fordi jeg hørte, at han blev fodret. Jeg kendte dog ikke bestikkelsesmekanismen. Den mindste tarif var tredive lira, som skulle deles mellem tre personer, også lægens fortrolige, som skulle sørge for delingen, fordi en tyrkisk oberst tog kommission. Jeg lærte først disse detaljer efter at være faldet i fælden. Min orlov havde været slut i flere dage, og lægen arkiverede forbønnen fra vores fælles ven lodret. Min virkelige helbredstilstand bevægede ham overhovedet ikke. Så efter en formel undersøgelse overgav han mig til politiet, og jeg endte i arresten. (147) Forgæves bad jeg om at få lov til at gå hjem, tage mine ting og sige farvel til min mor.

- Du stikker af, sagde sergenten. Vi har oplevet det mange gange og har taget ved lære.

Arresten, hvor jeg var spærret inde, kunne rumme ti, og der var tres af os proppet ind - for det meste desertører. Der var andre, som jeg, hvis orlov sluttede, og de ville blive eskorteret til deres bataljon. Ingen tyrkisk, græsk, armensk eller jødisk soldat havde til hensigt at vende tilbage af egen vilje til sin base. Tyrkiet var ophørt med at være en stat. Det blev styret af opportunister, svindlere, tyve og spekulanter.

DEN 14. SEPTEMBER 1916 rejste jeg igen til Ankara. Min bataljon, "Ikintzi Amele Taburlari", var placeret i landsbyen Yavsan, nær Den Røde Flod. Modtagelsesceremonien denne gang var anderledes. De havde sat tre galger op. Tre unge mænd havde hængt der i dagevis med et skilt på brystet: "Jeg er en desertør!"

Soldaterne så på de hængte mænd med udtryksløse ansigter. Galgen, jernene på halsen, torturen, intet (148) var i stand til at bremse rømning.

Desertering var en krig inden for krigen. Folkene ønskede at bryde væk fra flokken, som marcherede mod fortabelsen, for at tage eneansvar for deres egen person.

Der var dog nu kommet en vis orden ind i kasernen. Vores telte var tålelige. Hver fredag foretog vi almindelig rengøring. Lusen blev bekæmpet. Alle, der blev syge, kom på hospitalet. Men sult var blevet den hårdeste tortur. De tyrkiske vagter tog alt, hvad vi havde med os, tøj, mad, penge. Vi blev berøvet de pakker, som vores forældre sendte os. Vi arbejdede femten timer om dagen, vi knuste sten, åbnede tunneller, byggede veje. Dag og nat var vi hundesultne efter mad. Vi ventede som vanvittige på det tidspunkt, hvor de delte soldaterbrødet ud til os. Vi skar stykker af og slugte dem næsten utyggede. Alle fireogtyve timer levede vi med forventningen om mad.

Vi var blevet irritable. Vi skændtes og mundhuggedes om ingenting: over en stenhård hovedpude, over en luset sæk, om en bid brød, om hvem der skulle gå først på lokum! Vi begik tarveligheder uden at vi var tarvelige, og vi var grådige uden at have noget at gribe! Vi tog tøj på, som det passede os.

Fangevogterne handlede. De ribbede os for en pita, for en håndfuld rosiner. Alene havde vi ikke ret til at gå til landsbyerne for at handle. (149) Mange kunne ikke holde sulten ud og afgav deres tøj, deres sko. Så fik de, nøgne og barfodede, lungebetændelse og forfrysninger og døde. Jeg havde også et par nye sko - jeg har altid haft en svaghed for gode sko, måske fordi

jeg tilbragte mine barndomsår barfodet. Vogterne gjorde, hvad de kunne for at overbevise mig om at bytte dem til mad, og der var tidspunkter, hvor det forekom mig, at jeg ville sælge min sjæl til djævelen for at putte noget, der lignede mad, i min mund.

En dag kom kokken med en souvlaki drysset med peber og med hakket løg spredt udfordrende oven på en tyk pita. Han stillede den på bordet foran mig. Duften bredte sig. Det møre kød var lige brunet. Jeg blev svimmel. Min mund fyldtes med spyt. Jeg vendte mig hundesulten om og kiggede på ham. Jeg rakte ud efter souvlakien. Hans dumme grin stoppede mig.

- Vent lige, sagde han. Tag først skoene af.

-Mine sko?

- Ja, skoene! Gratis, hvad? Man giver, man tager...

Jeg rejste mig pludselig rasende, og for ikke at slå ham, gik jeg bandende væk. Min mave gjorde ondt hele dagen. Hvis jeg ikke var for stolt, ville jeg græde. (150)

DE VALGTE DE mest hårdhudede fra vores bataljon og sendte dem på arbejde i tunnelerne. Jeg var blandt dem. De førte os til et meget højt bjerg, som lå mellem landsbyerne Assi losgati og

Yavsan. Vi skulle åbne en ni hundrede meter lang tunnel. Et sjak blev sat til at arbejde fra den ene side af bjerget og et andet fra den anden. Oldtidens slaver lignede mestre i forhold til os. Vi arbejdede atten timer om dagen! Vi borede huller i stenen med forhammere og korte stænger, et vanskeligt arbejde. Vi havde ingen dynamit, kun sortkrudt. Vi var inddelt i arbejds hold og hver anden mand skulle foretage et bestemt antal sprængninger hver dag, ellers faldt der pisk! I begyndelsen kørte vi klippebrokkerne ud med trillebøre, senere bragte de os skinnevogne og det lettede os noget.

At bryde stenen krævede styrke, og vi var udmattede af sult, nedslidte af strabadser og sygdom. De fleste spyttede blod og døde. Der var også en del andre, hvis konstitution kunne modstå stormene. Sådan var Mítsos, søn af en sømand og en sangerinde fra Kordelio. "Musiker siden min fødsel," sagde han om sig selv. Da min mor skulle føde, og det var tiden, hvor jeg skulle runde pynten, sagde jeg til jordemoderen: (151) Tag først min santouri, så springer jeg ud og ser, hvad det her er for en verden.. .".

Hver middag, så snart vogterne gik for at spise, samlede mændene omkring Mítso og ventede på, at han skulle give dem lidt liv.

- Hej med jer, sagde han til os, kom og lad os fortælle noget morsomt. Latter vil redde os. Ja,

ved Kristus! Latter er næring, energigivende. Lad os sige, αμελέτητο τηγανιτό, αυγό χτυπητό, τζιεράκι με το αιματάκι του! [uoversættelige ordspil vedrørende madretter]

Mændenes mund nåede helt op til ørerne.

- Kom, Smyrniotáki, bad de ham, kom med en god én. Fortæl os om hende Marítsa, den vuggende med de tykke lår.

Mitsos ville helst ikke. Men emnet kvinder havde altid almindelig interesse ligesom soldaterbrødet.

- Kære hentærede, drillede han, kun marven er tilbage, og så vil I tære på den? Men værsgo da, lad mig fortælle jer historien. Men sæt et mærke, for jeg har glemt at tælle hvor mange gange, jeg har fortalt den...

Og han begyndte at beskrive Marítsas buttede skønhed, som "manden, der fodrede hende med så mange pinjekerner, smør, bøffer, moussakas og pastrami , at hun fik gulsot og døde... "(152) mester Sotíros græd og græd over som pisket: "Uh! Jeg kan ikke udholde at miste hendes lår! Hendes lår!"

En dag stoppede en fra gruppen Mitso på det mest pirrende tidspunkt i historien, hvor han forklarede "hendes lårs" hemmelige charme.

- Øv! sagde han utilfreds, hvorfor nøjes med denne Maritsa. Du siger ikke noget om andre, lad os skifte kvinde. Vi har vænnet os til hende her, og vi har det svært...

Mitsos tog det ilde op! De kom op at slås, og de var på nippet til at dræbe hinanden.

- Pas nu på, at ikke både I og jeres Marítsa dør, brød Christóforos Bournovalís ind. Hvad gavn har vi af kvinders lår! Hvis det havde været for en skinke, så ville jeg med glæde stille op til slagsmål.

Jeg troede, at dette liv ville lykkes med at sløve sjælen fuldstændigt. Og dog! Jeg husker den dag, hvor tunnelen blev færdig, og de to mandskaber mødtes midt i det mørke bjerg. Sikke en glæde der var! Hvilken sindsbevægelse! Åh, stakkels menneske! Du bærer altså Gud i dig! Hvad var vi på den tid? Udtærede, sultne slaver, der levede på erindringen om livet. Syv måneder huggede vi stenen. Vi spiste dens indvolde og den spiste vores. (153) Og da vi besejrede den og satte en stopper for vores arbejde, blev vi fyldt med stolthed. Vi havde modet til at drømme om de fredelige år, hvor østens rigdomme og varer ville passere gennem disse tunneler, vores figner, rosiner, tobak, hvede og olie. Vi grækere og tyrkere ville glemme det hele og give hinanden hånden som elskede brødre, der arbejdede hårdt for at lægge tag på deres hus, og når de var

færdige, satte sig ned og rullede en cigaret og spiste brødet stille og roligt.

Men glæden varede ikke længe, for aga Askers fløjt blev hørt, og vi huskede, hvem vi var, og hvilken tid vi levede i.

DEN RØDE FLOD VAR FROSSET TIL. Hver morgen krydsede vi over til den modsatte bred, huggede brænde og belæssede os som muldyr. I denne sæson led vi endnu en ulykke, vores tænder faldt som blade om efteråret. Det var godt, at en læge blev fundet og beordrede os til at hvile og samle og spise grønt, blot uden olie. Vi foretog også noget vask med eddike, og ondet stoppede. Vi var alle endt som spøgelses, kun knogler kunne skelnes under vores hud. Den, som fik øje på os, mens vi arbejdede krumbøjede, blev bange, vi lignede ikke mennesker. (154)

Hæren havde stort behov for kurve, for med krigen var sække blevet svære at opdrive, og de havde ikke noget at bære mad i. Så kom en kaptajn en dag og spurgte, hvem af os, der vidste, hvordan man fletter kurve. Jeg og en halv snes af os trådte frem. De satte os til at lave en prøve hver for at sikre, at vi ikke løj.

Jeg havde aldrig forestillet mig, hvor meget mennesket kan lykkes med, hvis det kæmper for at holde sig i live. Hr. Leftéris var den eneste

blandt de ti, der var kurvemager. Så han satte sig ned og viste os, hvordan man gør. Vores ønske om lidt frihed var så stort, at vi på timer fik greb på, hvad der ville tage måneder og år at lære.

Officeren gav ordre til at gennemsøge bredden af Den Røde Flod i en radius af fem kilometer, og hvor vi end fandt rør og siv, at slå vores telt op. Vi fandt sådan et sted en time væk fra bataljonen, og kastede os over arbejdet. I nærheden af dette sted lå en landsby Tahtatzidon. Jeg sagde at jeg ville gå hen for at bytte kurve med mad.

- Jeg er bange for, sagde mester Leftéris til mig, at de kunne tage dine kurve og give dig nogle kugler i stedet for mad. (155)

- Vær ikke bange, svarede jeg ham. Jeg kender Tahtaziderne, de er Yuruk-træhuggere, de kan lide de kristne ligesom kurderne.

Da jeg gik til landsbyen, forstod jeg, at jeg ikke havde taget fejl. Mine kurve blev revet væk. En gammel mand, som hørte, at jeg var græker, tog mig med til sit hus til frokost. Hans søn kom også til bordet, og det mærkeligste var, at også kvinderne kom, uden slør, og de skænkede vin i stedet for raki. Muslimer har ikke sådanne vaner, og jeg begyndte at mistænke, at skæbnen havde kastet mig ind i et kryptokristent hus.

I vores bataljon havde vi en landsbyboer fra Kestin Maden ved navn Hasan Oglu Grigório. Han fortalte os ofte om de kryptokristne. På hans

egn, sagde han, var mange landsbyer blevet tvangsislamiseret i gamle dage. Tunger blev endda skåret af, for at få grækerne til holde op med at tale græsk. Alle folk fik tyrkiske navne, men deres hjerter ændrede sig ikke. De beholdt i hemmelighed kirker og skoler. Da forfatningen kom i 1909, troede de på, hvad ungtyrkerne lovede om friheder, og de kom frem i lyset.

Jeg huskede Hasan Oglu Grigórious fortælling, da jeg så gamle Tahtatzis familie med kristne vaner. Jeg begyndte forsigtigt at spørge ind til det. (156)

- Vi er muslimer, fortalte familiens overhoved, men vi hører til tahtatziserne. Jeg lægger ikke skjul på, at vi hader tyrkerne. Hvis vi foretrækker de kristne, er det fordi de er skarpsindige og arbejdsomme.

Jeg troede ikke helt på den forklaring, han gav mig, men jeg modsagde ham ikke. Da jeg rejste mig for at gå, læssede de mig med gaver. Hvilke bygtvebakker, hvilke æg og oste! De gav mig endda en gallon raki.

- Lad dine kammerater drikke, min kære, lad dem glemme deres sorger...

Da jeg vendte tilbage til vores telt, var jeg beruset, ikke så meget af tahtatziernes vin, som af den glæde, som deres venlighed gav mig. Men meget hurtigt faldt mine vinger, for den tyrkiske kaptajn, der var kommet som ved et

overraskelsesangreb, dukkede op foran mig. Så snart han så mig læsset med alle lækkerierne, blev han lamslået. Han begyndte afhøringen. Jeg fortalte ham mange løgne og enkelte sandheder. Til sidst forstod jeg, at alt, hvad han var interesseret i, var raki. Uden at spille nogen tid sagde jeg til ham:

- Tillad mig, kaptajn, at tilbyde dem denne raki, nu da den er hjemmelavet.

Først spillede han kostbar. Så sagde han:

- Siden du insisterer, vil jeg tage den, men du må finde dig i, at jeg sælger den.

- Hvad er grunden til det! Får jeg penge af Dem? (157)

Jeg vidste, hvordan gaver smigrede tyrkerne. Vores egen kaptajn kunne ikke være en undtagelse. Inden han gik, sagde han til mig:

- Fra nu af bringer du selv kurvene til bataljonen. Og spørg efter mig, når du ankommer. Jeg vil gerne snakke med dig.

To dage senere gik jeg til bataljonen og mødtes med kaptajnen.

- Jeg skal sige dig noget, stakkel, lov ved alt, hvad du har kært, ikke at lade et ord slippe ud.

- Jeg vil være tavs som graven om Deres hemmelighed, efendi.

- Hør så. Kvartermesteren vil give dig en dunk olie. Du går derefter til landsbyen, hvor de gav dig gaverne, og bytter den til raki. Du giver mig besked, og jeg sender bud for at hente den. Har du forstået? -

- Alt vil blive gjort som De beordrer...

Fra den dag begyndte jeg på en hel del tag-og-giv med kaptajnen, kvartermesteren, ingeniøren og lægen. Men dette uventede held varede ikke længe. De hentede os og sendte os tilbage til Ankara. Ikintzi Amele Taburlari skulle hjælpe de tyrkiske bønder med at høste frugten, som var i fare for at gå tabt, fordi der manglede hænder.

De førte os til Hamamkioi, berømt for dets helbredende vand. De gav os to dage til at hvile, til at gøre os klar, og så fordelte de os til landsbyerne. (158) Jeg blev sendt sammen med halvtreds andre til Gül Dere. Nogle tyrkiske familiefædre, hvis drenge var i hæren, forsamledes og tog os i øjesyn for at få indtryk af vores udholdenhed.

- Svagelige og forpustede, sagde de. Hvordan skal de håndtere en hakke og en plov!

(159)

VIII

JEG VAR HELDIG AT KOMME hos en god bonde sammen med seks andre. Ali dayi [morbror] hed han, og han var en af lederne i landsbyen. Han boede på sin gård ved Gül Dere med sin kone, som var sengeliggende, og sin datter, Edavie, en pige på henved 18 år.

- Jeg har også tre sønner i hæren, fortalte han os, og jeg kender sorgen. I mit hus vil I hverken savne god mad eller venlighed. Jeg er sikker på, at I heller ikke vil volde mig sorger i arbejdet.

Når den gamle mand talte til én, så han direkte på én med sit ærlige blik, og man følte sig i sikkerhed. Når pigen talte til én, sænkede hun koket blikket og mindede én om, at man var en mand.

Sommerens arbejde havde de afsluttet alene. Derfor blev jeg og mine kammerater sat i gang med tærskningen. Sandheden er, at det ikke virkede som en pligt for os. Vi følte os godt tilpas

på denne ejendom. Vi (160)huskede igen, at vi var mennesker. Vi spiste godt, vi sov i en ren seng, vi blev vaskede, vi trak vejret. Ved daggry, når vi vågnede, korsede vi os. Duften af græsset, lugten af dyrene og fuglesangen fyldte brusende vores hjerte.

Ali dayi tvang os aldrig, han var et godt menneske. En aften traf jeg ham på det tidspunkt, hvor han bad. Sådan lænet på hug med panden hvilende på jorden. På afstand kunne muezzinens stemme høres. Oppe fra moskeens minaret sendte han sine bønner til Allah. Ali dayi sagde fuld af ydmyghed og fortvivlelse:

- Allah! Hvis min hånd krænkede et menneske, så klip den af! Hvis mit øje blev mistænksomt, så tag det ud! Hvis mit hjerte blev misundeligt, ryk det op med rode...

De første dage var jeg lige ved at miste Ali dayi's tillid. I Gül Dere tærskede de på en ældgammel måde, det ville jeg lave om på. En nabo skyndte sig hen og sagde til ham: "Den vantro ødelægger det ene efter det andet, det vil skade dig...". Ali dayi forhastede sig ikke med at dømmе. Han holdt øje med mig. Da han så resultatet af arbejdet, sagde han begejstret til mig:

- Det ser ud til, min dreng, at Allah har sendt dig for at give mig frie hænder. Fra i dag

overlader jeg pasningen af tærskepladsen til dig. Jeg har problemer nok... (161)

Ali dayi havde køkkenhave, enge, geder, får og kvæg. Med rette takkede han Gud for at have fritaget ham for tærskepladsens pasning. Hver dag sendte han sin datter, Edavie, for at bringe os mad. Når hun var der, fortalte jeg hende alt om mig selv. En aften kom Edavie hen til mig:

- Manolis, sagde hun, min far, herren, vil have dig til at komme på besøg i aften.

Jeg blev noget bekymret. Hvad ville den gamle mand mig? Var der måske kommet ordre om, at vi skulle tilbage til bataljonen? Ali dayi modtog mig fornøjet i gæstestuen.

- Buyur, Manolaki, buyur gardasim! [vær så god] Jeg inviterede dig til at spise brød. Jeg ønsker at takke dig, sådan som du selv har takket mig. Et menneskes hjerte er det bedste, som Allah har givet. Lovet være det, hvis du vil tale med ham...

Vi sad med benene overkors omkring det lave runde bord og begyndte at spise med god appetit. Et øjeblik fangede mit øje et bivoksllys på hylden. Jeg spurgte ham, om han havde bier, og hvem der passede dem.

- Åh, jeg har mange bier, sagde han, men de forbliver uhøstede, for ingen af os tåler stikkene.

Den eneste, der kunne klare det, var min kone, men hun blev syg, og så gik det tabt.

- Ali dayi, sagde jeg til ham, det skal du ikke bekymre dig om. (162)Jeg vil også tage mig af dine bier, jeg havde dem på vores gård, og jeg kender til det.

Allerede fra næste dag havde jeg travlt med bierne. Jeg høstede fyrre bistader. Jeg fik cirka trehundrede oka honning. Ali dayi blev helt vild. Han vidste ikke, hvilke lovord han skulle sige, lige fra dygtig til snild. Hans datter Edavie bemærkede sin fars beundring og blev modig. Hun kom til tærskelpladsen og gav sig til at sludre. Hun spurgte mig om kvinderne i Smyrna, hvordan de levede, hvordan de gik klædt, og hvad havet og skibene var for noget. Jeg kom også i stemning, jeg rullede en cigaret, mit sind littede anker. Pigens øjne strålede, hun hang ved min mund. Jo mere jeg så hendes beundring, jo mere fortællelysten blev jeg. En dag blev hun grebet af bevægelse.

– Jeg har aldrig hørt en mand tale som du, sagde hun.

Jeg vendte mig om og så på hende. Alt blodet var steget op til hendes kinder. Under hendes tykke landlige tøj, i hendes bløde varme krop levede en længsel. Hendes ros smigrede mig, og hendes selskab optændte mig. Men da jeg forstod, at hun havde megen damp på kedlen og

ikke tog hensyn til noget, bare så på mig og sukke, så tog jeg mig sammen. Hvor skal du hen, Manolis, vil du rodes ud i noget? Stop nu, for dette her er ikke til at spøge med... (163)

En eftermiddag kom hun og bad mig om at hjælpe med at vaske hendes uldtæppe i floden. Jeg forstod, at hun lagde en fælde for mig, men jeg kunne ikke få mig til at sige nej. Ali dayi var væk i Ankara. Vi læssede et muldyr med tøj, hun hoppede selv op på sin lille grå hest, og vi tog afsted. På vejen var jeg bekymret. Hvordan skulle jeg klare, at vi var ude alene? Jeg lukkede min mund. Jeg holdt mine øjne nedslåede som en genert lille pige og gik eftertænksomt.

Da vi var langt væk, bag bakken, i den tætte skov, begyndte hun at synge en langtrukken vellystig sang om pigen, der drømmer om den elskede mands favntag. Mens hun drev det grimeløse føl frem, havde hendes tøj løftet sig, og hendes nøgne, hvedegyldne lægge og lyserøde fodsåler pirrede mit øje og fik blodet til at stige. Det ramte mine tindinger og hævede mine læber så meget, at det gjorde ondt. Jeg fulgte efter hesten som fortryllet. Sådan er eventyrenes feer, som kommer fra kilderne og forvilder vandreren...

Jeg fandt styrke og vendte mine øjne væk fra pigen. Jeg bed tænderne så hårdt sammen, at jeg hørte dem skære mod hinanden. Jeg sagde til mig selv, at jeg skulle tænke på noget andet, for

at få de lumre tanker på afstand. Feerne fik mig til at huske min barndom. Jeg har aldrig haft en bedstemor, der fortalte mig eventyr, og min mor havde aldrig tid til den slags luksus. (164) Men en ven, Stélios Pantiás, havde en bedstefar, som i landsbyen blev kaldt gamle-Aiónas, fordi han havde rundet de hundrede. Han var sømand og havde sejlet på havene og de store havne. Så vi løb hen for at finde ham og få ham til at fortælle. Han tændte en vandpibe, lukkede sine små øjne, pakkede sig ind i løse skind, som så ud til at have set meget, og begyndte at snakke uden at stoppe. "Og hør nu om dengang, hvor jeg var sammen med kaptajn Nikólas i Egypten...". Vi strakte hals, åbnede vores øjne og ører, og vores hjerter hoppede med på gamle-Aiónas' sejlads.

En dag - hvad gik der af ham? - fortalte han os om en muslimsk kvindes voldsomme kærlighed til en skibsdreng, en syttenårig græker. Hun trak ham ind på sit værelse og omfavnede ham så hedt og skamløst, at det drev drengen til vanvid. Gamle-Aiónas forestillede sig, at det slemme, som overgik drengen, ville højne vores moral. Men med os gik det som med de fældede popler på Kilislars kaserne, hvor de syge soldaters varme ånde snød dem og fik dem til at blomstre. Så snart vi hørte, at en tyrkisk sangerinde var kommet til Kiretsli, løb vi hen til hendes kro og fortalte hende, at vi var vilde og skøre med hendes skønhed. Tyrkerinden, en afdanket

fyrreårig, lo først og gjorde grin med os, men da hun morede sig over vores opførsel, tog hun os hen til sin seng. (165)I farens stund kom vi til fornuft og glemte denne umodne opvågning af kødet.

Forvirret af mine egne minder, kiggede jeg efter Edavie. Hun sang ikke længere. Hun fulgte mig med et sløret og smægtende blik og så bleg og oprørt ud. Så sporede hun hesten som en vanvittig, som om det var dens skyld, at den med den rytmiske gyngen med bagpartiet og den varme friktion pirrede hende endnu mere.

Jeg så hende galoppere afsted og så stoppe brat, kaste sig i græsset og vride sig forrykt. Jeg begyndte at løbe. Da jeg kom helt hen til hende, fandt jeg hende liggende på ryggen på et tykt og fugtigt tæppe af mynte og andre duftende urter. Rundt omkring rejste flodens siv og rør sig som et beskyttende gardin. Hendes blik fæstnede sig i mit. Hun lignede et vilddyr i brunst. Hendes lægge var nøgne, hendes balder og bryst skælvede. Jeg ville væk, men mine ben stoppede som kæmpe muldyr. Min hjerne holdt op med at virke. Og selv hvis alle kristendommens helgener steg ned i det øjeblik, ville de ikke kunne holde mig tilbage. Jeg faldt oven på hende, og vi omfavnede vildt hinanden. Edavie hvinede, mens jeg gjorde hende til min...

Da jeg kom til mig selv og mit sind klarede op, følte jeg en ømhed og en glæde. (166) Kærlige ord nåede mine læber, men de blev der. Uden nogen særlig årsag dukkede i det øjeblik billedet op i mig af mine venner Chrístos Golís og Kóstas Panágoglou. Jeg følte den iskolde berøring af den første, og så den andens vrede glasagtige øjne, der stirrede vildt på mig ...

Jeg sprang op og løb til floden. Mit sind blev tåget. Det forekom mig, at jeg forurenede min sjæl med den mest antikristelige handling. Vores folk var i dødelig konflikt med Tyrkiet, og jeg elskede med denne pige, som symboliserede vores evige fjende? Jeg tog fat i vaskestokken og begyndte at slå rasende på tøjet. Edavie kiggede ligbleg på mig uden at tale. Hvis jeg kunne, ville jeg have druknet hende i denne flod, der strømede roligt og ligegyldigt, mens snesevis af sommerfugle og spurve, som ikke kendte til menneskelige storme, hvirvlede rundt fulde af glæde.

Hvordan vil det gå mig, min Gud, hvordan vil det gå? Hvor ville dette nye eventyr føre mig hen?

I TRE DAGE blev Edavie ikke set ved tærskelpladsen. Var det et godt eller dårligt tegn? Jeg mistede min søvn og min ro. På den fjerde

dag, da jeg gik op i skoven efter brænde, hørte jeg hendes lette skridt bag mig. (167) Jeg vendte mig om og så hende følge efter mig. Jeg stoppede og ventede på hende. Hun faldt i mine arme og græd bittert uden at sige et ord. Jeg græd også. Jeg ved ikke, hvor længe vi stod sådan tæt sammen, glade og ulykkelige. Dette møde forblev dybt indridset i min hukommelse. Selv nu, efter et halvt århundrede, synes jeg, at jeg ser hende føre hænderne til ansigtet i fortvivlelse: - Ne dir benim basima gelen (Hvad skete der med mig!).

Et par dage senere kom hun og fandt mig ved tærskelpladsen. Vi var alene, og vi begyndte at snakke. Hun var bekymret, næsten bange.

- En svær sygdom er faldet over vores besætninger og slår dem ihjel, fortalte hun mig. Jeg er bange for, at vores synd har bragt dette onde. Hvis mine forældre finder ud af det, vil de dræbe os begge!

- Er du bange, eller fortryder du måske?

- Jeg har ikke fortrudt, og jeg er ikke bange for mig selv, Manólis. Jeg bekymrer mig kun om dig. Jeg vil ikke gøre dig ondt. Kærligheden forblændede mig, og jeg mistede min fornuft. Du er kristen, og jeg er tyrker. Lovene er strenge. At blive gift er svært. Hvorfor skulle du have lyst til livet her, når du har sådan en gård ved Smyrna?

- Edavie, svarede jeg hende, jeg gjorde alt, hvad jeg kunne for at undgå denne kærlighed. Vi blev revet med. (168) Men jeg vil ikke have, at du tror, at vores kærlighed var årsagen til sygdommen, som ramte dine dyr. Det er uretfærdigt, at sådan en byrde skal plage dit hjerte. Ægteskab, som du siger, det kan vi ikke engang tænke på i øjeblikket...

Pigen kæmpede med sine tårer. Så klyngede hun sig varmt til mig.

- Lad det blive, som du vil, Manólis, hviskede hun til mig.

Den nat lukkede jeg ikke et øje, jeg kæmpede med Edavies bekymring. Jeg var kommet ud i noget værre rod. Jeg var bange for, at vores forhold skulle blive kendt, og at jeg ville blive tvunget til at konvertere for at gifte mig med hende. Jeg var nødt til at træffe en hurtig beslutning, uanset hvor svært det var. Jeg måtte afsted! Jeg betroede min affære til min ven Panagís Dervénoglou, en god fyr fra Koukloutza.

- Elsker du hende? spurgte han.

- Jeg ved det ikke. Jeg ved bare, at jeg skal langt væk fra hende, svarede jeg. Jeg kan ikke se nogen anden løsning...

- Jeg vil også gerne afsted, jeg orker ikke at vende tilbage til bataljonen. Men vi er meget langt hjemmefra. Jeg synes, det er svært at flygte.

Han sank hen i dybe overvejelser, og så sagde han beslutsomt:

- For pokker, jeg stoler på dig, jeg kommer med! Du vil lykkes med det. (169) En bedre mulighed kunne jeg ikke have fået.

Næste morgen, så snart jeg kom tilbage fra torvet, kiggede jeg på Panagís og viste ham en revolver med fyrré patroner.

– Hvor har du fået fat på den, din djævel?

- Jeg købte den for to lira og tyve piastre, sagde jeg. Dette våben vil redde os. Vi skal ikke være bange for at blive grebet på vejen af en bonde eller en hyrde.

Vi startede på forberedelserne. Vi var nødt til at sørge for en god forsyning af mad, for i ti-tolv dage skulle vi ikke nærme os en landsby eller et menneske på vores vej. Tyrkerne vidste godt, at enhver fremmed, som henvendte sig og bad om brød, var en desertør, som de enten ville udlevere eller dræbe. Jeg huskede desertørerne, da de blev bragt til bataljonen. Ikke nok med, at de blev udsat for pinsler, de havde også skænderier indbyrdes. De gav hinanden skylden for den fejlslagne flugt. Jeg talte om dette problem med min ven.

- For ikke at komme ud for et sådant fjolleri, ville det være godt at afklare, hvem af de to der

skal have kommandoen, så vi ikke bliver rodet ud i diskussioner og ikke kan finde en afgørelse.

Panagís smilede. Han mente vist, at jeg var barnlig.

- Du minder mig om dengang, jeg legede røvere og soldater. (170) Men når du nu snakker om det, så kan jeg forsikre dig om, at jeg accepterer dig som leder. Du taler tyrkisk som en tyrker, mod og fornuft har du til overmål. Hvad vil jeg ellers? Altså afsted, må Gud hjælpe.

Vi stod op den næste dag i morgendæmringen. Uanset hvor meget bekymringer gnavede i vores sind, tabte vi ikke humøret. Ungdommen har altid glæden som forbundsfælle. Panagís kaldte mig "chef" og smed en spand vand efter mig for at vaske mig. Vi tog noget brød og ost, og gumlede med velbehag. Beslutningen om at flygte øgede vores mod på livet. Vi vendte blikket mod træerne og tærskelpladsen. En kalv kærtegnede sin mor, min sjæl fyldtes med ømhed. Begejstringen greb mig, og jeg begyndte at synge:

På toppen af bjerget skinner lyset.

Og ved siden af lyset vågner en sangerinde.

Lad det være fra Guds hånd.

Kun ved Guds hånd kan døden komme.

Mennesket kan ikke bringe adskillelse. (171)

Floderne løber.

Det er ikke vand, det er mine øjnes tårer.

De adskilte mig fra mit hjemland.

*De adskilte mig fra min kærlighed og kuglen
tog min bror.*

På det tidspunkt, hvor vi gjorde os klar til at gå i gang med arbejdet, så jeg Ali dayi komme gnaven og eftertænksom. Han hilste godmorgen, stoppede op, som om han ville sige noget, men fortrød og tav.

- Du er tidlig på den, efendi! Er der noget galt? spurgte jeg.

- Ja. Jeg ville gerne tale med dig, men jeg foretrækker, at vi er alene, svarede han og gik over mod stalden.

Min ven og jeg så på hinanden... Vi havde begge samme tanke: Edavie kunne have sagt noget. Og hvad ville der nu ske? Panagís forstod, at han var nødt til at gå. Han nærmede sig og hviskede til mig:

- Mod, Manólis. Glem ikke, at uanset hvad der sker, så stikker vi af, vi skal afsted ...

Jeg blev efterladt alene og ventede med hovedet bøjet. Lidt efter kom Ali dayi tilbage.

- Jeg er så ked af det, jeg glemte at give dig et brev, du har fået hjemmefra, sagde han. Når du har læst det, stopper jeg arbejdet og komme for at snakke. (172) Gå hen og vent på mig ved brønden.

Jeg tog brevet og i stedet for at åbne det utålmodigt, knugede jeg det, som om jeg holdt min egen mor i hånden og gik med hende. En hel retssag var blevet rejst i mit hovede. Jeg sad på anklagebænken, og Ali dayi rettede nervøst sin lille krop op. Han viftede truende med fingeren og råbte: "Efter forførelsen, mine herrer dommere, er der ikke andet at gøre end at beordre ham hængt i landsbyens platantræ og pisket, indtil han opgiver ånden. Medmindre... medmindre, selvfølgelig, han retter sin fejl, antager vores religion og gifter sig med min datter..."

Jeg travede hen mod brønden. Hvert sekund, der gik, forekom mig som et århundrede. Jeg mærkede brevet brænde min hånd. "Tilgiv mig mor, jeg har rodet mig ud i problemer!" Jeg kiggede på den krøllede konvolut. Jeg rettede den forsigtigt ud i hånden og åbnede den uden hast. Af de første linier forstod jeg hvilket mørke og død, der tyngede vores landsby. De tyrkiske desertører, skrev min søster, var i færd med at udrydde den græske arv. De efterlader ikke en bonde i live. Hundredvis af døde. "Og vi, Manólis (åh, hvordan kan vi finde ord til at fortælle dig det?), vi har mistet vores Panágos... Din bror er

borte, ubegrædt og usmykket! Vi fandt ikke engang hans lig at lægge til hvile på kirkegården..." (173)

Mit hoved var tomt, mine ben vaklede. Jeg sad på bænken ved brønden ude af stand til at græde. Sådan fandt Ali dayi mig. Jeg måtte så fortælle ham de sørgelige nyheder. Han lyttede trist til mig.

- Hvor er vi på vej hen? sagde han. Hvor i alverden ender vi? Er vi blevet kannibaler?

Han trøstede mig med en stemme, som var oprigtig og medfølelse. Han lagde sin hånd på min skulder:

- Kom nu, lad os tale om vores eget...

Jeg vendte mig om og så fjendtligt på ham. Det meningsløse drab på min bror gjorde mig beslutsom. Jeg var ligeglad med, hvad jeg hørte. Den gamle mand var imidlertid som altid mild, med et ærligt blik.

- Du må forstå, begyndte han, at din gode opførsel og dine fortrin fik mig til at elske dig som mit barn. Jeg kan lide dig, Manolis, om du vil. I går kom der altså en sergent fra vores bataljon og gav besked om, at I alle skulle gøre jer klar og vende tilbage om to dage til jeres hovedkvarter i Hamamkioi. Så fik jeg en idé og sagde: Jeg har brug for en assistent, jeg er gammel og træt. Mine drenge, Allah må vide, hvornår de vender

tilbage fra den forbandede krig! En bedre hånd end din vil jeg ikke finde, hvor end jeg søger. Det var Guds vilje, at vi skulle mødes, min knægt. Du er et ansvarsfuldt menneske. Så bliv hos os, indtil krigen er forbi, (174) Du redder mig, og du redder også dig selv. Jeg kan få et papir fra majoren om, at dit ophold i min tjeneste forlænges, "indtil videre ordre". Selvfølgelig kommer der ingen anden ordre, for majoren vil give mig attesten, men han vil melde dig savnet til bataljonen. Forstod du mig? Her i dette område bliver Ali dayi respekteret og regnet med, og den, der tør lægge hånd på dig, skal være sejlivet ...

Hele tiden, mens han talte til mig, tænkte jeg på, hvor megen uret jeg havde forvoldt Edavie. Og dog, på grund af denne kærlighed, var jeg nu forpligtet til ikke at acceptere den eneste gode løsning, der havde vist sig.

- Ali dayi, sagde jeg, tag attesten. Men da jeg altid har været ærlig over for dig, vil jeg bekende noget. Jeg vil ikke være i stand til at blive længe i arbejde hos dig. Jeg tænker på en dag at desertere, at vende tilbage til min landsby, for at se, hvordan det går med min stakkels mor og vores forsvarsløse pige. Du er forælder, og du værdsætter respekt og omsorg for barnet...

Ali dayi kiggede overrasket på mig, men syntes også glad for, at jeg talte ærligt til ham.

- Hvis du vil lytte til min mening, så begå ikke sådan en dumhed, svarede han mig. Der er mange af den slags slyngler, som dræbte din bror, glem ikke det, og du har en lang vej at gå. (175) Det ville være synd og skam, hvis du til ingen nytte forspilder din skønne ungdom...

MENS VI SNAKKEDE, HØRTES i det fjerne et mylder af stemmer og trampen af fødder. Højt oppe på kørevejens strimmel blev der sort, som om en flok dyr var på vej ned. Vi holdt hænderne mod solen og forsøgte at finde ud af, hvad der foregik. Tre ryttere galopperede ind på Alis dayis gård. De hilste ham med stor respekt.

– Hvad sker der, Mehmet? spurgte han politimanden.

- Ali dayi, svarede han, jeg hørte, at du har brug for hænder. De, der er på vej herved, er armeniere, og vi tager dem med på... sommerferieophold.

Han kneb listigt øjet sammen og bevægede hånden som et sværd, for at lade ham forstå, at der skulle slagtes.

- Vi kan ikke give dig mænd, sagde Memet. Vi har kun kvinder og børn. Kom og kig. Du vil finde velnærede piger og stærke, kvikke drenge. Snart vil de flyve afsted for at gøre dit arbejde færdigt. Borgmesteren fik tre...

Ali dayi lyttede eftertænksomt. Så vendte han sig om og sagde til mig:

- Skal vi ikke gå hen og kigge? Hvad mangler vi? (176)

Mens vi nærmede os flokken af mennesker, kunne vores ører skelne en sørgmodig jamren, en enstemmig slæbende mumlen, hvis ekko spredte sig over hele sletten.

- Nåde!

- Skån os!

Forpjuskede kvinder gik med deres spædbørn i armene. Små børn, som knap kunne gå, holdt fast deres mødres nederdele og græd. Efter dem kom bedstemødrene, som blev støttet af deres børnebørn, så de ikke faldt, for hvis de faldt, blev de skudt og efterladt. Betjentenes piske arbejdede uophørligt. De slog, så både børn og voksne blødte.

Det var længe siden, at så stor en flok fra de omkringliggende tyrkiske landsbyer samledes offentligt, tørstige efter skuespil, efter bytte, efter et orgie! Gendarmerne grinede. De greb spædbørnene fra mødrenes arme og kastede dem til tyrkerne, ligesom grønthandlerne afleverer vandmelonerne på markedet.

- Tag den, den er gratis! De vil krepere, de er fordømte...

Nogle gadedrenge ledte efter piger. De rev deres kjoleliv op for at se, om de havde pæne bryster, følte på dem med hænderne og sagde sjofelheder. En vagt sagde til dem: (177)

- Idioter, tag fat på bedstemødrene og se efter i deres poser og lignende. Der har de gemt guldsmykker og lira.

Jeg ville kaste mig over dem. Min ven Panagís forstod, hvad jeg ville gøre, og tog fat i min arm.

- Kom ikke ind i nye forviklinger, sagde han. Forstår du nu, at vi er undertrykte? Vi bestemmer hverken over ære eller liv.

Vi skyndte os afsted i en fart, vi kunne ikke gøre andet end at bande. Da Ali dayi kom tilbage, havde han to skræmte unge armeniere med sig.

- Jeg reddede dem fra den visse død, sagde han. Hos mig vil de spise brød, de skal leve.

Denne scene havde oprørt ham.

- Enhver, som lever, må skamme sig, sagde han. Det er forbi, verden går under. Intet bliver stående.

Jeg sænkede hovedet uden at svare og tog rasende fat i hakken.

De unge armeniere var krøbet ind i et lagerrum og blev derinde. Edavie bragte dem mælk, brød og nødder. Intet blev rørt. Hele natten blev man skræmt ved at se deres åbne øjne skinne i mørket. Vi, som sov sammen med dem,

tog os af dem, forsøgte at mildne deres smerte, at vinde deres tillid.

- Jeg ville ønske, jeg aldrig var blevet født! sagde Stepan, (178) som var den ældste af de to, en dreng på en seksten-sytten år.

Vi sluttede venskab. Han var en skoledreng, uvant med landbrugsarbejde og havde brug for min hjælp fra dag to. Tynd og sart, med tykt krøllet hår og to søde triste øjne. Han smeltede sammen som et stearinlys time for time, mens den anden armenier, Serko, tilpassede sig og trøstede.

- Stepan, sagde jeg til ham en aften, da vi lagde os til at sove, du, som kan så mange bogstaver, har du ikke hørt, at mennesket er et vilddyr og tåler alt? Gør dit hjerte til sten, ligesom vi gjorde. Du skal leve, stakkels dreng...

- Hvorfor skulle jeg leve, spurgte han tørt. Jeg vil ikke leve!

- Det er en værre snak, du kommer med, Stepan. Livet er godt, uanset hvad der sker. Det siger jeg, hvis øjne har set lidt af hvert.

- Hvis du bare vidste, hvad mine har set!

- Har du familie? Jeg mener, håber du at finde nogle af dine kære efter krigen?

Drengen blev bleg. Jeg indså, at jeg kradsede i et sår. Han hævede sig op og hvilede på albuen. Olielampens lys gav ham et gammelt udseende.

Tykke, hårde rynker furede hans ansigt. Han havde brug for at tale.

- Jeg vil fortælle dig alt, som det skete, sagde han. (179) For ti dage siden kom Nouris, banditlederen, ned til vores landsby. Alle troede, at han kom for at få løsepenge, ligesom han plejede. Og sandelig var hans første opgave da også at bede landsbyen om tre tusinde lira. Min far var landsbyleder. Så han gik med præsten fra dør til dør. De samlede beløbet ind og supplerede det med deres egne og fællesskabets penge. Men da far kom hen og optalte liraerne, rasede banditten i stedet for at falde til ro: "Hej, armenier, svinehund, hylede han, hverken en lira for meget eller en lira for lidt, kommer du med? I har penge, ikke også? Pengekasserne er fulde. Gå tilbage og bring mig fem tusinde pund og kvindernes guld. Og hør, elendige: Der skal hverken mangle et kors, en giftering, eller en guld tand. Afsted! Jeg giver dig to timer. Bank på dørene, ring med klokkerne, jeg vil have pengene!"

- - Far kom ilende hjem og fortalte min mor alt. "Tag børnene og skynd jer at gemme jer, mens der stadig er tid," sagde han og instruerede hende om, hvilke gemmesteder vi skulle gå til. Gaderne var øde, fordi Nouris' banditter havde forsamlet sig i skolen og ventede på udbetalingen af løsesummen. Mor tøvede med at forlade huset. Mine to ældre brødre var ikke kommet tilbage fra butikken, og de vidste ikke, hvad der

var sket. Vores spædbarn (180) var syg med feber. "Jeg tager ikke afsted, sagde hun. Jeg bliver her for at se, hvad der sker med far, Varan og Karabet..."

- - Lidt efter hørte vi klokkerne. Udråberen kom frem og råbte: "Alle mænd fra femten år og derover skal samles i kirken." Jeg kiggede forfærdet på min mor. Hendes blik vandrede rundt til væggene, møblerne og loftet. Hun kastede sig over mig, krammede mig, kyssede mig: "Nej, nej, Stepan, forlad mig ikke! Bliv ikke bange, min dreng, jeg vil skjule dig, jeg vil beskytte dig. Du ser så lille, lille ud. Ingen vil kunne se, hvor gammel du er..."

- - Udråberens stemme lød i vores ører: "Enhver, der ikke indfinder sig, bliver skudt på stedet!" I det øjeblik gik far forbi vores dør. De havde sat ham til at løfte en stang i vejret, hvor de på stangen havde spiddet præsten hoved... Gennem sprækkerne i de lukkede skodder så vi hans grådkvalte blik, da han rettede det op mod vores vinduer. Mor skjulte sit ansigt i hænderne og græd. Så løftede hun den lille fra vuggen, pakkede en bylt, og så snart der var roligt, tog hun mig med ud. Fra mur til mur, fra dør til dør, ankom vi med tusinde forholdsregler til kirkegårdens skjulested - forberedt til en sådan lejlighed.

- - Da vi var i den halvmørke fugtige katakombe, som havde indgang via en familiegrav, så vi mange mennesker knæle stille og roligt i bøn. (181) Ingen talte, ingen trak vejret. De gav os et lidt plads at stå på. Vores spædbarn stønnede af smerte og begyndte snart at græde højt. Min mor vuggede det, lod det sutte på sit tomme bryst, kyssede dets øjne, pande, hår, pakkede sit uldne sjal rundt om maven, gned de små ben for at varme dem. "Min afkom! Mit hjerteblood, mit barn!" fortalte hun og så sig omkring på de rasende folk, som om hun bad om hjælp. "Vi bliver røbet på grund af et spædbarn!" råbte nogle. "Opium, er der ikke nogen, der har opium, det kan suge?" Da hørtes en lav hæs stemme: "Kvæl det! Kvæl det straks! Hvad venter du på?"

- - Mor trådte frygtsomt tilbage og stillede sig op mod væggen. Hendes øjne stirrede, de blev skræmmende. Hun knugede barnet til sit bryst, dækkede det med tæppet. Men det sprællede, sparkede og skreg. Så... ræktes mange hænder sammen ud for at gribe det. En gammel kvinde dækkede hurtigt dets hoved med en pude. "Pres, du stakkel," sagde hun til min mor, "pres så hårdt, at gråden ikke kan høres. Hårdere! Bliv ved! Bliv ved! Bliv ved! Ja... sådan her!". Hun rakte sig egen hånd frem mod barnet, og da hun trak den væk, stoppede vores spædbarns gråd for altid.

- - Min mors knæ knækkede sammen, hun faldt ned, (182) knugede ømt vores tildækkede spædbarn i begge sine hænder og hviskede til det: "Græd ikke igen, mit afkom, lad være, mit kære barn! De vil dræbe os..." Så vendte hun sig mod mig. Hendes øjne skræmte mig, sådan som de så på mig i mørket. "Stepan, hvorfor vågner vores barn ikke? Hvorfor trækker det ikke vejret? Stepan! Måske..."

Den unge armenier stoppede fortællingen, han græd. Jeg vidste ikke, hvordan jeg skulle berolige ham.

- Hvem ved, sagde jeg, din far og dine brødre er måske stadig i live! Jeg har hørt om mange hændelser, der ligner eventyr.

- I vores landsby efterlod de ikke én mand i live! svarede han mig. De brændte dem alle sammen i kirken. Da Nouris tog afsted, narrede han os til at komme ud af vores gemmesteder. Han sagde til os: "Vær ikke bange. Det, der skal ske, er sket. Nu ankommer politiet, og orden vil blive genoprettet«. Og lige så snart de ankom, tog politifolkene fat i os, stillede os i række og tvang os med geværskæfter og piskesmæld til at gå dag og nat. Inden vi gik ind til Gül Dere, kom en rasende officer og samlede de drenge, som stak mest i vejret. Han begyndte at forbande Asker aga: "Hvorfor lod du alle disse bastarder slippe afsted i live? Så du ikke, at det er store og

stærke mænd? Ønsker du, at området bliver fyldt op med armeniere igen? Skyd dem med det samme." (183)

- - Min mor hverken græd eller gjorde modstand, da jeg blev taget fra hende. Hun sagde: "På gensyn, Stepan. Jeg går først for at møde dig, mit barn,... i den anden verden." Og da vi stod højt på bakken, kastede hun sig i afgrunden!

- - Da Ali dayi kom for at vælge slaver, var det Serkos og min tur til at blive skudt...

Ligesom Stepans mareridtsagtige lidelser hørte jeg senere om andre endnu værre, som fandt sted i Erzurum, Diyarbakir, Sivas, Kastamonu, Kilikien, Nikomedien og andre steder. I dag har tiden bleget det hele. Hvis I åbner en hvilken som helst historiebog, vil I læse et par tørre linjer "om massakrerne og forfølgelserne af armenierne under Første Verdenskrig". I vil også finde nogle kolde statistikker, nogle siger, at antal ofre nåede én million, andre at det var mere, og andre igen, at det sammen med vores egne grækere nærmer sig halvanden. Forsøm ikke også at lede efter årsagerne, for dette punkt er altid forvirrende. Tyrkerne er ikke de eneste ansvarlige. Den talrige kristne befolkning, som holdt rigdommen og nøglerne til Østen i hænderne, måtte forlade stedet, fordi de var en hindring for tysk

ekspansionisme og senere for kapitalisterne, som stod bag Ententen. Langs jernbanelinjen, som begyndte i Bagdad (184) og Mosul og nåede havnen i Smyrna, krydsede oliefelterne i Mellemosten og de mytiske rigdomme i Lilleasien, strømmede der de mest gemene og slyngelagtige drømme om udenlandsk økonomisk dominans. Historien om det gyldne skind fortsatte...

(185)

IX

DET, JEG HØRTE FRA STEPAN fik mig til at beslutte mig for at tage afsted en time tidligere. Så da Edavie glad kom og bragte mig attesten, så jeg hende som en fremmed og havde ikke dårlig samvittighed over at forlade hende. Jeg sagde et "tak" til hende, og for at undgå enhver diskussion tog jeg attesten og begyndte at læse den. "Efter ordre fra kommandanten for Ikintzi, Amele Taburlari, Hasan efendi, - skrev han -

forbliver soldaten Manólis Axiótis, bosiddende i landsbyen Kirkintze, Aydini præfektoret, i tjeneste for Ali dayi i landsbyen Gül Dere, Ankara , indtil videre ordre."

Edavie sad ved siden af mig, sørgmodig og kærlig. Hendes blik søgte at møde mit, men jeg så ikke op fra papiret.

- Jeg har hørt, at du har til hensigt at desertere, sagde (186) hun og brød den tunge tavshed. Gør det ikke, Manólis. Bliv her hos os, indtil krigen er forbi, og så, hvis du vil, vil jeg tage med dig til din hjemegn. Hvad er der galt ved, at du præsenterer mig for din familie som kristen? Jeg vil elske det, du elsker, og tro det, du tror. Her i Ankara taler alle de kristne kvinder tyrkisk, og jeg kan ikke se nogen forskel på os. Sig, at jeg ikke hedder Edavie, og at jeg hedder Maria.

Ak, min Edavie! Du talte til mig i kærlighedens sande sprog, men hvordan kunne jeg forstå dig i det flammende had, som krigen antændte igen og igen? Samme aften sagde jeg beslutsomt til Panagís:

- I aften tager vi afsted!

Vi startede ved midnat. Vi blev enige om kun at gå om natten og aldrig at besøge en landsby. De første otte døgn var de sværeste. Vejede var stærkt befærdede. Så kom vi ind i Saltørkenen. Vi kunne ikke finde vand nogen steder, og begyndte at tabe modet. Vi suttede og opsugede

enhver dråbe af nattes dug fra klippen, hvor vi end kunne finde det.

- Jeg er totalt udtørret, jeg orker ikke mere, sagde Panagís til mig og hans øjne blev vilde.

Jeg gav ham den sidste slurk af feltflasken, som jeg havde gemt til sådan en lejlighed. Men ved daggry mærkede jeg pludselig en fugtighed i luften. (187)

- Ved Jomfru Maria, vi er reddet. Der må være meget vand her omkring.

Vi satte farten op. Vi havde ikke gået i en halv time, før vi hørte en brusen af vand.

- En flod! råbte vi begge, da vi stod over for Sangarius.

Vi begyndte at spæne afsted. Og selv om vi havde mødt en hær, ville vi være løbet i vandet. Vi kastede os på maven og kunne ikke få nok af at drikke. Vi dyppede hovedet og rystede det og dyppede det igen. Hver gang kom et "ah!" af forfriskelse fra vores bryst. Vi faldt til ro og gemte os afsides for at spise brød og velsigne Gud.

Vanskeligheden var nu, hvordan vi skulle komme over til den anden bred. Et sted fandt vi en ufuldstændig overgang af sammenstablede sten. På det sted delte en lille ø floden i to. Stenene bevægede sig under vores fødder, og strømmen var stærk. Pludselig faldt Panagis i

vandet og var tæt på at være fortabt. Jeg fik trukket ham op.

Vi kom ud til den smalle ø, der lignede en ubåd. På højre side af kanten var et piletræ og til venstre et buskads. Da jeg studerede vores næste overgang, trak Panagís opskræmt i mig.

- Se! sagde han.

En halv snes mænd med våben kom ned fra en affolket landsby. (188)

- Det kan være kurdiske desertører, sagde jeg til min ven, og jeg var bekymret.

Dagen før havde vi mødt en hyrde, en flygtning fra Thessaloniki, som gav os nyttige råd: "Se jer godt for, rådede han os, fald ikke i hænderne på de kurdiske banditter, som hærger denne egn. Der vil ikke blive noget tilbage af jer stakler, ikke den mindste knogle. De har dræbt alle og enhver. Staten tvang dem til at forlade deres landsby og sende kvinderne og børnene til Sivrihisar, så de ikke kunne få forsyninger."

Vi iagttog med tilbageholdt åndedræt kurdernes bevægelser. De bar på to telegrafpæle. De kastede dem i floden og krydsede adræt over til øen uden at blive våde. Vores uro voksede nu. Hvad hvis nogen kommer efter dem hertil?

Heldigvis for os var deres hastværk sådan, at de ikke engang kiggede. De halede

telegrafpælene op, kastede dem over til den anden side og nærmest løb forbi.

- For at have så travlt ser det ud til, at en specialenhed jager dem. Vi skal af sted hurtigst muligt..

Det gik let at komme over ved at træde på telegrafpælene, og vi tog den modsatte vej. Vi var lige klatret fem hundrede meter op, da vi så specialenheden komme. (189) For første gang vandrede vi om dagen. Ellers gik det ikke, vi måtte forlade dette farlige sted.

Det begyndte at blive mørkt, og vi havde knap trukket vejret. Tre fårehyrder kom ned ad bjergsiden. De så os og løb hen imod os. Vi vidste, at de ikke kunne gøre os noget, fordi vi bar våben. Jeg lod dem komme lidt tættere på, og så tog jeg pistolen frem og skød i luften. Efter et enkelt pistolskud spredte de sig.

Vi gik i seksogtrediven timer. Vi var dødt trætte. Ved den første kilde stoppede vi for at spise lidt brød. Nu skulle vi også lede efter mad. Da det var august, fandt vi frugt hist og her i haverne, men vi blev ikke mætte, vi tabte os. Vi manglede brød og vidste ikke, hvordan vi skulle styre vores sult.

Vi gik i to nætter, så fandt vi en mølle. Vi gemte os. Da det var blevet rigtig mørkt, og vi havde sikret os, at landsbyboerne var væk, besluttede vi at gå efter mel. Vi så mølleren og hans kone spærre dørene. Vi bankede på et par gange. I

stedet for svar slukkede folkene lyset. Vi bankede endnu hårdere.

- Åben op! råbte jeg. Jeg sætter ild til og brænder jer levende!

Så kom mølleren med lampen i hånden.

- Gør mig ikke noget, så vil jeg give jer alt, hvad I beder mig om. (190)

Vi så efter, om han havde en pistol, men fjolset var ubevæbnet.

- Få din kone ud, hvorfra du gemte hende, sagde jeg til ham.

Da han hørte mit krav, blev han bleg. Mit hjerte havde ondt af ham.

- Frygt ikke for din ære. Vi er hverken røvere eller slyngler. Vi er desertører, og vi har ikke fået brød i dagevis. Sig til din kone, at hun skal lave pita til os.

Han kaldte sin kone frem, og da han var blevet sikker på, at vi ikke løj, blev han så glad, at han ikke vidste, hvor godt han kunne sørge for os. De dækkede bord, serverede imam bayildi [auberginer i olie] og stegt kød. De fyldte en skulderpose med pitaer og en med tvebakker og ost, og vi sagde farvel som gode venner.

Vi vandrede i uvejsomme bjerge, i retning mod Afyonkarahisar. (Hvordan kunne jeg på det tidspunkt vide, at jeg om et par år ville jeg være i det samme område iført græsk soldateruniform!).

Vi sov som vilde dyr i huler. Vores skæg var vokset, og vi var uvaskede og så farlige ud. Af frygt for at miste orienteringen og vende tilbage i modsat retning, satte jeg altid håndtaget på min vandrestav i den retning, vi skulle, inden jeg skulle sove. Min ven havde ikke lugtet min fidus og var bange. Han var utålmodig over, at vi måske ikke gik rigtigt. Først morede det mig, og jeg (191) lod ham tvivle. Men da jeg så, hvorledes han blev stædig og ikke ville gå frem, sagde jeg til ham:

- Tror du, jeg er sådan en fjols, at jeg går helt i skoven?

Og jeg fortalte ham hemmeligheden.

- Ved Jomfru Maria, Manolis! I aften havde jeg til hensigt at stå op og gå alene.

VI NÅEDE FLODEN AGAR. Vi spiste, vi sov, og da natten faldt på, begyndte marchen igen. Vi var så sløvsindede, at vi sjældent talte, og endnu sjældnere tænkte. Den aften var himlen overskyet, ikke en eneste stjerne var synlig til trøst. Det blæste hårdt, og mørket var så tæt, at vi var kommet tæt på en flok dyr uden at bemærke det. For at beskytte os mod hundene stillede vi os ryg mod ryg og ventede parate med stavene.

To kæmpestore hyrdehunde gøede. Vi var heldige, at hyrden kom løbende for at hjælpe os. Han talte venligt til os, bød os på mælk og fulgte os et stykke på vej for vise, hvor der var sikker passage.

- Længere nede, fortalte han, er der en jernbane, og der er vagtposter. I forgårs fangede de tre desertører og hængte dem... (192)

Vi takkede ham.

– Ingen årsag! sagde han. Vi er mennesker, vi har alle været i nød og kender til den.

Vi gik afsted på Smyrna-Afyonkarahisar-Adana-linjen. Hvis hyrden ikke havde rådet os så godt, var vi stødt på vagterne. Ved daggry befandt vi os i en vinmark. Det var for sent at gå op bjerget. Vi lagde os ned og holdt os til jorden, vi ventede på natten.

Da solen stod højere, kom vingårdens ejer med sin kone for at plukke druer. Han var en kæmpestor tyrker. "Vi kommer i slemme problemer," tænkte jeg. Han fik straks øje på os og nærmede sig rasende. Jeg tog revolveren frem og bad ham bestemt om at sætte sig ned. Hans kone bad ham om at sætte sig. Han nægtede og bandede. Jeg rejste mig op og satte med en hurtig bevægelse pistolen mod hans tinding.

- Hvis du elsker dit liv, så sæt dig ned og få en snak, sagde jeg til ham.

Min pistol og min beslutsomhed fik ham til at vakle. Han satte sig ydmyget ned. Panagis undersøgte ham. Han fandt en tveægget dolk og tog den. Fra det øjeblik blev han tam som et får.

– Hverken din ære eller dine penge vil vi røre. Den eneste skade, vi vil gøre dig, er at vi beholder dig her hos os, indtil natten falder på, så du ikke (193) alarmerer vagterne og de lukker broen.

Jeg fortalte ham om broen for at vildlede ham, så han ikke kunne vide, hvilken vej vi skulle.

- Jeg kan ikke lide ballade, svarede han.

Og han åbnede ikke igen munden for at sige noget.

Bjergene, vi besteg nu, var stejle. Men vi var glade for, hvor øde de var. Da vi kom forbi en lille landsby med omkring tyve rønner, mødte vi en gammel mand.

- Mer habar, hilste han og spurgte os, hvem vi var, og hvor vi skulle hen.

Jeg svarede ham, at vi var desertører, og at vi var vej på tilbage til vores hjemegn.

– Og hvorfor besøger I ikke vores landsby og går videre i morgen tidlig?

– Det er ikke så godt, svarede jeg ham.

Han insisterede.

– Der er ikke politi i landsbyen. Jeg er mukhtar [landsbyleder]. Kom og lad mig huse jer, så I kan vaske jer, spise varm hvedegrød, og også drikke en raki til at styrke jer på. Mit hus er det sidste i landsbyen, ikke et øje vil se jer.

Den varme grøds fristelse overvandt min tøven, og selvom Jomfruen advarede mig, sagde jeg ja. Vi gik til hans hus. Den gamle førte os til gæsterummet og han talte til os på en venlig måde, men da han tilsyneladende gik ud for at hente grøden, (194) låste han os inde. Jeg løb efter ham og råbte:

- Hvorfor låser du, mukhtar efendi? Jeg skal ud.

Han svarede, at vi var hans fanger, og om morgenen vil han udlevere os til gendarmene. Panagís blev bleg og skældte mig ud:

- Vi blev fanget som fjolser på grund af din dumhed. Hvor pinligt!

Jeg beroligede ham:

- Den gamle har regnet forkert. Sådan et fængsel kan ikke holde på os. Jeg vil råde dig til at sove, og når det er tid til at tage afsted, siger jeg til.

Enten fordi han var dødtræt, eller fordi han stolede på mig, lagde min kammerat sig og faldt i søvn. Da jeg vækkede ham, fandt han vinduet

med karm og det hele taget ud og lænet op ad væggen. Jeg havde også sammenfoldet et Sparta bedetæppe, som fandtes i værelset, rakte ham det og sagde:

- Afsted!

Panagís kiggede overrasket på mig.

- Og det her tæppe, hvad vil du med det? Hvad er der galt med dig? Skal vi ende som tyveknægte?

- Jeg vil straffe skiderikken. Dette tæppe er hans mest kostelige ejendel.

- Men straffen falder tilbage på dig selv. Hvordan vil du klare det? (195)

- Jeg vil give tæppet til den første stakkel, vi møder, og han vil bede om min tilgivelse i døden.

Da vi kom ud, nærmede jeg mig den gamle mands vindue og råbte til ham:

- Ogur olar, mukhtar! Tak for gæstfriheden! Og hør: Prøv ikke på at bevæge dig ud af sengen, for så dræber jeg dig, køter!

Jeg var sikker på, at han ikke engang ville vende sig. Han gemte sig. I ti timer mødte vi ikke et menneske, mens vi slæbte tæppet med os. Så stødte vi på en kvæghyrde. Han boede i en hytte med sin gamle kone. Hans børn var ude hos dyrene. Vi forærede ham tæppet. Den måde, vi havde fået det på, tog han sig ikke af. Det var tilstrækkeligt, at det var blevet hans. Vi blev

beværtet med en skål yoghurt, bygbrød, valnødder og ost. Han gav os også sin pose tobak og alle sine cigaretpapirer. Hans kone, der var vild med tæppet, sagde til ham:

- Følger du ikke folkene på vej gennem de vilde kløfter fra jordskælvene?

På den tid havde der været store jordskælv i Sparta, og sprækker åbnede sig overalt. I fire dage spyttede vi blod, mens vi kravlede over disse sønderrevne bjerge, uden at møde så meget som en død fugl. Vi var udmattede og vores ben rystede. Ved foden af en bakke kom vi den femte dag til et ensomt opstillet stort telt.

- Lad os gå videre, sagde han, selvom det regner. (196)

Vi nærmede os. Ikke en eneste hund kom ud for at gø. Jeg bøjede mig ind gennem åbningen af teltet for at se, hvad der foregik, og trak mig fortunlet tilbage. En ung tyrkerinde med oprullede ærmer æltede dej og sang sagte. Jeg syntes hun lignede en rigtig engel. Da hun så mig, blev hun bange og skreg. Jeg talte til hende uden at kigge ind igen.

- Tilgiv mig, frue. Vi er forbipasserende, vi har stadig lang vej igen. Hvis du får noget brød til overs at give os, vil du gøre en mægtig god gerning.

- Jeg har ikke noget brød, svarede hun. Det jeg havde, fik hyrderne i morges. Nu ælter jeg.

- Så giv os noget vand.

- Der er vand under platantræet. Træk op for at slukke din tørst.

Jeg forstod, at hun ikke var i humør til at hjælpe os.

- Lad os gå, sagde jeg til min kammerat, for som jeg forstår det, bliver der ikke noget ud af det.

Vi gik ikke hundrede meter, før en kraftig mand dukkede frem foran os med en Mauserpistol rettet mod os.

- Hænderne op! råbte han.

Hvad skulle vi gøre? Vi fulgte efter ham. Han fik os tilbage til teltet, som var delt i to. Han gennede os ind i den side, hvor kvinden ikke var. Han holdt hele tiden pistolen, men hans ansigt var roligt. Han tog øjemål af os fra top til tå. Så sagde han stilfærdigt:

- Otur! Sid ned! (197)

Så snart vi havde sat os, lagde han pistolen, tog tobakspungen frem og lod os rulle en cigaret. Vi er fuldstændig forvirrede.

- I behøver ikke begynde på at prakke mig en historie på ærmet, sagde han djærvt. Jeg er klar

over, at I er desertører. Det eneste jeg vil spørge om, er, hvorfra I er stukket af, og hvor I skal hen.

Jeg svarede ham ærligt, at vi havde forladt Ankara og skulle til Smyrna.

- Det er jeg heller ikke interesseret i, sagde han. Det eneste, jeg ønskede at forstå, er, hvilken slags mennesker I er, og hvordan I behandler de kvinder, I møder. Da jeg lige har set med mine egne øjne, hvordan I respekterer ubeskyttede kvinders ære, ønsker jeg ene og alene, at I kommer godt hjem. Jeg så jer fra det øjeblik, I kom her ned. Jeg tænkte: Lad mig se, om de går ind i mit telt. Jeg tænkte på at skyde og dræbe jer, men jeg ønskede ikke at dømmе, før jeg havde prøvet jer. Nu da I er kommet forbi mit telt på denne Kurban Bayram [Eid] helligdag, så værsgo at spise.

Han dækkede selv sofraen [lavt bord] og kom med kød og frugt. Han morede sig og lo af vores sult.

- Jeg har rigeligt med stegt kød, sagde han, og min kone laver nu honningkager. Jeg ønsker jer god rejse.

Han gik med ud for at følge os på vej. (198) Da han sagde farvel, forklarede han os, at han var underofficer i jagten på desertører, men på grund af Kurban Bayram var han kommet for at tilbringe to dage med sin kone.

Denne tilståelse bevægede os.

- Du må være et meget godt menneske, sagde jeg til ham.

- Godt, jeg er til nogen nytte, svarede han. Jeg er retfærdig og belønner ærlighed. Den, der ærer andre, ærer sig selv. Hvis I var blevet fristet til at genere min kone, ville I ikke være i live i dette øjeblik. Jeg ville have hængt jer ved tungen og have efterladt jer ubegravet til føde for hunde og sjakaler.

DET VAR VED AT LYSNE, da vi fik øje på Theíra. Vores hjerter dunkede. Lidelserne var snart slut. På et tidspunkt tog jeg min kammerat i hånden.

- Lyt! sagde jeg.

Over sletten bar vinden en dejlig kvindesang. Vi satte tempoet op. Sangen var græsk. Det første græsk efter så mange uger! Vi stod tavse. Selv hvis engle sang, ville det ikke gøre sådan et indtryk på os! (199)

*Mit Theira, du med kilderne
og med de grønne lunde
og med engene
og de smukke kvinder*

[Der er flere vers i den græske originaltekst. Sangteksten er skrevet i den for mig vanskelige græske dialekt, smyrnéika. Theira er området omkring Aydin, forfatterens fødeby 38 km ØSØ for Kirintze, på den frugtbare flodslette omkring Store Meander] (200)

Panagís begyndte at råbe og vifte med hænderne mod det fjerne. Da de syngende piger fik øje på os, stoppede de både arbejde og sang, begyndte at løbe bort og skreg: "Åh! Åh! Åh!" som om de skulles slagtes.

- For Jomfru Marias skyld, hvad laver I? Stop. Vi er også kristne, desertører.

Nogle fandt mod og stoppede. De andre vendte også tilbage. Vi kom i snak. De fortalte os, at de var arbejdere fra forskellige landsbyer, og at de var ude for at høste tobak.

- Men da vi blev søvnige, sagde en af dem, begyndte vi at synge for at jage søvnen væk...

Vi satte os for at hvile. De bragte os lækkerier, friske figner, hvidt brød, oliven. Panagís blev fornøjet og ville have, at vi skulle blive og fortælle dem om vores eventyr.

- Vi skal ikke stoppe midt i vadestedet! skar jeg ham af. Lad os gå! Vi skal hjem i live.

Og så var vi på vej igen.

(201)

X

VI NÅEDE FREM TIL KIRKINTZE efter midnat. Gaderne var øde og skræmmende, husene lukkede og låste. Ikke en vægter eller en hund i gyderne. Min mor blev ude af sig selv, da det bankede på døren, og da hun så uventet så mig foran sig, faldt hun i mine arme og græd bittert.

- Min søn! Mit barn! sagde hun med lav stemme. Hvordan klarede du det? Hvilken helgen beskyttede dig, du mit livs frugt!

Vi sagde ømme ord, som vi aldrig har sagt før. Så skammede hun sig over at have forglemt sig og løb for at tage sig af os, bringe os vand, dække bord og rede senge, så vi kunne spise og sove. Hun tog mig til side og sagde bekymret:

- Bliver den fremmede her?

- Han bliver, mor, det bliver ikke anderledes. Skal vi lade ham sende ham på vejen? (202)

- Nej, min søn, selvfølgelig ikke! Men ved du hvad? Din lillebror gemmer sig på loftet...

- Giórgis? Hvad siger du?

Jeg skyndte mig op for at få ham frem og knuge ham i mine arme. Han var uigenkendelig med skæg og langt hår, med sløret blik. Han havde glemt at tale og gå. Og dog betroede han mig, at han havde lavet et hul, så han fra sit gemmested kunne se den solnedgang, som han altid havde kunnet lide.

- Du har endnu ikke rettet dig? Fortæl mig ikke, at du formår at male! Han smilede.

- Øv! sagde han. Hænder, ben og hjerte er lammede.

Da den første glæde ved gensynet var forbi, begyndte jeg at overveje. Det gik ikke med tre desertører under samme tag!

- Mor, jeg tager afsted, sagde jeg. Jeg vil kigge mig omkring i vore bjerge, jeg kender gode huler.

Min mor blev bleg, hendes bryn rynkedes af smerte.

- I Kristi navn! sagde hun. Det er som om, jeg hører Panágos! Sådan drog han afsted en nat, og de tog ham fra mig, hundene. Hvis du elsker mig, mit barn, så gør det ikke. Enten lever vi alle eller ingen...

Vi tilbragte ti dage. Så begav Panagís sig på vej. Han havde halvfjerds kilometer til sin

landsby. Jeg var bekymret for ham, og jeg var bange. (203) Men ak, det onde lurede på mig.

Min mor havde for nogen tid siden taget imod en plejedatter, Katinió, en fjorten-årig forældreløs. Hun var datter af trawlfiskeren Tramountánas, som blev dræbt af tyrkerne i Tsaglí, fordi han efter sigende havde haft noget at gøre med de græske myndigheder på Samos. En aften gik de ind i hans hytte og skød ham, mens han sov. Kuglen dræbte også hans lille dreng, et to-årigt barn, som den aften ville kæles og var faldet i søvn sammen med sin far. Senere, da de fjernede grækerne fra kysterne, spredtes Tramountánas' tilbageblevne familie også på flygtningevejene.

Katinió var blevet en stakkel efter alle disse trængsler og var altid bange og fortabt. En dag, da hun gik for at hente vand ved brønden, glemte hun nøglen i døren. Tilfældigvis passerede en patrulje i det øjeblik. Den tyrkiske underofficer så nøglen og blev fristet til at lave et overraskelsesangreb. Vi to brødre kunne ikke gemme os begge to. I så fald kunne man frygte, at vi begge blev fundet i eftersøgningen, og at vi begge var fortabt.

Jeg skubbede Giórgis hurtigt ind i hans skjulested, og jeg blev, uden tøven og uden at miste fatningen, hvor jeg var for at vildlede patruljen. Jeg sad uforstyrret ved pejsen og lod som om jeg varmede mine hænder. Så snart

tyrkerne kom op på den øvre etage, (204) rejste jeg mig, hilste på underofficeren og tilstod over for ham, at jeg var desertør og havde forladt Ankara. Han blev forbløffet over min ærlighed.

- Der er første gang jeg ser en desertør, der ikke prøver at gemme sig!

- Skulle jeg gemme mig? svarede jeg. Og til hvad nytte? Ville I ikke finde mig i en undersøgelse? Næh, skulle jeg være et fjols, der prøver at lyve og får tæsk unødigt, når de nu kender mig på politistationen, ved hvem jeg er og hvor jeg tjener.

- Gør dig klar til gå, sagde sergenten mildt, som om han af hjertet havde ondt af mig. Jeg forsøgte at finde ud af, om han tog imod bestikkelse.

- Det vil være mig en stor ære, sagde jeg til ham, hvis du vil sætte dig ned og drikke en kop kaffe...

- Nej, nej! Tag, hvad du vil tage med, og så afsted!

Inden jeg så min mor igen, befandt jeg mig igen på politistationen. Mit hjerte var tungt som bly, men jeg havde den trøst, at jeg reddede Giórgis.

Uden at mishandle mig sendte de mig til Azizie, hvor alle militærtjenesterne var samlet. De

spærrede mig inde i et arresthus med græske, tyrkiske og armenske desertører, nogle tiltalte og andre frikøbte. Fra begyndelsen igen, stank, lus, sult, ikke engang et hjørne havde man, hvor man kunne sove. Forgæves bad (205) vi om lov til at gå ud i det mindste for at forrette vores nødtørft.

På tredjedagen var det tæt ved, at der skete et mord i arresten. De havde bragt os et hold tyrkiske desertører. En yuruk [tyrkisk nomadefolk], hvis far havde givet ham en femlira, hylede op om, at nogen derinde havde stjålet den fra ham. Han havde lagt den i nogle pitaer med skorpe, yafkades hed de [æggepasta], for at de ikke skulle finde den i eftersøgningen. Og nej, du stjal den, ikke den anden, de kom i håndgemæng, trak knive.

- Åh, stop! råbte en ligbleg tyrker, det er mig, der har skylden, døm ikke uretfærdigt. I går aftes led jeg på grund af lugten af yafkaderne, rakte ud og greb to eller tre fra tasken og slugte dem. Det ser ud til, at jeg også slugte femliraen. Tilgiv mig!

Den trøstesløse yuruk begyndte at græde og slå om sig, mens de andre undgik tæskene og begyndte at fnise. Alle derinde ledte efter en anledning til at grine, helst af en anden persons smerte. Der var en armensk stakkel, som fik dårlig mave og sked ud over det hele, og ham grinede de også af. De grinede også af mig, fordi jeg havde tandpine og min kind var hævet. Jeg

brølede som en bøffel og kæmpede med en rusten kniv for at få hul på bylden for at få lindring. Jeg stak en lira til vagten for at få barberen til at trække (206) min rådne tand ud. Men uheldigvis for mig hørte sergenten om det og rasede:

- Sådan noget foretages ikke her. Når du kommer til din bataljon, så træd frem og bed om at blive sendt til en tandlæge.

- Åh, menneske, kan det være rigtigt? Se min elendige tilstand! Materien kom fra kloaken og åd min kind...

- Det eneste jeg kan gøre for dig, er at sende dig med på en overførsel, der afgår i dag.

Han holdt sit ord. Han sendte mig sammen med tyve grækere. Straks da vi mødtes i toget, blev vi enige om at flygte. Vi var desperate. Vi sagde "lad os stikke af lige meget, hvad der sker". Vi sagde til de to gendarmere, som fulgte os, at hver af os ville give dem ti lira for at vende det blinde øje til. De begyndte at forhandle og bad om femten.

- Femten, femten! Lad os slutte med det, sagde de fleste.

En fyr fra Valatsik og jeg tiggede dem om at gå med til ti stykker fra os. Vi enedes om det antal. Ved den første lille station kom de og sagde til os:

- I to står af her, hvor der er øde. På opturen til Azizie vil det være svært og farligt at hoppe af sammen. (207)

Det var fint, syntes vi. Der var ikke en sjæl på stationen. Vi stod af og gemte os bag nogle stablede bjælker. Vi talte ikke og holdt vejret, mens vi ventede på, at toget fløjtede af, så vi kunne krydse over. Men toget var længe om at komme afsted, og lidt efter dukkede to beredne militærpolitibetjente op foran os.

- Jeres papirer, sagde de.

Vi havde ikke papirer, og de anholdt os. Med hænderne i håndjern bragte de os til afhøring. Af disse betjente fik vi at vide, at vores anholdelse ikke var tilfældig. Vi var blevet forrådt af de to gendarmere, som vi bestak, fordi vi betalte de fem lira for lidt!

Denne indrømmelse hjalp mig til at udarbejde en god plan. Jeg enedes med Valatsikioten om ikke at skjule sandheden for officeren, som skulle modtage vores forklaring.

- Ved du hvad? forklarede jeg ham. Bestikkelse af statsinstitutioner fører til en retssag og en retssag til varetægtsfængsling. På den måde vil vi få masser af tid til at sætte skub i vores familier, så de kan finde nogen midler til at redde os. Hvad andet vil vi end at komme i fængsel, når vi derved slipper for at vende tilbage til Amele Tambulari ...

Så vi angav vores stikkere. I seks måneder var vi tiltalt. Så fandt retssagen sted. Militærdomstolen idømte gendarmerne fem år og os tre år. Men tyrkerne havde gode forbindelser (208), og sagen blev genoptaget. De nedsatte vores straf til seks måneder, og gendarmerne blev frifundet.

JAGTEN SLUTTER IKKE HER. De sendte mig til en lejr i Bandirma. Tusindvis af kristne og tyrkiske fanger var samlet der, nogle for falsk identitet, andre for bestikkelse, forbrydelser, ulydighed. Torturen her var sult. Den bespisning, de gav til tre tusinde soldater, var knap nok til at halvmætte to hundrede! Alle stjal, så godt de kunne: pashaer, kommandanter, mutasarriffer, kaymakamer, kvartermestre, leverandører, almindelige borgere. De havde forstået, at Tyrkiet havde tabt krigen, og hvad man kunne nå, det skyndte man sig at beslaglægge. Den, der havde penge, købte også en vesir, som man siger, til at pudse sine sko. Hverken fædreland eller ære blev værdsat.

De førte os til Selimiye Kasernen i Istanbul. Der blev vi i flere uger med kogte figner som eneste mad, fyldt med fluer, kakerlakker og mus. Lusen florerede igen. Sygdomme af enhver art fra plettyfus til gonorré hærgede hæren. Hvis der

ikke var kommet ordre til bad, desinfektion og overførsel til Soganli, ville vi alle være døde.

Ved Soganli tilsluttedes vi en kampdivision, (209) som vendte decimeret tilbage fra den russiske front.

- Dér i Rusland er krigen slut. Lad os afslutte og komme af vejen, sagde Mathiós, en dreven smed, som blev kaldt "Telegraf", fordi han altid var den første, der fik noget nyt at vide.

- Og hvordan du, endte den forbandede krig i Rusland? spurgte bageren Ahmed.

- Jeg hørte russiske krigsfanger fortælle om en leder med fipskæg, Leni, eller hvad han nu hedder. Han gav den store ordre om at stoppe krigen, og så stoppede den virkelig. Han gav, siges det, endnu en stor ordre om, at der ikke skulle være rig og fattig, og denne blev også til noget. Og han opdelte storgodserne. Og fyrsterne kom ud af serailerne og ind kom stakler som du og jeg.

Ahmed brød ud i grin.

- Hvad fortæller du, eventyr? Ne diyorsun. Sker det her, olur mu? Han, som ejer gods, afgiver det og en anden tager det, om han så har fipskæg! Sikke en spøgefugl!

Vi havde ikke hørt noget om alt dette, og vi forstod det ikke. Men i de dage var en lærer fra

Pontos, Serafimídis, kommet til os, og han forklarede det for os.

Jeg var blevet venner med Serafimídis. Hans liv var forpint. Han havde forladt Pontos [området med græske oldtidskolonier mellem de Pontiske Alper og Sortehavets sydøstlige kyst] i 1916, da russerne marcherede ind. Den tyrkiske hær (210) tog på tilbagetoget tusindvis af familier med sig, også den græske arbejdsbataljon i Trebizond [hovedbyen i Pontos], hvor Serafimídis tjente. Serafimídes deserterede i fem måneder, men de pågreb ham en kilometer uden for de russiske linjer, torturerede ham og skulle til at hænge ham.

- De havde lagt løkken om min hals. I det øjeblik kom en tyrkisk oberst forbi, han stoppede op og frigjorde mig. "Er du ikke præsten Gligóris' nevø?" spurgte han. "Jo", svarede jeg. Han vendte sig mod bødlen og sagde til ham: "Slip ham fri". Jeg troede ikke på det. "Jeg kender godt din onkel, præsten, vi var naboer. Og som jeg har hørt, gør han meget godt for vores familie, som boede i Trebizond. Det er derfor, jeg giver dig livet og skriver det til ham."

- - Denne officer, som jeg senere erfarede, var udlånt til en afdeling, der indsamlede oplysninger om livet i det russisk-besatte Pontos. Han tog mig med til Su Sehir, hovedkvarteret for Vehip Pasha [berømt osmannisk general]. Der erfarede jeg, at russerne overgav administrationen af Trebizond

til både grækere og tyrkere. Domstolene var også fælles, samt nationalgarden. Det blev en selvstændig kommune, med Konstantínos Theofýlaktos som dens første borgmester. Men den sande hersker var vores biskop, Chrýsanthos, der med sin dygtighed og store hjerte førte politik som en værdig leder. Han beskyttede både kristne (211) og muslimer og vendte sig ikke mod armenierne med repressalier. Livet faldt til ro. De udvandrede tyrkere fortrød, at de rejste væk og ønskede at vende tilbage, men Resat [sultan Mehmet Resat] gav dem ikke lov. For at du kan forstå deres engagement, vil jeg sige dig ordene i den sang, de komponerede til Chrýsanthos:

Metropolit datan sana amanet

Elviye bastimda koptu kiamet...

“Biskop, vores hjemland er pant i dine hænder. Vi blev ramt af ulykker så snart vi betrådte Elviye...” [område i nordøst som russerne erobrede i den russisk-tyrkiske krig]

Seraphimides' stemme rystede af bevægelse. Han nærrede stor kærlighed til Chrýsanthos.

- Biskoppen er klog. I 1917, da den russiske revolution fandt sted, sluttede også han sig til

Trebizond-sovjetten og regerede området derfra. Alt hvad han ønskede fra bolsjevikkerne, det fik han. Så snart han erfarede, at der ville blive våbenhvile, og forstod, at russerne ville forlade Pontos, bad han dem om at give våben og uniformer til grækerne, fordi Hahrimans tsetes [irregulære muslimske tropper] var begyndt at begå massakrer og røverier. Og de gav ham det. Den Nationale Ungdomsforening blev en milit! For første gang, fem hundrede år efter erobringen af Trebizond, (212) greb de undertrykte en riffel for at forsvare deres liv og levned. Således undslap, efter hvad jeg har fået at vide, halvdelen af befolkningen og den anden halvdel flygtede til Rusland.

Serafimidis forklarede mig, at han havde sine oplysninger på første hånd, fordi han i Su Sehir mødte heltepræsten Sidirópoulos, en udsending fra Chrýsanthos, som var kommet for at indgå aftaler med Vehip Pasha.

- - Fra Sidirópoulos hørte jeg, hvad der skete i min mors hjemby, i Ordu, også kaldet Kotyora [en stort set kristen by i det vestlige Pontos, hvorfra armenierne tidligere var drevet bort]. Og dér led folket meget, Axiótis. Da de russiske skibe en dag bombarderede de tyrkiske linjer, søgte de kristne i tusindvis til havet og bad om beskyttelse. Så satte bolsjevikkerne både i vandet, kastede redningsveste og endda sømænd i havet og opsamlede således tre tusinde sjæle! Blandt dem

min yngre bror med min onkels familie, elleve personer. De kom alle til Trebizond, hvor vores biskop modtog dem og sørgede for husly og job, og de så ikke sig selv som flygtninge ...

På det tidspunkt, da jeg snakkede med Serafimídis, kom der en ordre om at flytte vores division til Arapia [kystby i nuværende Bulgarien]. Det gik dårligt for Tyrkiet. Generalstaben udstedte en ordre om at bevæbne de kristne fra Amele Taburlari og desertørerne, de dømte og enhver rask mand, selv den kriminelle fra fængslet. (213) Englænderne havde startet et angreb, og de måtte, så godt det kunne lade sig gøre, holdes tilbage.

Det lykkedes mig at blive bager og endda ælter, fordi jeg havde hørt, at der var brug for det i forplejningsenheden. Jeg ville ikke have et våben og tilhøre kamptropperne, især ikke nu, hvor alt tydede på, at krigen var ved at ende.

Ved Soganlis militærbageri blev jeg mættet af soldaterbrød i nogle få dage, men følgende ordre var ikke længe om at nå frem: Vi skulle følge delingen til fronten. Jeg begyndte omhyggeligt at konstruere en ny plan. Jeg måtte tænke mig godt om for at udregne alt i tide. Så snart jeg fik at vide, at vi blev hentet, bad jeg korporalen om lov til i en fart at returnere nogle lamper, som en tyrkisk købmand havde lånt os. Jeg vidste, at korporalen havde en affære med købmandens

datter. Det var umuligt for ham at gå selv, for med den pludselige afrejse ville der blive et herrens kaos, og kaptajnen ville ikke give ham tid til at trække vejret.

- Løb afsted, svarede han mig, og hils fra mig. Gå og kom tilbage hurtigt som fuglen.

Så snart jeg drejede ud på vejen, smed jeg lamperne ind i en indhegning og forduftede. Jeg vidste, at i den egn var alle landsbyerne græske. Der måtte findes et eller andet hus, som kunne skjule mig, til det lykkedes mig at få en båd til Bandirma. Derfra var det op til Gud.

(214)

XI

DEN FØRSTE, jeg mødte på min vej, var en gadesælger fra Konstantinopel. Han hed Anastási Melídis. Jeg havde hørt meget om ham i Bandirma, hvor han var kendt af alle og enhver. Han solgte silke, parfumer, dametøfler, nåle og kamme til håret, sminke, falske og ægte smykker, og jeg ved ikke hvad. Den dag havde han ikke sine varer med. Han havde en lædertaske, som om han var en diplomat - og jeg ville have sværget på, at han var noget andet end en gadesælger. I tasken havde han, fortalte han, urter "til kærlighed, mod alderdom, for drengebørn, til en syg lever, til ødelagte nyrer og et træt hjerte." Og hvad vidste den geniale konstantinopolitaner ikke! Han havde kunder på bordeller, men også i overklassen og i haremer. Han var involveret i smugling, han drak med muskelmænd, beskyttede dem, og de beskyttede ham. Han rejste fra Beirut til Batu. (215) Han skaffede kvinder til beyer og pashaer. Han

omgikkes lige fra kaptajn til sergent, dem der havde brug for ham, for som han sagde "selv den lille er nødvendig...". Tyrkerne undlod at skade ham. Jeg havde hørt fra Serafimídis, at han omgikkes både med englændere og med grækere, fordi alt i alt havde stakkels Grækenland det slemt. Anastásis reddede sjæle!

Han havde ingen fjender, for alle ville være hans ven. Da vi havde gået sammen et stykke tid på landevejen, vendte han sig og sagde:

- Du er en desertør. Nægt det ikke. Du er desertør og endda fra en landsby.

Før jeg nåede at svare ham, fortsatte han:

- Vil du lytte til mig? Sørg for at skifte tøj, vaske og barbere dig. I den forfatning du er, vil du røbe dig selv. Fortæl mig, hvad du vil stille op med mit råd. Tøj vil du have, ikke sandt? Jeg forstår. Du har ikke flere penge... Så vil jeg hjælpe dig. Kom med mig, og du vil ikke gå forgæves. Lad os gå her hen til et hus. Det er et bordel, men pyt med det, du kommer ikke for at blive velsignet. Du finder hjerterum og det vigtigste, du finder tøj.

Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige til ham.

- Din venlighed forpligter mig...

- Hvilken venlighed, du? I denne verden - forstår du det ikke endnu? - giver man, og man får. Jeg har aldrig efterladt et menneske hjælpeløs, og jeg fortryder det ikke, for hvor jeg

end kommer, har jeg venner. (216) Forstår du, jeg møder en kvinde på min vej. Hun beklager sig for mig over sin mand, og jeg giver hende ret. Jeg går og finder manden, og jeg giver også ham ret. Til sidst lykkes det mig at få dem til at forsones sig. En tyrkisk bey siger til mig: "De vantro er udyr." Jeg svarer ham: "Godt sagt, efendi." Jeg får kontakt til ham, han hjælper mig, jeg hjælper ham. Til sidst får jeg også hans underskrift, som redder nogle af disse "udyd".

Melídis forventede ikke, at man svarede ham. Han var begejstret over sig selv. Han legede med en lille kæde og fløjtede. Krigen var som dette guld. Uden ende. Velnæret, robust, smuk, midaldrende, man brød sit hoved for at finde ud af, hvem gadesælgeren egentlig var.

- Jeg er håbløs med penge, sagde han, jeg har hjerte. Man kan se så rige grækere i Konstantinopel, at man må undre sig. Værelser af guld! Men hør: Intet om patriotisme. Om lomme, alt! Du skulle se Bolákis! Leverandør til den tyrkiske hær. Guldet poser ud af hans bukser! Midas, det krapyl!

I talestrømmen bemærkede jeg ikke, at vi nu var ankommet til det hus, han førte mig til. Vi gik gennem bede fulde blomster. (217)

- Nåh, så du en blomst, hvad? sagde han, som om de var hans, og han var stolt af dem. Tja, og hvad fortæller paladset dig? Hvor møder du mon

heksen, der bebor det. Dukken, soen, jordens gudinde. Blot har hun ikke børn, som kan glæde sig over hendes rigdom, så hun nyder den alene. Hun er professionel, ser du. Fædrene mister fatningen. Hun, min kære, bader i mælk. Se hendes hammam, kar helt af marmor og elfenben, kopper af guld! Du forbløffes! Den tyrkiske pasha betaler, og ligeledes den jødiske bankier. Hun handler også og mægler for Bolákis. Men du vil selv erfare, at Madame Fofó er venlig med et gyldent hjerte. Hun, min kære, rejste til Paris, berusede sig med prinser i Odessa, Bagdad og Teheran...

Jeg blev helt forvirret af at høre alt dette.

- Jeg vil ikke trænge mig på. Jeg...

Jeg kunne ikke afslutte sætningen, og han afbrød mig.

- Hvad er det med dig? Har du ikke mod? Sådan en knægt! Så hør her, patriot, stop ikke, træk dig aldrig tilbage, afsted! Du kommer hverken som brudgom eller kæreste. Madame Fofó er sjælefrelder, hun er vild med gode gerninger. Det er derfor, jeg kommer med dig. Og du skal vide noget andet, det er Guds nåde, at jeg fandt dig, så jeg kan møde hende. Hun har en gammel tjenestepige, som jeg skal dysse i søvn.

Da jeg nu var rodet ind i det, gik jeg ind i det fremmede hus og sagde til mig selv: (218) "Og så er det heller ikke værre." En lille, krumnæset

og vrissen gammel kvinde åbnede for os. Anastásis lagde så meget sødme i sin stemme, at hun straks faldt til ro.

- Christináki! Er det dig, min kære? Ved du, at jeg har fundet Ágios Fanoúrios? Som du ville have ham, forgyldt over der hele! Gammel ikon, svært at finde. På den næste tur vil jeg bringe ham til dig - stor er hans nåde! At se dine læber smile for alt i verden...

- Tænk, at du huskede os, Anastásis? sagde hun.

Hendes blik blev mildt.

Pludselig åbnedes der til salen, et værelse med silkesofaer, persiske tæpper, valnødkonsoller med udstoppede fugle og lamper med perlemorsskærme og persiske bronzedyr og damaskusklinger og trækameler og fint forarbejdede kors fra Jerusalem.

Melídis blinkede til mig. Med et vink med hånden viste han mig al rigdommen. Så gik han gennem åbningen og kaldte fortroligt:

- Madame Fofó! Hvor er du, søde? Det er så længe siden sidst...

Madame Fofó kom frem på trappen. Hun bar en helt purpurfarvet, guldbroderet silkedragt. Lille, buttet og blød, helt hvid i huden, som om solen aldrig havde set hende. Hun slæbte koket sine fløjlstøfler, og hendes hofter og bryst bævede.

(219) Hendes manerer, hendes malede tykke læber, hendes olivengrønne øjne med alenlange øjenvipper bragte én ud af fatning!

- Fofó, jeg har bragt dig en kristen for at du kan hjælpe ham, for at gøre noget godt. Jeg ved, hvilken gudsfrygtig og barmhjertig person du er. Han er en desertør. Hvis vi lader ham gå rundt i dette kostume, vil de gribe ham. Du har også herretøj. Kom nu, tænk ikke. En god gerning bærer lønnen i sig selv.

Madame Fofó, som så ud til lige at være vågnet, kastede et blik på mig, førte sin lille hånd til munden og klappede den et par gange for at stoppe sin gaben, så sagde hun venligt:

- Anastásis, vil du altid være den samme? Bliver du aldrig klogere? Jeg længes efter dig, min skat, ved du det?

Han gav hende en skjult tegn, pegede på den gamle kvinde og sagde:

- Nå, lille Fofó, vi må bistå vores patriot, han har brug for os. Han er desertør, en lidende kristen, en illegal. Er du med? Vorherre vil afskrive dit livs synder med et pennestrøg... Selvom jeg tror, når vi nu taler om det, at du er en engel fra himlen...

Fru Christína virkede rørt. Og jeg stod der og vidste ikke, hvad jeg skulle sige og gøre, (220)

hvad jeg skulle gøre med mine hænder, mine tilsølede sko, mit matte blik.

Jeg viste ikke, hvordan jeg skulle opføre mig, og hvordan jeg efter Soganlis ovne var havnet i et seraille hos en værtinde, som ville gøre mig godt.

Christinaki tog mig med og førte mig til et trefløjet garderobeskab. Og hvad var der ikke derinde! Fra arabiske jilbab'er [lang frakkeligende kjole], til tyrkiske uniformer fra alle våben, helt op til admiralens trefork!

Fruen gik i mellemtiden ind med Anastásis. Først lyttede jeg til deres samtale. Hun fortalte ham:

- Enver Bey kom til mig. Han sagde: "Byggede Resat dig en villa? Jeg vil bygge dig et palads med fyrré værelser, og jeg vil fylde dine bygninger med guld og sølv. Kom med mig..." "Rigdommene har han, slynglen. Han tog dem fra grækere og armeniere!" "Han tog dem, ja, Resat har snavsede hænder! "

Fru Christina trak mig ind i et anden garderobe med mere beskedent tøj, og jeg kunne ikke længere høre, hvad de sagde. Jeg kunne kun høre deres latter, og så døde også den ud, for de låste sig åbenbart inde på soveværelset.

Da jeg havde fundet en dragt, vasket mig og klædt mig på, kiggede den gamle kone nøje på mig.

- Det rettede op på dig, sagde hun. Se bare, en fin knægt! Hvor er du fra?

- Fra Efesoseggen. (221)

- Godt, jeg ved det. Jeg er selv derfra i nærheden. Stop nu og få en bid mad.

Jeg var sulten, mine næsebor vejrede duften af kaffeskum og ost. Men jeg svarede hende:

- Tak! Men jeg vil bare gerne hilse på hr. Anastásis og fortælle ham...

Hun nikkede betydningsfuldt med hovedet.

- Du skal nok ikke kigge efter Anastásis lige nu, min ven! God aften! Bare en eller anden Resat ikke dukker op !

- Sig dem min tak.

- God tur, lille patriot. Og held og lykke.

I ÅREVIS FÆGTEDE JEG MIG IGENNEM som illegal. Jeg havde lært at undvige overvågning, gøre mig usynlig, at tage notits af ethvert blik, der faldt på mig.

Lige så snart jeg satte mine ben i Hartalimi og gik ind i de centrale gyder, forstod jeg, at jeg blev fulgt. Hvem er mon det? tænkte jeg og bøjede mig ned og lod som om jeg bandt min sko, for at kigge i smug. Da jeg så, at det var en pige, faldt jeg til ro. Jeg drejede ned af et par gyder for at

være sikker. Kvinden var bag mig. Hvad sker der? Jeg stoppede op og blev helt forbløffet, da jeg så hende gå op på siden af mig, (222) kigge ligegyldigt væk og hviske:

- Manólis Axiótis, følg mig! Gå ind ad den dør, hvor jeg går ind, men ikke sammen med mig...

Jeg fulgte hende. Hun gik ind i et to-etagers hus.

- Hvem er du, min pige, og hvorfra kender du mig? spurgte jeg hende, så snart vi mødtes på trappen.

- Jeg kender dig ikke, sagde hun, og hendes ansigt lyste op. Den, der kender dig, venter på dig ovenpå.

Jeg havde glemt, at en af mine venner, Kirkór, som jeg hjalp med at undslippe ved Bandirma, var fra Hartalimi. Jeg gik op og så ham vente på mig med åbne arme.

- Du klarede det, Manólis, min bror! Hvor blev jeg glad, da jeg så dig fra vinduet! Pigen her er Anníka, min søster.

De satte nogle kogte kartofler uden olie på bordet.

- Vi lider, sagde Kirkór. Far og mor blev dræbt. De tog pengene! Vores butik er bemandet af fremmede. Jeg skjuler mig. Anníka laver det hele.

Jeg sagde til ham, at jeg skulle af sted om aftenen, de havde tilstrækkelig med problemer, de behøvede ikke også mine.

- Hvad siger du! Hvad siger du! Det er absolut umuligt, sagde Kirkór. (223)

Den samme oprigtighed og kærlighed viste de mig, bror og søster, i de fire hele måneder, jeg boede hos dem. Og hvilke måneder! At møde sådanne mennesker! Man forsoner sig med livet, selvom det virker uudholdeligt.

Annika arbejdede hårdt. Hun skulle brødføde to mænd. Vi lavede alt husarbejdet, og det var der ikke noget underligt ved. Nogle gange, når hun kom for sent hjem, fik vi hjertebanken. Hvad ville der blive af os uden Anníka?

Vi havde vores gemmested i en "hazine", en cisterne med vand. Mange gange, når der var fare på færde, gik vi derned. Så følte vi, hvad det vil sige at være begravet. Bagefter, når vi kom ud, smilede Annika til os, og det var, som om vi blev genfødt.

En morgen - hvordan kan jeg glemme det, uanset hvor mange år der går? - hørtes et ord, et enkelt ord, som vi havde længtes efter i årevis: Våbentilstand, Våbenstilstand! Anníka kom helt forpustet og fortalte os det.

- Våbenstilstand!

Og straks hun udtalte ordet, begyndte hun at græde.

Det første, vi gjorde, var at kaste os over aviserne for at få det bekræftet. Så åbnede vi vinduerne, der havde været blændede i månedsvis, som i sorg.

Det syntes for os som en løgnehistorie, som vi hånede Charon med .

Annika bragte os raki og sild. Vi sov ikke hele natten. Vi talte og talte, og kunne ikke holde op. (224) Vi lagde planer og drømte. Hvornår glemte vi de mørke dage!

Tyrkerne var også glade, selvom de tabte krigen. Aviserne skiftede melodi. Tyskerne blev nu fjender, forrædere var Talat og Enver, som samarbejdede med dem og skubbede Tyrkiet ud i katastrofen. Englænderne, franskmændene og især amerikanerne - hvem ellers - blev udnævnt til at være venner. Og "buyurun [vær så god]" nu til dem og smiger. Der var en anklager med en brændende tunge, der ikke holdt sig tilbage for noget, en høj stemme, som før Tyrkiet blev begravet, forkyndte dens opstandelse. Han hed Mustafa Kemal. Der var år og dag imellem, at en tyrkisk mor fødte sådan en søn.

KIRKÓR HAVDE EN BUTIK i Smyrna og havde travlt med at komme derned. Lige så travlt havde jeg med at nå frem til min landsby. Vi tog afsted sammen. Vores militærpapirer var ikke i orden, men tyrkerne havde nu deres egne bekymringer med, hvad der skulle blive af dem. Vi havde ikke engang penge til billetter. Anníka aftalte med en bekendt fra jernbanerne, at vi steg på toget i Bandirma og gemte os i lokomotivets tender.

- Sådanne blinde passagerer er vi også i livet, sagde Kirkór og lo. (225)

- I er slet ikke blinde passagerer, sagde Anníka. I har betalt for jeres billetter, og endda dyrt.

Jeg hilste hende bevæget farvel.

- Annika, jeg glemmer dig aldrig! sagde jeg og fik tårer i øjnene.

Først i det øjeblik forstod jeg, at Annika var en kvinde, og jeg kunne forelske mig i hende og gøre hende til min for altid. Selv nu tænker jeg på hendes krops mørke lød, hendes søde skræmte øjne. Hvordan gik det til, Annika, at jeg kun elskede dig som en søster? Tror du frygten kom i vejen?

JEG VAR DEN FØRSTE AF mine fem indkaldte brødre, som vendte hjem. Jeg vidste, at Panágos

aldrig ville komme tilbage! Vi vidste intet nyt om mine andre brødre. Hvad var der sket? Denne bekymring greb mig, så snart jeg trådte ind i landsbyen, og det overskyggede min glæde. I fire år havde jeg holdt mig rank, Charon havde ikke mødt mig uforberedt og uventet taget mig med. Og nu var det som om, at en mærkelig ængstelse greb mig.

Jeg søgte at mindes det gamle liv, de gamle vaner. Jeg tog alt muligt i hænderne og undersøgte det. (226) Jeg søgte støtte i min mors blik, i pigernes vitalitet. Mit øje vandrede til potterne på række i vindueskarmen, til vores lille frugthave med vinstokkene, jasminen, kaprifolien og citrontræerne. Vejen overfor, altid den samme, støvet, med akacietræerne og de hvidkalkede huse. Jeg huskede, hvordan jeg førhen travede ud ad den, og vendte tilbage fra markerne med vores kloge æsel Onios, som skrydede for, at mor skulle komme ud og læsse den af. I hjørnet gurglede kilden melodisk. Jeg stak hovedet ned i dens krystalvand, vinter og sommer. Jeg redte det ugledede hår ud i bølger, jeg klippede altid en blomst, - hvad der nu var, en nellike, en pelargonie, en morgenfrue - jeg satte den i øret og gik rank på spadseretur. Der var altid en pige, som kendte min vane og lurede bag gardinet.

Min første opgave var at aflaste min mor og søster i landbrugsarbejdet. Jeg tog afsted ved daggry og tog vejen til markerne. Ensomheden

tyngede mig. Mændene var væk. Der var nogle få krøblinge, mange gamle mænd og kvinder, som var ramt af dødsfald. Man gyser ved tanken om deres lidelser. Markerne var også som kirkegårde, uden pløjning, ikke berørt af menneskehænder. De havde taget vores heste, kvæg, geder og får. Der var end ikke en hane til at gale ved daggry! (227)

Uden for Phílippas gård stoppede hans datter Aléka mig for at byde mig velkommen. Jeg vidste, at hun havde en affære med Giórgis. Jeg gav mig i snak med hende!

- Når Giórgis kommer tilbage, vil jeg give ham førstepladsen til at blive gift.

Pigen brød ud i klage. Hun fortalte mig i fortrolighed om den hemmelighed, der plagede hende. Vi vidste alle, at Giórgis blev fanget af gendarmerne uden for hendes hus. Men hvorfor og hvordan vidste ingen, ikke engang vores mor. Det var aften, fortalte hun, en meget varm aften. Jasminen duftede i landsbyens haver, og George kunne ikke holde det ud - det fortalte han hende. Livet blussede op i ham. Så han kom ned fra loftet og gik ud på vejene.

- Hans fødder førte ham hen foran mit vindue. Han kastede småsten op til mig, som han plejede at gøre i gamle dage. Jeg hørte det, da jeg lige var faldet i søvn, og jeg sprang forskrækket op. "Jeg har nok drømt," tænkte jeg og lagde mig

igen. Men småstenene blev virkelig kastet. Jeg løb straks hen til vinduet, hvor jeg kunne se, at det var Giórgis. Vi talte hviskende, og så sagde han til mig: "Kom ned, Aléka, jeg har virkelig brug for at tale med dig." "Hvordan kommer jeg ned, kære Giórgis?" Mine forældre vil vågne, det går ikke..." "Lad dem vågne. Jeg er kommet for at spørge dig om ægteskab! Jeg kan ikke tåle ensomheden længere. Jeg bliver skør ligesom Lebésis..." Han blev ikke færdig med at tale og ved vejsvinget dukkede en patrulje op. (228) Mens jeg styrtede ned for at låse døren op, greb de beredne politifolk ham, han nåede ikke engang at løbe. Du kender resten. De torturerede ham og sendte ham til hans bataljon. Fra Tsanak Kale sendte han mig et brev, jeg har ikke modtaget andet nyt, og jeg ryster.

- Mor klager også, sagde jeg til hende, for hun har ikke fået brev fra ham i månedsvis. Men vær ikke ked af det. Giórgis kommer til os. Det ved jeg.

Det var lovlig stor snak, jeg kom med. Der gik kun mindre end to uger, før den sorte besked kom: En engelsk kugle fandt vores Giórgis i Tsanak Kale!

- Uh uh! Min mor græd og tudede dag og nat. Gribbene tog så også dig! Charon skånedede ikke din skønhed, og dine gyldne hænder, der skabte ligesom Gud, dem skånedede han heller ikke!

Charon var den u håndgribelige fjende, som udfordrede os fra generation til generation. Vi så ikke de skyldige, kun ham kunne vi rase imod. Nu ventede folk ikke på at få en tid til bryllup i kirkerne, men til begravelser. Hver husstand græd over to eller tre dræbte. Der var også familier, som døde ud, og der var ikke andre tilbage end en gammel mand eller en gammel kvinde til at sørge.

Vores Kóstas og Stamátis, som vi begræd og troede døde, vendte tilbage. Kóstas havde fundet et ståsted i hele ti måneder på en tyrkisk gård i Adana. (229) Han var blevet så uundværlig for sin herre, at han ikke vilde lade ham gå og i nogen tid skjulte oplysningen om våbenhvilen for ham. Stamátis blev reddet af en Kirlide, en af dem, der plejede at komme ned og arbejde på vores marker. Han mødte ham i Konia i det øjeblik, hvor en sergent skulle til at dræbe ham. Uden at vise at han kendte ham, henvendte han sig til sergenten: "Hvor tager du desertøren hen?". "Jeg sætter ham på græs," [tyrkisk kaçak=desertør, græsk κατοίκι=ged] svarede han og viste med en gestus, hvordan han skulle slagte ham. "Og giver du ham ikke til mig, hvis kniv skærer bedre?" siger Kirliden til ham og blinker og lægger en metziti i hånden på ham. Sergenten så på metzitionen og trak på skuldrene: "Så tag ham da! Så slipper jeg for den ærgrelse. Værsgo!".

Kirliden tog min bror med til sit hus. "Bliv hos os og vær ikke bange," sagde han til ham. Som vi, så også du. Jeg har mættet mig med brød ved jeres bord og sovet i jeres senge. Det glemmer jeg ikke."

Nu hvor alle vi levende var samlet, gik vi i gang med at finde ud af, hvad der skulle ske med os. Vi var afklædte, uden redskaber, uden dyr og frø. Min mor og min søster havde i livsfare sammen med plejedatteren samlet tre tusinde oka figner. Vi solgte dem og reddede os tyve gyldne lira. Hvad skulle vi først bruge dem til! (230) Vi gik til ågerkarlene. Kóstas samlede os til møde og sagde:

- Lyt. De, som er dækket af den sorte jord, kan ikke vækkes til live. Men vi vil vække jorden til live.

Vi arbejdede dag og nat. Vi arbejdede alt, hvad vi kunne. Vi skiftedes til at hvile os. Vores måltider var brød og oliven, men vi genoplivede vores jord, vi fik den til at bære rig frugt. Vi plantede tobak, der var efterspurgt. Det lykkedes os at komme hurtigt ud af gælden.

Grækerne kom

(233)

XII

VI FRYGTEDE IKKE længere tyrkerne, de var bange for os. Vi havde skiftet plads i stedet for at skifte hoved. I det gamle Efesos havde tyskerne krudtdepoter. Der fandt vi ligeså meget krigsmateriel, som vi ønskede. De tyrkiske gendarmer, der måtte overgive det til de allierede, som fastsat af Mudros-våbenhvilen, forlod det og forsvandt. De havde pint så mange kristne familier, at de var bange.

I årevis udholdt den ubevæbnede undertrykte enhver ydmygelse og ulykke, og nu hvor han fik adgang til våben, ville han så lade dem ligge? Det var svært, meget svært, at udviske krigens had og vildskab på én gang. Blod og rædsel bringer rædsel. Omvæltningen, så pludselig den kom, medførte nye ulykker.

De nedbrudte Kirkintzoter tog stierne til det gamle Efesos om natten og fandt ikke fred, før de havde slæbt alt krudt og alle våben til landsbyen.

(234) Så begyndte de at føle sig frie, deres krumbøjede kroppe rettede sig op. Og de mest ydmyge knægte tog patronbælter om livet og brystet og spankulerede, de svajede stolt med kroppen, som for at sige til tyrkerne: Kom an, hvis I tør!

Kosmás Sarápoglou var først til at bevæbne sig. Han tog sit gevær og satte kursen direkte mod kirkegården. Vi andre fulgte lydløst efter ham. Vi var bange for, at han ville dræbe sig selv. Med ham begyndte skyderiet. Så hylede han med en hjerteskræende stemme!

- Rejs jer, drenge! Friheden er kommet!

Den gamle Chrysánthi Sokianí sagde samme aften, at hun med sine egne øjne så de dødes skygger og hørte deres råb og klager.

- Der! sagde hun og pegede på skyggerne i månelyst.

De, der ville tro hende, sagde, at de så dem holde øje med, at vi ikke glemte den gode tid og ikke tog hævn!

Tyrkerne fra vores nabolandsbyer forlod, så snart de fik at vide, at vi var bevæbnede, deres huse og marker og tog til Sokia [Söke] og Kusadasi [Kuşadası]. Frygten skiftede plads.

Snart efter forlød det, at den græske hær gik i land i Smyrna, og at de fem tyrkiske nabolandsbyer blev lagt i aske! (235) Ny aske,

nye ulykker, som ville bringe flere og flere ulykker! Men hvem kunne lave så simpelt et regnestykke i sejrens rus...

Italienerne var de første, der gik i land i Ayasuluk. Folk var bange for, at det ikke var aftalt mellem Stormagterne, om vi skulle have ny herre: Men de blev ikke længe, de bevægede sig til Sokia og Kusadasi.

Den dag den græske hær ankom til vores landsby, mistede folk besindelsen. Fra tidlig morgen begyndte klokkerne at ringe, men det var ikke den sædvanlige ringning, det var noget uhørt.

Nyhederne fløj fra hus til hus, fra mark til mark. "Den græske hær er ankommet!". Folk holdt op med at arbejde, stod lidt, gentog det i stavelser, så sindet kunne rumme det. Og så råbte de det endnu højere og løb for at fortælle det til andre. De korsede sig, omfavnede hinanden og græd.

- Kristus er opstanden!

Hvad er denne glæde, der overgår alt, ægteskaber, fødsler, rigdom, ære! På én gang blomstrede alle hjerter. Folk fejrede højtid, tog laurbærgrene i hånden, strøede blomstervand og ris for hæren. De lagde tæpper på trældommens brostensbelagte gader. Landsbyen var fyldt med store og små flag, som kvinderne havde syet i løbet af de sidste måneder. (236)

Så snart de første trompeter blev blæst, knælede alle ned, gamle, unge, kvinder, børn. De berørte jorden med panden, fældede tårer og sagde lidenskabeligt:

- Grækenland! Vores Grækenland! Vores mor!

Paraden i landsbyen begyndte med, at børnene bar hexapterygoner [vifte med billede af seksvinget seraf], efterfulgt af præsterne i deres gyldne ornat og hjælpepræsterne med røgelseskarrene. Og imellem præstekjolerne gik en kæmpe, Kosmás, i sine filtbukser og broderede tozluke, langsomt, højtideligt, som det sømmer sig i dette store øjeblik i historien. I sine hænder løftede han ikonen med Sankt Demetrius, som ville få to mænd til at svede, hvis de bar rundt på den.

Om aftenen dækkede vi borde i gaderne, spidstegte lam. Vi slæbte tønder med vin. Vi blev berusede, vi sang. Og hele tiden rakte vi armene ud mod de græske soldater for at sikre, at de var ægte og ikke fantasifostre.

Vores liv blev pludselig noget meget vigtigt. Vi troede, at vi var den heldige generation af undertrykte, som skulle indkassere betalingen for fem århundreders blod og tårer.

JEG VENDTE TILBAGE MED TOGET fra Smyrna. Jeg var glad, jeg fik gode bestillinger på tobak, figner og rosiner, og jeg fik også solid forudbetaling, hvilket er sjældent. (237) Jeg bragte gaver til min mor og medgift til min søster. Jeg medbragte også to guldvielsesringe, hvorpå der stod: Katína og Manólis. Jeg skyndte mig dog ikke med at indgravere datoen, for jeg vidste ikke, om Katína ønskede, at vores bryllup skulle finde sted dette år.

Nu og da stak jeg hånden i lommen og kærtegnede den blå fløjlsæske med ringene, ligesom man kæler i en drøm. Vandet løb allerede i grøften. Hjemlandet var frit, arbejdet udført, tid til at nyde livet, åbne et hus, skabe en familie.

Toget nærmede sig Ayasuluk. Jeg kunne se vores marker og blev stolt. Nogle soldater fra det gamle Grækenland, nogle spøgefugle, skubbede hele tiden til mig og sagde: "Se, der er vand!". "Se, der er siv!". En lille skriver, som blev kaldt "bogormen", sagde i spøg:

- Hej, du lille sølle Grækenland, du ville føde mig kæmper, frue, med så megen rigdom! Dette her bryst kan ikke fodre kun ét Grækenland, men til!

- Velsignede marker! sagde en anden soldat. Som landmand forstår jeg det: Man går i tre dage og nætter, og man finder ikke to sten til at

knække en mandel, som man siger. Hvis krigen stilner af, bringer jeg familien hertil. Jeg har fået kik på nogle små gårde...

- Hej, nasserøv! Du har ikke råd til at købe en cigaret, og så drømmer du om ejendomme! afbrød en anden kollega ham. (238) Med hvilke penge, fjols, vil du købe den jord, du vil have?

- Penge; Hvilke penge? ivrede "bogormen", som drillede dem alle. Hvis vi også har brug for penge her, hvorfor ofrer vi så vores blod? Al denne jord var "vores gamle forfædres" gods. De har tilskrevet os det som arv i deres testamente...

- Hvilket, min ven, lader mig helt kold, sagde en fyr fra Korfu. Fordi jeg blev født som arbejder, og der er intet håb om, at jeg dør som bonde. Fortæl mig om pigerne, så forstår jeg snakken. Ved den hellige! Hvad er det for en blød sag? Hvilket satans kvindekøn, æltet med smør og sukker? For fanden, hvorfra kommer alle disse manerer og denne gøren sig til!

Jeg lod soldaterne snakke, og mine tanker vendte tilbage til mine egne bekymringer. For nylig, da min mor så, at jeg havde travlt med at gøre mig færdig i huset, blev hun lidt opbragt og sagde muntert til mig:

- Sikke travlt du har, min søn! Tænker du måske på ægteskab uden at fortælle det til mig stakkel, som ville blive lykkelig?

Jeg klappede hende på ryggen og sagde:

- Du længes måske efter at få børnebørn, fru Axiotis?

- Jeg har længtes, sagde hun! Det er Guds befaling. Gid vores gårdsplads igen blive fyldt med børn! Må Panágos og min Giórgis genopstå, og jeres fars navn forblive bevaret! (239) Hvad ønsker jeg ellers at se, før jeg lukker øjnene!

Hun spurgte mig ikke, hvilken kvinde jeg havde i tankerne at gifte mig med. Hun gættede på, at jeg elskede Katína Selbési, papa-Fótis niece, men hun vovede ikke at tro på, at jeg ville fri til hende. Hun var bange for, at præsten ville betragte vores familie som ringere end hans. Hun hørte også om ægteskabsforespørgsler, som hele tiden blev sendt til pigen. Hvilke unge mænd, den ene efter den anden, med stor formue, som Theophýlaktos, søn af borgmesteren Hatzianastásios, våbenhandler, med otte egne butikker på markedet!

Katína var en martret pige. Hun havde aldrig kendt sin mor, som døde under fødslen. Hendes far, Yágos Selbésis, tog derefter barnet og en plejemor med for at bo på sit gods uden for Aydin, for ikke at se eller høre folk.

Da pigen blev stor nok og skulle i skole, tog han hende med til Aydin til hendes bedstemor, som havde god orden i tingene. Der voksede hun

op med god opdragelse og et behageligt liv. Men da hun kom i mellemskolen, døde den gamle kvinde. Så kaldte Selbésis på Katína og sagde til hende: "Ikke flere breve, datter. Kom nu med mig til gården for at hjælpe mig. Når det er tid for dig at blive gift, så må vi se..." Pigen kastede sig ud i husholdningen og håndarbejdet. (240)

Så brød krigen ud. "Far, overlad gården til Alís, sagde Katína til ham, og lad os tage til Aidin. Jeg bliver bange på dette afsides sted..." "Alis er god og har ondt af os, svarede han hende, men der er andre ulve, og hvis jeg tager herfra, æder de alt".

En dag tog Yágos Selbésis ud på hesteryg for at inspicere sin ejendom. Om aftenen vendte dyret alene tilbage, lastet med to kister. Der i havde de smidt hans sønderdelte krop! Et par tyrkiske landsbyboere sagde til Alís: "Godt sådan. Nu er godset og landhuset vores". Og Alís svarede dem: "Den, der gør ondt med en sådan tanke, får ærgrelser. Andre vil tage godset og ikke os."

Og så kom en Hasan Bey ud til stedet og sagde: "Gården er min. Selbésis skyldte mig den." Katína havde så ikke længere nogen beskytter, bortset fra en tante, hendes moster, gift i Kirkintze med papa-Fótis. Præsten tog så afsted for at hente den forældreløse og sælge det, der var tilbage af svogerens ejendom, for at skaffe pigen en ejendom i Kirkintze.

Jeg hørte denne historie om Katína, da jeg engang kom fra Amele Taburlari på orlov. Jeg havde ondt af pigen. Jeg begyndte fra da af at kigge efter hende, men til mere end det havde jeg hverken mod eller tid. (241) Så tog jeg afsted og glemte hende. Nogle af de breve, jeg modtog fra min mor, og som hun selv havde skrevet, var altid efterskrevet: "Katína sender dig sine hilsener."

Med våbenhvilen blussede mine følelser op. Hun kom for at kondolere os for tabet af Giórgis. Fra da af fandt hun en anledning til at komme forbi på sin gåtur. Hun var blevet veninde med Sofia, selvom de ikke passede sammen hverken i alder eller i væsen. En søndag morgen, da søster var væk og mor bagte kage i køkkenet, blev vi to på gårdspladsen og begyndte at snakke. Jeg fortalte hende om mine oplevelser. Hun lyttede til mig, som børn lytter til eventyr, og blev ved med at spørge: "Og så?". "Og hvad skete så;". Da jeg stoppede, så hun mig i øjnene.

- Du kæmpede som en mand, sagde hun til mig.

- Ja, svarede jeg hende, det er rigtigt, hvad du siger. Jeg vil ikke prale, men jeg kæmpede med krop og sjæl, jeg overlod ikke noget til tilfældighederne. Ikke en eneste gang sagde jeg: Jeg skal dø. Jeg har set fældede træer kæmpe for at blomstre i mørke grave. Jeg har set sårede dyr kæmpe til sidste åndedrag for at leve. Jeg

kendte ikke til andet end menneskets vilje til at leve. Vi har ikke forstanden for ingenting...

Jeg talte med hende i lang tid. Hvorfra fandt jeg så meget at fortælle hende? Jeg kiggede på hende og i min hjerne sværmede ordene som en fuglesværme, der flager rundt om hunnen. (242) Hun havde også blik for mig, og i hendes sorte øjne spillede en lille munter flamme, som sagde: "Du kan lide mig, du holder meget af mig." Så jeg blev mere modig, og en dag, da vi var alene uden for hendes ejendom, tog jeg hendes hånd, og i al den tid, vi snakkede, slap jeg den ikke. Så sagde jeg inderligt til hende:

- Sådanne små hænder er ikke lavet til hårdt arbejde. Mine kan arbejde for os begge.

Hun lod som om han ikke forstod.

- Jeg er ikke så bekendt med alting, svarede hun mig.

Når Papa-Fótis og præstekonen ikke var hos hende på gården, sprang jeg af hesten, hoppede over hegnet og råbte til hende:

- Vil du have hjælp?

Når jeg så ville vise hende et eller andet, sagde jeg "Ikke sådan, ja sådan..." og lagde min hånd oven på hendes for at vise hende det. Så skælvede hun og snappede efter vejret, og jeg rystede og blussede, men at kysse vovede vi ikke.

Engang var vi kommet afsides under tætte mastikstræer. Vores kroppe rørte hinanden, og vi mærkede et sødt gys, som gik fra hende til mig og fra mig til hende.

- Nå? sagde hun blufærdigt.

- Nå? sagde jeg ligeledes.

Jeg kunne ikke få et ord frem, en sådan fryd skulle ikke svinde bort. (243) På et tidspunkt rørte min hånd hendes bryst, og så blev jeg svimmel. Som om jeg havde drukket en dunk vin! Begæret befalede mig at tage hende i mine arme. Men jeg holdt stand. Jeg satte alle mine kræfter til, bed i min hånd, så den blødte. Med Katína ønskede jeg ikke, at der skete det, som skete med Edavie. Jeg ville have, at hun skulle kende mig som sin mand, føre hende til brudesengen med hvid kjole og en krans af citronblomster...

Jeg ved ikke, om hun måske forstod min uro, hun trak sig tilbage.

- Glemte du det? Du ville fortælle mig noget i dag. Er det ikke derfor, du bragte mig hertil? sagde hun for at vende vores tanker andre steder hen.

- Jeg glemte det ikke. Hvordan kan jeg glemme det? Det jeg ville fortælle dig, har du vidst længe. Mit hjem er så godt som færdigt og venter på dig...

Hun lyttede til mig med nedadvendt blik, uden at svare. Hendes ånde nåede mig, varm og duftende som jasmin.

- Vi har ført forskellige liv, fortalte jeg hende. Du voksede op med skolegang, og jeg voksede op på torvet og på markerne, næsten som analfabet. Du levede i rigdom med en blid far. Jeg manglede alt og havde en ærlig, men hård far. Han pinte min mor - måske har du hørt om det. Jeg ligner ham ikke. Jeg vil elske dig meget, sådan som kvinder, der har levet et bittert liv, gerne vil elskes. (244) Som menneske har jeg mine brister. Jeg er mere end stolt og egoistisk, ret egoistisk. Jeg er også stædig. Uanset hvad jeg vil, vil jeg have det uden forhandling og fifleri. Ser du? Jeg øser af min sjæl.

Katína hvilede sit lille hoved mod mit bryst og varme tårer løb fra hendes øjne. Jeg tog fat i hendes hage med to fingre og løftede hendes hoved:

- Græder du? Hvorfor?

- Fordi jeg elsker dig så meget. Jeg ved ikke, hvordan jeg skal fortælle dig det...

- Som du siger det, er det smukt...

Jeg strakte mine arme ud, omfavnede hende, søgte hendes læber, og da følte vi, at vi var skabt for hinanden. Jeg følte mig som frugten, der modnes. Jeg ville spille på instrumenter og

danse, sige ord, som jeg ikke tidligere havde tænkt. Smuk er ungdommen, når man er forelsket!

KLOKKEN VAR VEL TRE om eftermiddagen, da jeg ankom til Ayasuluk-stationen og begav mig til min landsby. Jeg gik med mit pas. Martssolen var varm, afgrøderne spirede, træerne var med knopper. Guds glæde! Mit hjerte kappedes med tornirisk og solsort. (245)

I marts vil alle pigerne i landsbyen bære en armring lavet af snoede røde og hvide garntråde. Og de gamle koner vil være efter dem, som ikke bærer den: "Pigelil, har du ikke taget martsring på?" Du bliver brændt af solen!". Katína vil ikke bære martsring i år, men en 24 karat vielsesring. Jeg vil lave en forlovelsesfest, som alle husker! Og hun vil skinne smukkest blandt de smukke...

Inden jeg nåede pladsen, så jeg langvejs fra folk samlet ved cafeen, stedet var sort af folk. Hvad skete der? Hvorfor forlod mændene markerne så tidligt?

Min bror, Stamátis, løb mig i møde og sagde stakåndet:

- Manólis, gør dig klar, de tager os som soldater! Fra femtenårsalderen, står der i avisen!

- Godt med dig! Jeg kommer fra Smyrna. Det har jeg ikke hørt noget om.

Jeg var ikke sikker, men jeg ville ikke vise, at jeg var overrasket.

- Så skal vi til det igen! Og nu hvor det går godt med tobakken...

- Du skal ikke have så travlt! sagde jeg og blev også bekymret.

- Hvorfor skal jeg ikke skynde mig? Fra klokken to, da aviserne kom med posten, har vi kendt nyheden. I cafeen snakker de og snakker... Skal jeg fortælle dig noget, bror? Denne gang er jeg bange, ved Jomfru Maria, det siger jeg dig! (246) Jeg er bange! Første gang lær vi ham gå, anden gang så lige så ...

Men jeg tænkte: Vores egn er stadig ikke blevet indlemmet i Grækenland. Vi regnes for osmanniske borgere. Hvordan kan se så tage os som soldater? Hvis nødvendigheden kræver det, går vi, andet siger jeg ikke. Men...

Jeg greb den første avis, jeg fandt i kaféen og læste omhyggeligt hver linie. De skrev om "de græske statsborgere i Lilleasien, årgang femten, udeblivelse, osv."

- Hvad er der galt med jer! sagde jeg til nogen af mine venner, der så fortvivlede ud. Der skrives ikke om osmannere, men om græske statsborgere.

De tog alle sammen pjecerne og slap lettede luften ud af lungerne.

- Åh, ja! Manolis har ret. Hvad har vi siddet og læst i al den tid!

Landsbyens ledere, ældste og præster, som alle var forsamlet der, kastede sig over mig for at skælde mig ud:

- Du har været så klog, lige siden din mor fødte dig! Skam dig over at være sådan en patriot! Siden hvornår har du haft den ære at være osmanner?

- Tyrkiet har også statsborgere!

- Lad dem sætte en faz på dig, så du kan være stolt! En fez!

- Lyt osmannere og grækere! De, der vil regnes for osmannerne, bør fortælle os det ... (247)

Folk sænkede hovedet. Om aftenen kom udråberen ud og råbte:

- I morgen tidlig skal alle mænd fra enogtyve til femogtredive samles på stationen i Ayasuluk. Enhver, der ikke melder sig, får en hård straf...

- Vi får djævelske problemer, sagde Harítos plovmands søn. Når tyrkerne griber en lilleasiatisk soldat, hænger de ham ved tungen. For os gælder militærlovene ikke, fordi vi er frivillige...

Den næste morgen befandt fire hundrede Kirkintzoter sig i Ayasuluk på vej til Smyrna. På havnefronten foran "Soldathuset" holdt nogen en patriotisk tale for os. Vi blev så bevægede, at vi græd. Vi tog en beslutning: Pligten for vores land befalede os til at gribe et gevær og ikke slippe det, før vi marcheede ind i Konstantinobel. Sandt at sige, så var jeg ikke en af dem, der ville erobre byen, jeg havde det fint med det, vi fik. Men da jeg tog khakitøjet på, sagde jeg: Lad os gøre os klar, lad os ikke lave ballade. Også jeg råbte, at tyrkeren skulle jages til Kokkini Milia. [Tyrkerne kaldte oprindeligt deres erobringsmål for "røde æbler". Grækernes håb var ifølge folkelig tradition at generobre Konstantinopel, hvor "marmorkongen" skulle genopstå og tyrkenes jages mod øst til Kókkini Miliá, det "røde æbletræ".]

Den dag, vi aflagde ed, var havnefronten fuld af mennesker: Vourlioter, Koukloutzalider, Bournovalider, Sevdikialider, Kousandianere, Kirkintzoter. Væk med fez og knæbukser. (248) Piger overøste os med blomster, hver landsbys musikinstrumenter klingede, der blev danset. Denne militærtjeneste fik en smuk start...

Jeg nåede ikke at forlove mig med Katína, og værst af alt fik jeg ikke sagt farvel til hende. Papa-Fótis sørgede for at sende hende væk til Aydini, før jeg mødte hende. Han sagde, at hun skulle underskrive nogle papirer for at få sin fars

gård tilbage. Hun nåede i al hemmelighed at sende mig et brev fuld af kærlighed. Jeg begyndte at mistænke, at papa-Fótis ikke ønskede vores ægteskab og gjorde alt, hvad han kunne for at skille os ad. Han beskyldte mig for ikke at opføre mig som en patriot i rekrutteringsspørgsmålet, og han ønskede ikke, fortalte han, at se mig for sine øjne igen. Jeg stolede på Katina; hun var den eneste, der kunne få ham til at ændre mening.

Fra Smyrna sendte jeg hende et langt brev. Jeg bad hende om at forlove sig med mig, før jeg tog til fronten. "Din kærlighed er en talisman for mig, Katina, skrev jeg til hende. Gør, hvad du kan, for at vi mødes."

Jeg ved ikke, hvad der skete. Jeg fik hverken svar på dette eller på de to andre breve, jeg sendte hende. Og jeg skrev ikke igen. Jeg var bange for, at Katína følte sig mere fornem efter at have fået sin fars gård tilbage og fortrød. Men inderst havde jeg et skjult håb om, at hun havde brug for mig. Og jeg ventede... (249)

DE TRÆNEDE OS KUN i femogtyve dage, og så sendte de os til fronten. Jeg kunne ikke lide overkommandoens hastværk. Nogle selvstændige regimenter blev sammenflicket, de menige var fra Lilleasien, officererne fra det

gamle Grækenland. Jeg kom i 1. selvstændige regiment, som senere blev døbt det 31. te. Vi blev sendt til Pergamon til en sikkerhedstjeneste, og i tre måneder tog min deling til Dondarli [Dündarlı].

Området Dondarli blev behersket af en berømt tsete, Kior Mehmet, som var et problem for hæren. En nat holdt han os vågne og dræbte en hel del af vores drenge.

- Ved du hvad? kom sergenten og sagde fortroligt til mig. Jeg har oplysninger fra en pålidelig kilde om, at Kior Memet gemmer sig i en landsby. Sikke en succes, hvis vi kunne fange ham på egen hånd!

- Fin idé, sagde jeg til ham. Men sådan en opgave kræver planlægning. Vi skal vide, hvor mange folk, han har omkring sig, hvilke foranstaltninger han tager, hvilke vaner han har, og hvilke våben han har. Vi skal ikke vende tilbage i vanære. Hvis vi kommer tilbage, altså, og ikke bliver trampet ihjel...

Sergenten var irriteret over, at jeg ikke havde tillid til ham.

- Jeg gør ikke noget på må og få, sagde han. Jeg ved meget om Kior Mehmet. Dette job kræver blot mandsmod! (250)

- Hvad angår mandsmodet, mangler vi det ikke.

Vi gav befaling om fem heste, medtog også den tyrkiske informant, som var feltvagt, og drog af sted i fuldt firspring ved midnat. På hele ruten mødte vi ingen græske landsbyer. Ingen kristen fra Pergamon har nogensinde vovet sig til disse steder. Vi kom så at sige ind i ulvens mund. Operationen, som sergenten udtænkte, kunne være lykkedes, hvis vi havde været en stærk gruppe. Vi var i alt kun fem, og vi startede uden en plan og uden, at vores overordnede vidste det. Jeg sagde til sergenten, at vi skulle skynde os før solen stod op og tyrkerne kom ud på markerne.

Vi efterlod to soldater ved indgangen til landsbyen, og vi bad dem om at have geværene parat. Vi andre fortsatte sammen med informanten mod Kior Mehmeds fædrene hus. Vi meddelte folk, at de skulle låse og blive inde i deres hjem, for den, der vovede sig ud, også gennem vinduet, ville vi dræbe. Landsbybeboerne forestillede sig på grund af spetaklet, at vi var en hær, og at vi havde omringet landsbyen, så de stak ikke næsen ud.

Vi gennemsøgte hurtigt Kior Mehmeds hus. Vi fandt hans svigersøn. Vi bad ham følge os til Dondarlis, hvor officeren havde nogle "småting" at spørge ham om. Han accepterede det. Han inviterede os endda til at drikke en kop myntete, men vi fortalte ham, at vi havde travlt. (251) Vi tænkte ikke et øjeblik på, hvad vi havde følt, da politiet kom uindbudte ind i vores hjem til

ransagninger og arrestationer. Vi huskede heller ikke, at vi så sent som i går anklagede tyrkerne for at være udyr. Nu havde krigen lagt sine grusomme våben i vores hænder. Vi var herskerne!

På vejen var Kior Memets svigersøn snakkesalig. Først ved forhøret bed han tænderne sammen, og man kunne ikke få ham til at tale om Kior Mehmet og hans partisaner. Sergenten blev stædig og rasede:

- Besind dig, køter, jeg kender måden, så du straks hoster op med det hele...

Så begyndte tæskene, torturen. Så blev han træt og gav ham til en tidligere politibetjent. Han sagde, at han ville prøve en anden listig måde. Han tilbød ham tilsyneladende i fortrolighed en kop kaffe. Han lovede ham, at han ikke ville genere ham.

Kior Mehmeets svigersøn lyttede vantro til ham. Nu og da løftede han sin besværede hånd, aftørrede blodet, som løb fra næse og mund, og rystede det af, som var det snot.

Og han sagde ikke en lyd.

Om aftenen kom betjenten igen med mad og gode råd.

- Det er skidt at du holder mund. På en eller anden måde finder vi ud af det hele til mindste detalje. (252) Vi har vores folk i jeres rækker.

Hvad nytter det at tie? Hvis først sergenten bliver rigtig arrig, så flænses han i morgen dine ben med barberkniven og salter dem.

Han snakkede længe med ham, og senere kom han ud og sagde til os:

- Her er I og her er jeg. I morgen fortæller tyrkeren alt. Jeg kan nogle tricks!

Ved daggry, før reveillen, forsøgte tyrkeren at flygte. Han bad vagten om tilladelse til at træde af på naturens vegne. Uden at ane uråd lod han ham komme ud. Her gav tyrkeren så vagten et skub, kastede ham til jorden og begyndte at løbe som en gal.

Jeg var den første, der hørte stemmerne, og jeg sprang nøgen afsted. Jeg indhentede ham op ad bakken, før han forsvandt i slugterne. Vi begyndte en vild kamp. Jeg havde svært ved at få styr på ham, fordi han var armstærk og beslutsom, men jeg var også hæmningsløs.

Vores kroppe var sammenfiltrede. Vi pustede og stønnede. Tyrkerens jernhårde knæ kom op og klemte mit nøgne bryst og naglede det fast. Han havde mig i sit greb. Hans vilde, berusede blik mødte mit. I det øjeblik kunne man godt sige, at Tyrkiet kæmpede med Grækenland...

Sådan som han havde mig nede, kunne han have grebet en sten og smadret mit hoved. Han tænkte ikke over det. (253) Men min egen

forstand virkede. Jeg beregnede, at jeg kunne koncentrere al min styrke i én bevægelse og vælte ham om.

Lige i tide kom sergenten med to mænd. Han løftede våbnet for at ramme tyrkeren, men denne greb det med en behændig bevægelse, hoppede op oprejst med geværmundingen vendt mod ham, klar til at trykke på aftrækkeren. Mens jeg lå og lænede mig frem, greb jeg ham i benene. Hans kugle missede. Hans øjne fik et udtryk af rædsel. Vi lagde ham i håndjern og bragte ham med spark og slag til vagthuset. Vi bandt ham og vikledede ham fast til en pæl med et reb, som man svøber et spædbarn. Så tog sergenten piskan og begyndte:

- Tal, svin!
- Tal, køter!
- Tal, hund!
- Tal, din satan!

Kior Mehmetts svigersøn tog imod slagene, roligt, som om kroppen, vi torturerede, ikke var hans egen. Årene i hans hals strammedes som reb, hans bryst udvidede sig, han tvang sit åndedræt til ikke at gispe og forråde hans smerte.

En pludselig frygt kom over mig. Hvad var det for en kraft, der ligesom vendte piskeslagene mod vores egen krop og lod hans uberørt? Jeg havde aldrig slået et menneske. (254) Da det

blev min tur til at have med ham at gøre, fordi de andre blev kaldt til tjeneste, følte jeg angst og vidste ikke, hvordan jeg skulle undertrykke den. Jeg talte stille og umandigt til ham uden at se på ham.

- Du ser, at du er fortabt. Hvad venter du på? Hvis du ønsker at vende tilbage i aften til din kone og børn, så tal. Tal dog! Tal for pokker! Tal, så vi kan blive færdige!

Han så på mig med had og afsky, som om han spyttede på mig.

- Forbandede vantro!

Jeg greb en træstok og slog ham som en gal i hovedet. Pupillerne i hans øjne vendte sig og efterlod det hvide sløret. Den løftede pande begyndte at hælde, hovedet faldt ned på brystet med en brat bevægelse.

Jeg smed træet, førte mine hænder op for øjnene og skreg.

- Jeg slog ham ihjel!

Jeg begyndte at løbe frem og tilbage og frem igen. Så ventede jeg på, at de skulle komme og arrestere mig. Sergenten kom først og begyndte at trøste mig.

- Du burde få en medalje, sagde han, ikke en straf.

De øvrige kom også, og alle sammen ledte efter en forklaring, vi kunne skrive i rapporten til

garnisonschefen. "Svigersønnen til det modbydelige banditmedlem Kior Memet, som vi fangede med en virkelig overmenneskelig indsats, forsøgte at undvige og ..." (255)

Mens de forberedte rapporten, betragtede jeg opmærksomt den døde. Jeg misundte ham, ved Kristus! Han så så sikker ud. Vores kaptajn troede ikke et ord af rapporten, men han holdt ikke forhør. Han sagde til sergenten:

- Vær mere forsigtige i fremtiden...

Ingen skade var sket! I krig er det ikke let at skelne mord fra patriotisme. Jeg havde deltaget i kampe, jeg havde sigtet dygtigt på mit lands fjender, og jeg var stolt over dem, jeg havde fået ram på. Men denne handling gjorde mit hjerte uroligt.

Næste tidlig morgen flyttede vi til Tsivril. Midt i krigens rædsel falmede også dette minde.

FRONTEN VED TSIVRIL var rolig. Vi havde kun små overraskelsesangreb og nogle rekognosceringer. En dag holdt jeg vagt ved en udkigspost. Så dukkede en tyrker op, han holdt et hvidt klæde i hænderne. Jeg råbte til ham, at han skulle komme nærmere, og spurgte ham, hvad han ville.

- Jeg forlod Kemal, sagde han, jeg blev træt af at kæmpe. Jeg vil tilbage til min landsby, til min familie..., og han begyndte at græde. (256)

Jeg overgav ham til den vagthavende officer. Yakoumís fra Ny Efesos så på ham og genkendte ham. Han var patriot og i 1914 havde han dræbt mange kristne.

- Troede I fjolser, spurgte han, at tyrkeren blev træt af at kæmpe og tog tilbage til sin landsby for at plante blomster? Han er minsandten på en stor mission, han vil tage til Kusadasi, som er en italiensk besat zone, og han vil organisere grupper for at plyndre vores landsbyer.

To soldater, som ikke var fra vores afsnit, sagde til ham, at han tog fejl. Han vendte sig så og sagde med rystende stemme:

- Jeg lærte af skade! I 1914 mistede jeg to brødre i Amele Taburlari. Sidste år mistede jeg i Aydin min eneste søster, en femtedags brud! Mon ikke også han vil være sammen med zeibekierne! De blev ledet af Yuruk Ali, udyret. Han trængte ind fra den italiensk-besatte zone med zeibekier og dangalakker [begge irregulære tyrkiske tropper, også kalder tseter] og massakren begyndte. Den blodtørstige samlede de smukkeste piger, stillede dem på række, klædte dem af, kærtegnede deres bryster og trak en kniv frem og, ritsch ratsch, skar han deres brystvorter af! Zeibekierne ler, han ler også og

snor stolt sit overskæg: "Jeg vil lave en kompoloi ["rosenkrans"] af brystvorter! Ingen, bortset fra mig, i hele verden vil være ejer af sådan en!"

Ud fra den vilde lidenskab, som Yakoumís havde i sin stemme, (257) kunne jeg regne ud, hvordan det ville ende for Kel Mehmet. To dage senere, da jeg kom tilbage fra et baghold, fandt jeg ud af, at den tyrkiske overløber var "dræbt under flugt".

Yakoumís kom og fortalte mig det. Hans ansigtsudtryk var koldt, ligesom hans ord, og jeg kunne ikke afgøre, hvad han følte:

- Jeg gik til hans briks om natten, klokken et femogfyrre. (Jeg havde sørget for at være stuevagt). Jeg vækkede ham. Jeg sagde til ham: "Kel Mehmet, rejs dig og hjælp os med at fange en kvie, som er undsluppet, og som kokkene ikke kan fange. Vi skal slagte den til morgendagens forplejning. Tag dine sko på og lad os gå!" Han rejste sig. Han var lidt fortabt. Da vi kom ud af porten, lod jeg som om jeg skulle tisse og sagde til ham: "Gå videre! Bag den bygning står kokkene og venter på os." Jeg slap ham, og han gik tredive meter, og så skød jeg ham! Dumdumkuglen ramte ham i panden. Den åbnede hans kranium, hjerneskallen forlod hans øjenbryn og den faldt som en tallerkenfuld hjerne! Så fyrede jeg to skud op i luften og råbte: "Til våben!" Jeg fortalte løjtnanten, som kom først

ned, at Kel Mehmet forsøgte at flygte. "Og hvilken idiot var vagt?", spurgte han, og uden at irettesætte ham gik han hen for at berolige folkene, som var kommet i oprør. Kompagnichefen fik rapporten. Så nu ved inspektionen så han mig i øjnene og sagde: (258) "Hør, Seféroglou, det her skal du ikke lade skrive på regning!".

Intet overraskede os længere. Ondskaben var i overflod ligesom de døde.

JEG HAVDE RY i kompagniet for at være en god skytte. Jeg sigtede engang, fra en afstand af halvtreds meter, på seks patronhylstre og ramte alle seks uden at misse. Derfor gav officererne mig besværlige opgaver. Hvor der var en vanskelig opsporing, en patruljering, et baghold, sagde de "kald på Axióti". En dag, da vi var ved Mæanderflodens kilder, nær landsbyen Isiklar, blev jeg sendt sammen med fire andre til en observationspost. Så snart vi ankom, modtog vi en regn af kugler. Vi smed os på maven. De kluntede tyrkere – vi talte tyve af dem – kunne have dræbt os alle. De forsøgte dog at gemme sig inde i en gammel kalkbrænderiovn, og deres første skud var det rene klovneri. Vi fattede mod og begyndte selv at skyde på dem. En kollega, Xydákis, rejste sig på knæ for at sigte, kom i

skudlinien og nåede ikke engang at sige "åh". En anden, som var trådt af på naturens vegne, vendte tilbage til kompagniet, så snart han hørte skudsalverne. Så var der kun tre af os tilbage til at stå over for tyve! (259) Vores stilling var håbløs. Tyrkerne kunne omringe os. Ved siden af mig havde jeg en besindig og stærk skytte, Yánnis Patsís.

- Yánnis, sagde jeg til ham, du og Léandros tager jer af højre flanke. Overlad den venstre og ovnen til mig.

- Ingen vil komme forbi, med mindre han har harefødder, svarede han mig.

I dette øjeblik kom der en tyrker til højre. Yánnis ramte ham i panden. En anden sprang til fra venstre, blev ramt lige i brystet og rullede rundt som et vildt dyr. Jeg affyrede nogle skud mod ovnvæggen, som afskar dem lysten til at stikke hovedet op. Pludselig hørtes en masse skud, og så blev der stille. Vi forstod ikke, hvad der foregik.

- Yánnis, sagde jeg til min ven, I skyder begge to på siderne af ovnen. Jeg hopper op og kaster en håndgranat.

Jeg hørte granaten gå af, men igen ingen reaktion. Vi var ikke i tvivl om, at de stak af. Men hvorfor? Hvad tvang dem? Svaret fik vi fra en deling, som var kommet os til undsætning. Vores folk satte maskingeværet op, vi tog stilling og

ramte tyrkerne bagfra. Kun få nåede at krydse floden i live. (260)

Jeg ville tage et kig på kalkovnen for at se, hvor mange min håndgranat havde fældet. Jeg så tre lig, det ene oven på der andet. Træt satte jeg mig i åbningen af ovnen med benene dinglede.

- Tid til at rulle en cigaret, sagde jeg til Yánnis. Han tog også sit fyrtøj frem. Jeg drejede min krop og lænede mig tilbage for at tænde den.

- Der slap vi billigt. "Heldet følger den tossede." Kun den stakkels Xydákis betalte...

Yánnis nåede ikke at tale færdig, før der hørtes et pistolskud fra ovnen, og så et andet. Jeg trak hurtigt mine ben til mig. Jeg mærkede en tyngde på mit venstre lår og så blodet løbe. "De fik mig!" tænkte jeg. Det gøs igennem mig. Andre kolleger kom til for at se, hvad der foregik.

- Hvad? Og deres dræbte vil nu bekæmpe os!

Ved officerens undersøgelse kom det frem, at tsete'en, der ramte mig, var såret, ikke kunne slippe væk og gemte sig i buskene. Da vi jagtede hans kammerater, fandt herren lejlighed til at kravle ind i ovnen for at redde sig. Da han så, at jeg kom tilbage og ubekymret satte mig ned, gjorde han, hvad han gjorde, og rettede så pistolen opad!

- Djævlene kæmper! De kæmper! sagde soldaterne, da de bar mig væk. (261)

Min skade var ikke alvorlig, men det lykkedes mig at blive sendt til et hospital i Smyrna. Bekymringen om Katína nagede mig. Det var nødvendigt at få afklaret denne sag hurtigst muligt. Jeg brød mig ikke om, at den var uafsluttet. Jeg ville ikke sende et brev mere. Jeg var sikker på, at papa-Fótis beholdt brevene. Så jeg skrev til min søster Sophia og åbnede mit hjerte for hende. Jeg bad hende om at finde Katína, fortælle hende, at jeg var såret og at jeg ventede på, at hun kom ned til hospitalet i Smyrna så hurtigt som muligt. Når bare hun vidste, at jeg var skadet, ville det give hende styrke til at finde en mulighed for at komme.

Der gik ikke en uge, før sygeplejeren Stratís en eftermiddag fløjtede til mig:

- Axiotis, tillykke!" En pige spørger efter dig. Blodet steg mig til hovedet og fik mig til at gispe. Jeg kravlede i seng, for det forekom mig, at jeg på den måde ville gøre et større indtryk på hende. Jeg ledte efter min kam. Jeg tog for første gang cologne på mine hænder - en cologne, som de fine damer i Smyrna gav os. Jeg vidste ikke præcis, hvordan jeg skulle opføre mig. Skulle jeg kysse hende? Skulle jeg fortælle hende, hvor meget jeg var blevet tortureret? Skulle jeg vise den vrede, jeg følte mod præsten? Intet, jeg ville

lade mit hjerte være frit til at tage styringen. Mine øjne ville fortælle hende resten. "Katina! Kom nu! Jeg vil have dig. Jeg har brug for dig!"

Da jeg så, at pigen, der kom for at se mig, var min søster, blegnede jeg! (262) Stakkels Sophia blev forfærdet over den dårlige forfatning, hun fandt mig i. Hun faldt i mine arme og sagde:

- Hvorfor, Manólis, skjulte du din tilstand for os!

Jeg kæmpede for at genvinde min tale og forsikrede hende om, at min tilstand var god og min skade ubetydelig.

- Og har jeg ikke øjne i hovedet? Hvad er det sket med dig?

- Vil du høre hvad? Svarede jeg hende, og jeg begyndte at græde.

Det var første gang jeg græd overfor en kvinde, og jeg følte mig skamfuld og ydmyget. Da min søster hørte om min pine, blev hun endnu mere perpleks og vidste ikke, hvad hun skulle skjule for mig, og hvad hun skulle fortælle mig.

- Katína er ikke længere i Kirkintze. Af den grund kunne vi hverken møde hende eller tale med hende. Måske elsker pigen dig stadig. Bliv ikke bitter. Der er så mange piger, som vil have dig! Papa-Fótis ser ud til at have læst alle de breve, du sendte hende. Derfor tilskyndede han præstekonen til at blive hos Katína i Aydin. Og han tog også selv derhen. Faktisk begge dele.

Og de siger, at han gifter hende bort til en kaptajn. Til vores mor sagde den gamle ged - Gud tilgive mig -: "Bed din søn om at holde op med at skrive. Katína er af en anden klasse". (263) Og hvem ved, hvad han så også fortalte pigen om dig...

- Det er nok! råbte jeg.

Jeg sprang ud af sengen. Stedet passede mig ikke længere. Jeg tænkte på at desertere, at løbe afsted for at finde hende, for at høre fra hendes egne læber: "Jeg gifter mig med kaptajnen! Jeg kan godt lide pragten, godserne! Du skulle ikke have løftet dine øjne så højt..."

Jeg brugte hele natten på at gå frem og tilbage på gangen. Min sjæl stønnede som en såret kvie. Hvorfor skulle denne sorg komme igen? Vi havde lidenskaben! Så er det altså så tungt at søge lidt glæde? "Sig mig, Katína, hvorfor skal jeg miste dig?" Er jeg ikke af din klasse?" For os er der så ikke andet end et liv fuldt af afsavn? Slid og krige!

Tæt på mit ansigt kom hun med sit eget. Så tæt på, at jeg kunne indsuge hendes ånde og se hendes rene pande, som forstørret. Hun holdt øjnene lukkede og hendes læber var hævede af mine kys. "Katína! Katína! Hvad har jeg gjort dig, at du giver mig en sådan medicin? Katína!"

Hvad må den forelskede føle, som i årevis længes efter en kvinde, og når tiden kommer til at gøre hende til sin, så mister han sin manddom?

Sådan havde jeg det. Et forkrøblet væsen, der har mistet smagen for livet.

Jeg blev grebet af en klagen. Jeg følte, at jeg ikke kunne udholde så meget bitterhed. Jeg steg ned og ned som i en afgrund. (264) Og så sparkede jeg med mit skadede ben mod nogle skarpe sten, og det gjorde så ondt, at jeg blev vred. Til helvede! Til helvede med de "velopdragne" piger! Livet rummer meget mere alvorlige ting. Her er landets skæbne på spil. Kior Mehmet's svigersøn kunne med et ord vende tilbage til sin kones arme, men foretrak døden.

Den sårede mand i ovnen kunne have gemt sig og levet, men han foretrak at sætte en græsk infanterists ben ud af spil og blive dræbt. "Vi har kampe, Katína, kampe! Vi har ikke tid til skørter!"

Om morgenen mødte jeg op hos ledelsen og bad om at blive sendt til frontlinjen, hvor behovene var størst.

(265)

XIII

I OKTOBER 1921 fik jeg rejseordre til 4. regiment af første division. I toget mødte jeg en soldat fra Kreta, som også lige var kommet ud af hospitalet og skulle til samme regiment som mig. Han hed Nikítas Drosákis. Han var student, og Folkets Parti [græsk konservativt og pro-monarkistisk parti, 1920-1958] holdt ham konstant i frontlinjen sammen med andre "uønskede" kretensere. [Det andet store parti, det Liberale, var republikansk og blev ledet af Venizélos, som var fra Kreta]

Han var lille, slank, hans blik gjorde straks indtryk, dybt og udforskende, som om han låste op for alt det, man ville skjule. En munter og forekommende ung mand, som talte velvilligt med alle, og når han lo, strømmede et lys af kærlighed og venlighed fra ham. Jeg blev draget af hans usædvanlige synspunkter, hans tænkning, der var skarp og klar. Han talte med mod og frimodighed og sagde alvorlige ting på den letteste og skønneste måde. (266)

Soldaterne i togvognen spillede med terninger, bandede over krigen og talte om kvinder. Kun vores egen gruppe kom et stykke tid ind på politik. Leledákis fra Chaniá, en fanatisk tilhænger Venizélos, tirrede med forsigtighed Koulouriótis, som var af den modsatte observans.

- Og hvorfor, Stathákos, hjemsendte de ikke dig, som havde haft våben i hånd i årevis og havde fået hvide hår i hovedet? Hvor er alt det, du blev lovet for at afgive din stemme? Du efterlod en gravid kvinde, og når du kommer tilbage, held og lykke med det, vil du finde børnebørn!

Sat over for dette argument kløede Stathákos sit hoved i vildrede og kunne ikke finde ud af, hvilket svar han skulle give. [Folkets Parti ville oprindeligt trække de græske tropper hjem, men ombestemte sig, efter de vandt valget i 1920] En sergent ville sætte tingene på plads:

- Kótsos [kong Konstantin I] er god nok, sagde han, og alt bliver godt. Velsignet være Gud, som sendte ham til os. "Konstantin gav." Konstantin vil modtage!". Med ham drager vi ind i Konstantinopel! Dette er, hvad jeg vil sige jer.

- For pokker! Jeg græmmes! råbte Leledákis. Uden Leftéris [Eléfhtheros Venizélos] vil Konstantinopel ikke, Lilleasien ikke, ikke engang Grækenland, forblive oprejst, du stakkel! De

allierede har også i den grad vendt tommelfingeren nedad!

Drosákis vendte sig mod Leledákis og spurgte med en naivitet, der skjulte en del ironi:

- Venizélos har søde øjne, er du ikke enig?

- Søde som honning og en del mere, Drosákis.

- Jo, når det forholder sig sådan, så støttede englænderne og franskmændene os for hans søde øjnes skyld. (267)

Sergenten brød ud i latter.

- Du fik travlt med at grine, "general!" Jeg har også et lille spørgsmål til dig: Fortæller du mig, at hvis din konge ikke hed Konstantin, men Alexander eller Vilhelm, så ville vi ikke komme ind i Konstantinopel?

En forbipasserende officer dukkede op ved døren og skræmte soldaterne. De spredte sig med det samme og sagde derefter ikke et ord. Kun Drosákis flyttede sig ikke. Han lænede sig over mod min side, og som om han havde fået tillid mig, indledte han en lavmælt samtale:

- Hørte du dem? Dum, billig vrøvlesnak! De gavtyve leder ikke efter roden til det onde. Morteren og støderen: Venizélos og Konstantínos! Og dybest set har disse mennesker jo også ret i, at de ikke ved, hvad der sker med dem. De høje herrer, mon? Lederne? Ingen ønsker at se, at det vi forsøger at gøre, er

en Zalongodans! [benævnelse på ottomanske troppers masse mord på kvinder og børn i 1803 nær landsbyen Zalongo i Epirus]

- Hvorfor taler du sådan; spurgte jeg ham overrasket. Står sagerne så dårligt til?

- Hmm! Hvad synes du selv? Går det godt? Jeg var med i Saltørkenen og Sangario, Axióti, og jeg har førstehåndsoplysningerne. Forstår du? Alle de blændende sejre i foråret og sommeren, Afyon Karahisar, Eski Sehir, Kutahya, de sved os! (268) De mistede forstanden i baglandet: Klokker, flag, taler, artikler. Og regeringen i Athen? I stedet for at gribe dette øjeblik til at finde en retfærdig løsning, en tilbagetrækning af fronten, gav de ordren: Frem til Ankara! Med hvilken styrke? Med hvilke skuldre? Marchen til Saltørkenen begyndte, tænk engang, i august måned, i Anatoliens brændende hede! Solen drænedes vores kroppe. Det brændte i vores indvolde. Læberne, tungen sprækkede som den uvandede mark ved højsommer. Vi havde ingen sved, ingen spyt, ingen urin. Vi slikkede på projektilblyet for at køle af. Min broderlige ven, Oréstis Bekíris, blev vanvittig. Han åbnede årerne og sugede sit blod for at slukke tørsten! Spørg ikke om forsyninger længere. Vi udtømte det sidste af vores menneskelige reserver og det sidste af vores ammunition. Fjenden trak sig bare tilbage med ubetydelige tab og førte os, hvorhen han ville!

Drosakis sænkede hovedet og var tavs. Han tøvede med at fortælle mig alt, hvad han ønskede.

- Frihed koster dyrt, sagde jeg. Når man kæmper for den, forsvinder almindelig fornuft. Ved du, hvad de siger i min landsby? "Mens den kloge mand tænker, huserer den gale."

Han vendte sig om og kiggede fornøjet på mig.

- Smuk snak, Axiotis. Bortset fra, at den ikke har sin plads her. (269) Jeg siger dig, at hvis jeg havde ti liv, ville jeg give alle ti for frihed.

- Hvorfor har den ikke sin plads?

- Huh! dette vil bringe os meget langt.

Han stolede stadig ikke på mig og med rette. Jeg insisterede ikke. Jeg lyttede nøje til fortsættelsen på fortællingen og gennem hans ord bestræbte jeg på at forstå, hvilken slags person jeg havde med at gøre.

- Dette tyve dage lange slag ved Sakarya - sagde han -, hvor den græske tapperhed i sandhed overgik al menneskelig udholdenhed, bragte os med største fart på vejen til døden. Vi kæmpede på en front tres til hundrede kilometer lang, i uvejsomme bjerge, i slugter. Fjenden havde befæstninger fra Polatli til Geul, 40 kilometer lange og 25 kilometer bagud. Hver top og fæstning. Selv på isolerede bakker havde de deres skyttegrave, pigtråd, og udkigsposter. Der

blev vi skånselsløst slået. Tyrken havde aflagt ed til sin profet om, at han ikke ville give sig levende. Vi slagtede hinanden med fanatisme og stædighed. De havde materiel, alt hvad de ønskede. De havde også flyvemaskiner. Hvad hjalp vores eget mod kun med bajonetten! Femogtyve tusinde drenge gik tabt i Sakarya! De fyldte vores hospitaler med krøblinge. Vi opbrugte unødigt på disse angreb alt, hvad vi havde og ikke havde, og trak os tilbage!

Fra den dag begyndte mit venskab med Nikíta Drosákis og blev besejlet i dramatiske øjeblikke. (270) Sandheden er, at jeg altid var famlende og mistænksom overfor ham og havde svært ved at forstå ham. Vores sergent, en dumrian, som vi kaldte Gravarítis, indledte en voldsom krig mod Drosákis, da han fik at vide, at han var student og endda fra Kreta. Han kaldte ham en "studeret tarm" og plagede ham med arbejdsopgaver. Drosákis blev ikke vred, han morede sig. Men med de tunge opgaver, såsom at kløve brænde, havde han problemer og jeg gav ham en hånd med.

- Åh, kære Axiótis, sig til den dag, hvor samfundet formår at skabe mennesker, der er en mellemting mellem dig og mig, så vil det være værd at leve. Nu vil de hos dig kun have din hånd og hos mig kun min hjerne.

Han tog øksen tilbage fra mig og forsøgte at hugge træblokken færdig.

- Regn mig ikke for et pjok, tak. Jeg har mod på at arbejde. Mit liv har været omtumlet. Min far, en stakkels skolelærer i en landsby på Kreta, sendte mig ikke, som du kan forstå, penge til at studere for. Jeg var lejlighedsvis tjener, trykker, og korrekturlæser. Jeg solgte også citroner for at leve...

Mine kolleger var længe om at kunne lide Drosákis, han var meget retlinet og en enspænder. Nogle troede, de kunne gøre ham til grin. (271) Mikromanolátsis, hans lyrespillende landsmand, døbte ham: "Orlandos Hat". Det skete efter sigende, fordi han flere gange hørte ham snakke med den anden særling, Leftéris Kanákis, og fortælle om en hat tilhørende en vis Orlando, som var skyld i det, som vi i dag trækkes med i Lilleasien. "Åh, stakkels Orlando. Hvorfor ville du tage den lille hat, og hvorfor ærgre mig med Wilson og lade det gå ud over os..." Det sagde han.

- Hvad i alverden er hr. Orlando og hans hat? spurgte jeg Drosakis en dag og fortalte ham om øgenavnet, som Mikromanolátsis havde givet ham.

Han lo af hele sit hjerte.

- Du må da have hørt om ham, Axiótis, Vittorio Orlando, en mægtig premierminister i Italien!

Historien om hans hat er dog sand: Da verdenskrigen sluttede, og Fredskonferencen behandlede delingen, prøvede signore Orlandoen at få en stor andel. Han gik i kødet på den amerikanske præsident, som blev irriteret og afslog blankt. Så tog seniore Orlando sin hat og gik. Da englænderne, franskmændene og amerikanerne erfarede, at den italienske flåde patruljerede ved Lilleasiens kyster, blev de bange for, at italienerne ville gå enegang og gå i land Smyrna. De kaldte derfor på Venizélos og sagde til ham: (272) "Hvad siger du, har Grækenland kræfterne til at påtage sig mandatet i Lilleasien?". Ser du, skurkene havde på det tidspunkt brug for den græske hær til at dække dem. Venizélos, oppustet af storslåede drømme, pudsede os på Lilleasien, hvor alt vil gå galt!

Jeg blev vred. Jeg sprang op.

- Hvad vil du have, at Venizelos skal gøre? Hvad? Hvad vil du have? råbte jeg, og jeg var klar til at ryge på ham for at kvæle ham. Når Grækenland er en vinder og Tyrkiet er et levn, skal vi så ikke gribe lejligheden? Er han ikke kommet for at sætte os fri her, hvor vi i århundreder har stønnet i slaveri? Hvor disse jorde var grobund for folkets næring og storhed, og var vores lige fra tidernes morgen?

Drosákis smilede.

- For at befri jer, Manolákis, for at befri jer, men ikke for at ødelægge jer!

Jeg gik bort fast besluttet på aldrig at nærme mig ham igen. Men en dag valgte obersten Drosákis, mig og otte andre for at sende os ud på en farlig rekognosceringspatrulje. Indædte kampe var begyndt omkring os. Jorden dirrede, som om der vedvarende kom jordskælv. Det lynede, tordnede, der faldt brændende skyts. Der åbnede sig huller, og klippestykker og jord bølgede gennem luften. (273) Vi blev afskåret fra vores regiment og var i fare for at blive taget til fange.

Mikromanolátsis, drengen, der underholdt os med sine improviserede dobbeltvers, var blevet alvorligt såret, og ingen af os kunne hjælpe ham. Vi havde alle lade os falde på maven med vores kroppe tæt plantet til jorden, og lukkede øjnene, som om det kunne redde os. Selveste Gravarítis, vores sergent, som gerne spillede helt, stak sin bøffelsnude ned i et hul og trak vejret stønnende.

Den eneste, der bevarede fatningen, var Drosákis. Som en slange kravlede han hen til en nærliggende bakke og fulgte derfra fjendens bevægelser. Så kom han ned og sagde til os:

- Tag den sårede og lad os gå, jeg har fundet en vej. Lad os gå, de vil fange os her, hvor vi er.

Ingen rørte sig, ingen reagerede. Vi klamrede os endnu mere til jorden. Han talte til os for anden og tredje gang. Da han så vores

elendighed, satte han i gang og begyndte at hoppe som en hare dér, hvor det ikke regnede med skyts, løftede Mikromanolátsis op, og gik afsted. I det øjeblik følte vi, at han var lederen. Først løb jeg efter ham, og så de andre. Da vi var udenfor fare, begyndte Gravarítis på sine sædvanlige brovtende forbandelser:

- Ved Kristus og Vor Frue! Kom videre, I djævlé! (274) I døde, I kujoner! Vi var lige ved at fange...

Fra den dag forligede jeg mig ikke alene med Drosakis, men jeg betragtede ham også som mange gange højere stående end os. Jeg fortalte ham det, men han accepterede det ikke.

- Kom nu, stakkels Manolátsi, overdriver du ikke? Behovet for at redde sig selv giver én mod. Eftersom sergenten puttede sig, måtte nogen gå foran og føre flokken.

- Det er også det, jeg siger, og det er det, jeg beundrer.

- Hvad beundrer du, stakkels bondeknold, modets fugleklatter? De modige er nogle andre.

Herfra begyndte vi at tale sammen og åbne os for hinanden. Det var første gang i mit liv, at jeg hørte sådanne ord. Drosákis bekendte overfor mig, at mennesket og hans skæbne bestemmes af ham selv. Han fortalte mig om en "gudfader", Prometheus, som blev martret her i disse egne,

fordi han ville bringe lyset til menneskene. Jeg åbnede mine øjne og ører og prøvede at forstå, hvad han sagde.

- Uanset hvilket offer man gør sig for mennesket, synes det lille. Med sved og blod vindes fremskridtet, dråbe for dråbe. Og netop dér, hvor man siger "folk åbner deres øjne, de vil flytte de sig", så viger de. Så mister nogle modet. "Til helvede med det, siger de, det er ikke hovedpinen værd! Lev dit liv, selvom det ender sort." (275) Ja, Axiótis, sådan tænker mange. De vil klippe livets vinger og fra ørn ende som en plukket kylling. Nej. Vi kan ikke bede folk om at være klare og modne, for vi har travlt. Med tiden vil selv disse efternølere, der i dag slæber sig afsted den ene efter den anden som tomme dåser, stå oprejst. Verden er ikke skabt omvendt af Gud.

Han vendte sig om og med et blik undersøgte han, om jeg havde fattet noget.

- Selv du, Axiótis, hvis øjne har set så meget, hvis du også bliver del af en masse, en hær, så taber du, så bliver du bange for det nye du hører. Men hvis du vågner op, så kommer foråret...

Jeg blev smigret over hans sidste ord og svarede ham:

- Sig mig, Nikítas: Du selv har ikke et arbejde, og finder et arbejde. Hvorfor ærgre sig over, hvad folk gør og ikke gør? Hvis man er stædig, som

mig, så passer man sit arbejde og kan leve i ro og mag.

- Disse artige ord - tog han til genmæle - fremmer ikke livet. Selvom jeg ser mennesket kravle i mudder, Manolió, så mister jeg dog ikke mit håb. Jeg siger, at han er ikke fortabt og idiot fra sin fødsel. Han vil komme sig med tiden, han vil vågne op. (276) Se hvor hurtigt, de er begyndt at vågne op her ved fronten!

- Jeg ved ikke, hvad du mener, Drosákis. Giv mig min jord til at arbejde i fred, og jeg vil ikke have andet.

- Enig, men jeg eller en anden vil ikke give dig den, du skal selv vinde den. Derfor har du brug for viden. Forstanden, Axióti, er ikke en forbandelse, der skal frygtes. Jeg spørger dig: Gør det plovjern, der vender jorden, nogen skade? Vi har brug for viden.

- Fornøj dig ikke med at forvirre mig med alt dette. Skal jeg fortælle dig, hvad landsbyboeren vil have? Han vil for det første have jord, sin eget jord - hvad hedder det? - en ager til at give ham frugt. At få rig høst og en god pris, ikke at blive fortæret af købmanden og ågeren. Han vil have sunde dyr, som yngler. Han ønsker en husstand, en kone, børn, Guds velsignelse og at dø mæt af dage. Alt andet tænker han ikke på, og hans forstand kan ikke rumme mere.

Drosakis smilede.

- Og hvem, min ven, vil give dig alle disse goder?

- Vi har dem i vores landsby. Hvis vi overlod det til Venizélos, ville alt i dag være anderledes for os Lilleasien og for alle grækere.

Han rejste sig og gav mig et venligt klap på skulderen..

- Nu har vi fået snakket vidt og bredt. Jeg går. Skurken Gravarítis har igen sat mig i arbejde. (277)

- Efter han blev til grin forleden, er han nu blevet din svorne fjende. Han vil rive øjnene ud af hovedet på dig!

Jeg rejste mig også og fulgte efter ham.

- Jeg kommer sammen med dig, sagde jeg til ham, selv om jeg ikke er... din tilhænger.

Han tilbød mig en cigaret. Han gik med hænderne i lommen, som han plejede. Han mumlede et digt, som han havde arbejdet på et par dage. "Solen siger til jorden":

Tankeløs, som du hvirvler rundt i det uendelige,
er du stadig barnlig - ved du det?

Du leger med ilden...

EN AFTEN, FØR SPISNINGEN, kom Drosákis ind i teltet og sagde:

- I aften kommer en ny til os.
- Hvem; spurgte jeg.
- Leftéris Kanákis.
- Din ven?

- Min ven. Han er en stor kanon, fra Kretas overklasse! Han er dog ikke en dårlig dreng. Vi hygger os, skaffer til hinanden og får en cigaret.

- Kanákis kan, efter hvad jeg har hørt, også stille sin seng i den øverstbefalendes telt. (278) Det er nok, at han vil det. Han kører rundt med dem alle.

Leftéris Kanákis, ham kendte vi alle, mere eller mindre, fra infanterist til divisionschef, både for hans galskab og for de rige gaver, han spredte her og der. Han var en munter, godhjertet ung mand, med en atletisk figur, men hans væsen var slentrende, som om livet kedede ham. Hans far var meget rig. Han havde, siges det, kontorer så langt væk som i Europa. Han var også en ven af Venizélos. Hans ældste søn havde han hjulpet med at flygte til Paris. Men Leftéris, der var klakilsk og ikke lyttede, blev ramt af modstanderne og sendt afsted til fronten som en simpel infanterist.

Tusind gange kom der en ordre om at overføre Elefthérios Kanákis til Smyrna, men sagen satte

sig altid fast et sted. Sergenten og en flok reserve- og fastansatte officerer gjorde ham dog alle tjenester. Det havde strejft dem, at han en dag kunne udnævne dem til en god stilling. De fritog ham fra de tunge og farlige tjenester, og de talte til ham, som om han ikke var en ringeagtet menig soldat, men en chef.

Mange gange har jeg undret mig over, hvad det var, der fik Leftéris til at knytte sig så tæt til Drosákis. Var det ikke som om, han ville smigre og indynde sig? De svar, han fik fra ham, var altid bidende. Drosákis skjulte aldrig for ham, hvilken tanker han gjorde sig om ham og hans klan.(279) Og Leftéris lyttede til det, og det så ud til, at det glædede ham af hele hans sjæl. Han kaldte ham "retfærdige Aristides", "missionær", "reformist". Han gav ham endda sine personlige breve at læse og de udenlandske aviser og magasiner, han modtog fra Paris og London, og han blev begejstret, hvis han var i humør til at kommentere.

Drosákis, som forberedte sig til, jeg ved ikke hvilket studie om Lilleasienfelttoget, sad i timevis og kæmpede med ordbøger for at supplere sin viden for at kunne læse alle de udenlandske tryksager. Han tog noter og sorterede udklip.

- Er det ikke nok at kæmpe? Vil du vide, hvad der foregår bag kulisserne? drillede Leftéris ham.

Hvorfor, hvad gavner det? "Lad båden på bølgen løbe, hvorhen den vil..."

Drosákis knurrede. Når han var opslugt af sine skrifter, løftede han næsten ikke hovedet for at tale til et menneske. Jeg forstod ikke hans væsen, og jeg begyndte at spørge ham om dit og dat. Han så vredt på mig, klar til at forbande mig, men fortrød det straks, blev mild og begyndte at diskutere med en tålmodighed og munterhed som en engageret lærer, der har fundet en god elev. Så protesterede Leftéris.

- Hallo, hvad sker der her? drillede han. Er det kun opvågningen af Axióti, som interesserer dig?

- For at være ærlig... er Axióti's opvågning af større værdi end både din og min. (280) Hvis det sker, håber vi også at nå at løse opgaven. "Med ordene bliver det ikke rodet sammen".

- Det er der, du vil hen igen? I så fald generer det mig ikke. Desuden er jeg ikke uenig med dig. Det ved du. For mig er socialisme... kald det en leg. Det skærper tanken, vækker blodet...

- Du har talent for oprigtighed!

Når Leftéris lo med sin glade, hjertelige latter, kunne den sætte verden på den anden ende. Han bukkede sig sammen, hans knogler knagede. Han tog den skjulte brændevinsflaske frem, som han aldrig skiltes fra, gav os en tår,

førte den så til munden og drak tørstigt. Man kunne høre det klukke i hans hals, som om han var ved at drikke vand. Så åbnede han en pakke af de allieredes cigaretter og bød os fra den tykke, helt fyldte pakke. Hvordan i alverden lykkedes det for ham, når selv obersten ikke havde et cigaretskod at ryge! Drosákis fulgte hans bevægelser og så ud til at more sig.

- Du ser træt ud, sagde han til ham. Jeg kan se, at du trænger til noget at styrke dig på.

- Træt? Helt udkørt, du. Jeg var i går med kaptajnen i byen til... tjeneste. Vi skal bruge de muslimske kvinder til informationsnetværket! På dette område halter vi bagud. Mens Kemal ...

- Jeg ved ikke, hvad du og kaptajnen laver med kvinderne, men I bliver nødt til at være mere seriøse! (281) En af grundene til, at vi får tæsk her oppe, er, at vi mangler korrekte informationer, mens Kemal [Atatürk] har et perfekt netværk. Befolkningen ser os som erobrere og bekæmper os med alle midler, og med kvinderne...

- Kære Drosákis, skar han ham af, hvorfor vil du gøre det besværligt for mig? Hvad vil jeg, hvad kan jeg få til at spire, dér hvor der ikke er sået? Jeg havde ingen anden bekymring lige nu...

- Men hvis Storgrækenland ikke er din bekymring, hvis bekymring vil du så have det skal være? Min?

- Er det nødvendigt, at jeg skal trække slangen ud af hullet, når der findes mennesker med principper, med tro? Når der findes... (han pegede på soldaterne). Er jeg et fjols? Er det ikke nok, at jeg befinder mig ved fronten? Eller vil du også sætte spørgsmålstegn ved det?

- Tværtimod! Jeg kan forestille mig, hvordan du vil indløse det i morgen, når du går ind i politik. Hvis det netop var dit parti, som var i spidsen, så må Gud vide, i hvilket "fortroligt" kontor i Athen eller endda det i Smyrna, du ville have møvet dig ind. Nu er din plads besat af en anden mors dreng, hvis far støtter Folkepartiet. Taler jeg sandt?

Kanakis begyndte at drikke igen, og med munden fuld skyndte han sig at svare: (282)

- Rigtigt, meget rigtigt. Inderst inde er jeg ikke andet end en forkæmper for dovenskab. Jeg er fuldstændig ligeglad med nogen form for handling. Da den gode Gud nu engang har begunstiget mig, og jeg kan nyde alle livets glæder uden at røre selv min lillefinger, kan jeg ikke se, hvorfor jeg skulle bekymre mig og få hovedpine over det ene og det andet.

Han lagde sig på sin feltseng, gabte og fortsatte:

- Det mest værdifulde menneskelige aktiv er dovenskab. Dovenskab er en smuk, naturlig tilstand. Når man arbejder, elimineres man, man

har ikke tid til at tænke. Det var ikke slaverne som fremstillede mesterværkerne i oldtiden. Når alt kommer til alt, som en drømmer ved navn Nikitas Drosakis siger, er menneskets ideal at reducere det fysiske slid.

- Ja, men denne stakkel, som du nævner, baserer ikke reduktionen af slidet på trældom og nedslidning af andre dødelige! Tværtimod forudsætter han...

- Godt, godt, Nikítas, du slipper ikke en lejlighed til at oplyse os! Stop og lad mig sige et par ord, som vil være nyttige for dig, når du beslutter dig for at skrive Leftéris Kanákis' erindringer, det sarte skud på det græske... bourgeoisie.

Så vendte han sig mod mig: (283)

- Det vidste du ikke, vel? Vores ven Drosakis er lidt kedelig og monoton, ligesom alle de dydige. Han har, ser du, længslen efter at missionere... Men jeg misunder ham. For pokker! Han er klar til at dø for det, han tror på. Han fortæller dig: Revolutionær selvfornægtelse er ikke heltmod, det er en nødvendighed, en livsbefaling! Man går ligeud, siger han, mod døden, fordi man elsker livet, fordi man har dræbt den egoistiske kaptajn og gør sig til ét med masserne. Folket går nu frem på historiens scene, som tidligere ridderen eller forretningsmanden ...

Drosákis afbrød ham:

- Du har godt nok drukket for meget, ser jeg. Giv mig feltflasken, så jeg kan tjekke det.

Vant som jeg var til begrænset samtale, var jeg fortabt, når jeg lyttede til den megen intelligens, der beherskede disse to vækkeures forstand, mens de Venizélos-kongelige gnidninger blev åbenbaret for mig. Til sidst lykkedes det Lefteris at få Nikítas sat ned og skrive sin biografi for sig.

- Jeg indrømmer, at jeg har haft et liv i lediggang. Fra en ung alder lærte min bror og jeg at alt lå klar. Bordet dækket, fisken rensset, vandet forberedt til bad. Til al undervisning havde vi også en "hjemme"-lærer. Da tiden kom for mig til at gå på en højere skole, skulle jeg ikke andet end at... skrive, hvor jeg ville gå. (284) Jeg kunne blive ingeniør, læge, advokat, præst, alt hvad jeg havde lyst til...

Han opremsede mere praleri. Da han bemærkede, at jeg så forundret på ham, vendte han sig om og sagde til Drosákis:

- Reformist! Axiótis har ikke fattet det, han hørte. Se på ham! Stakkels Manolátsi, hvad så? Kun for dig ændrer situationen sig aldrig. Uanset hvilken Sultan, hvilken Kemal, hvilken Venizélos, hvilken Kotsovasiliás [Kong Konstantin]!

Drosákis undlod ikke at benytte lejligheden:

- Vær ikke... bekymret, mester, Axiotis' række er ikke langt væk. En dag vil også folket sige: "Hæng på, kammerater, det er min tur!".

Da vinteren havde indskrænket militæroperationerne, havde vi rigelig tid til at snakke. Nogle gange samledes andre også og lyttede og sagde noget. Men den, der var virkelig ivrig efter at slutte sig til gruppen og lære Leftéris Kanákis at kende, var Símos Kepéoglou. Símos og jeg havde kendt hinanden siden Smyrna, men han havde aldrig givet sig til at tale med mig. Han anså mig, så det ud til, for at være inferior. Med "ja - nej" kommunikerede vi. I det øjeblik han så mig med Nikítas og Leftéris, blev han pludselig forelsket og begyndte at indynde sig: "Tænk tilbage på dit og og tænk tilbage på dat". "Vi har været igennem tykt og tyndt sammen...". Han var storsnuet og ville gerne virke begavet. (285) Han forsøgte at finde ud af, hvad Leftéris Kanákis kunne lide for at vinde hans venskab.

- Denne her tossekreterenser - sagde han en dag til mig - det er som om, han ikke kan lide ordentlige mennesker og er glad for dem, der ikke vælger ord og gerninger med omhu, fjolserne... Bedømmer du ham ikke også på den måde, Manólis ?

- Jeg har ikke taget stilling, sagde jeg.

Alle begyndte at betragte Símos med mishag. Ingen kunne dog have forestillet sig, hvilken vanærende rolle han senere skulle spille.

En morgen kom Leftéris i dårligt humør. Han havde et brev fra Paris, som han gav til Drosákis.

- Læs og se, hvad min bror skriver. Hvis det er sandt, så farvel til Lilleasien for altid...

Han tog brevet og hans ansigtsudtryk blev mørkere, da han læste det, og læste det igen.

- Idioter! sagde han og skar tænder.

- Den luksuriøse Sèvresvase forlod fabrikken revnet, sagde Kanákis.

Jeg ønskede ikke at rode mig ind i deres samtale, for de talte hviskende. Men da Leftéris var gået, henvendte jeg mig til Drosákis, som jeg havde mod til at spørge.

- Hvad sker der, Nikítas? Hvad med Sèvres-traktaten?

- Hvad skal man gøre, kære Manólis! Den er slettet for at man får fred. Franskmændene indgår aftaler med Kemal for halvfems år! (286) Englænderne forhandlede med os om Mosuls olie. Det er ikke til at finde ud af længere! Kan du huske, hvad jeg fortalte dig om den der London-konference? De accepterede Bekir [Bekir Sami, den tyrkiske repræsentant for det nye styre i Ankara], som den fortabte søn, der vendte tilbage til sit eget folk, og grækerne accepterede de som

de fattige slægtninge, som man forsøger at slippe af med: "Vi troede, fortalte de, at Ionien og det østlige Thrakien havde et klart flertal af græsk befolkning, men det ser ud til, at vi tog fejl! Spørgsmålet bør genovervejes. Der bliver nye internationale kommissioner, officielle statistikker og sagkyndige udtalelser". Hallo, da man bad om vores blod, kendte man så ikke allerede sammensætningen af befolkningen i Lilleasien og Thrakien?

Mit hoved summede. Jeg ville ikke tro på Drosákis. "Fortæller han mig det her, spekulerede jeg på, for at jeg skal skifte holdning og få mig over på hans side?"

- Vi var selv ude om det, sagde jeg. Hvis vi ikke havde tyskervennen Konstantínos med, ville sagen stå anderledes.

Drosákis tabte besindelsen:

- For pokker Axióti, har det ikke passeret din stædige hjerne, at valget i november og splittelsen udelukkende er udlændinges arbejde?" Har du ikke hørt om "del og hersk"? De fik os til at skændes indbyrdes. Vi hentede kongen, så hentede vi ham ikke. De ville ændre politikken, når deres interesser ændrede sig. De fandt fodfæste... (287)

Jeg forstod, at det, han sagde, var rigtigt, men hvis jeg accepterede det, måtte jeg også acceptere, at vi ville miste Lilleasien, og jeg var

en lilleasiat. Det var derfor, jeg var bange. Men endnu mere skræmte soldaterne mig. De begyndte at mumle, dømme, lede efter de skyldige.

- Hvis du får soldaten til ikke at gide og sige: Hvorfor skulle jeg dø?, så er den gal! sagde Drosákis ofte. Men hvordan vil du, med en håndfuld majs, få din hær til at nå det røde æble? Tyrkeren ikke at forglemme, han kæmper for sin mark, for sin moske, for sin familie. For ham var Sakarya hans Thermopylae. "Sakar," sagde han, og hans hjerte slog, og han foragtede døden...

Soldaterne rystede på hovedet: "Drosákis har ret," sagde de.

Hvad skal det hjælpe i den ild, som omringer os?

(288)

XIV

NÅR DER KOMMER ordre til angreb, bliver fronten sensitiv.

Ingen synes at vide, hvad der vil ske, og alligevel snurrer alles tanker. En ubuden gæst kommer og sætter sig over for dig. Han ser dig udfordrende i øjnene og siger: "Nå, hvad så?". Du vil ikke kalde ham den forbandede Charon. Men han bliver din skygge. Du får lyst til at råbe: "Slå det ud af tankerne, at det er min tur!" Jeg har fået livet fra Gud! Jeg har døjet meget, lidt meget, jeg har stadig meget at gøre. Jeg er ung!".

Soldaten, der har cigaretstumpen i munden og ser bort, stum, indhyllet i tusindvis af følelser og den anden, der strømmer over af nervøs munterhed og slipper et samtaleemne og begynder på et andet - fra uskyldige barndomsminder til bordelscener - alle har en hemmelig indre dialog med den usynlige besøgende. Først når slaget begynder, (289) og

du føler, at du er en hær, som står over for fjenden med et våben i hånden, sammen med en korporal, en sergent, en kaptajn til og en general, som kommanderer og styrer dig, med vajende flag, med trompeter og bag artilleriet, så ændrer alt sig, du tænker ikke mere, du kæmper.

I vores kompagni går rygtet, at hvornår det end er, vil et angreb begynde på alle fronter. Ordreerne, forberedelserne, alt bekræfter det. Drosakis åbner kortet og fører fingeren hen over det. Nogle læner sig ned, tager et hurtigt kig og vender sig bort uden at tale.

Et par fra vores gruppe skriver breve med antydninger til deres familie. "Jeg bliver sikkert ikke dræbt. Men hvis..." En syr sin knap fast, en anden rydder sine papirer, en tredje undersøger på sin hud, om der er en skønhedsplet. Philippos, min landsbyfælle, som mistede sin kone og barn og ikke sagde andet end "Æret være Gud", sprang op midt i tavsheden.

- Det har aldrig været min tanke at gøre det onde, sagde han.

Ingen blev overrasket over denne usammenhængende ytring. Vi vidste alle, hvad han tænkte. Nogle venter en fortsættelse [efter døden], de har brug for det.

Gabriels fra Mytilene, tyggede på noget, og drillepinden Arsénis, råbte til ham: (290)

- Velbekomme, sagde han ubehageligt. Ja, det gør godt! Tænd en cigaret og gå ikke sulten og smøgforlegen til den anden verden...

Støvlerne generede mig. Jeg mærkede dem stramme, mine fødder hævede. Jeg hev rasende i snørebåndene, løsnede dem og bandt dem, bandede og svovlede.

I dette øjeblik kom Lefteris med stor hast. Sveden løb fra hans pande, hans hue sad højere end normalt. Han gjorde tegn til Drosákis, kom tæt på mig, for at undgå fremmede ører.

- Hør, Nikítas, sagde han hastigt. Jeg tager nu ned til Smyrna på en presserende fortrolig tjeneste.

Han blinkede listigt til ham og fortsatte:

- Jeg talte om dig med kaptajnen. Jeg sørgede for, at du også kommer på samme tjeneste. Lad os blive enige om det. Du får ikke en ny chance som denne.

Han tog fat, nærmest trak i ham. Jeg så dem gå væk og snakke. Leftéris gestikulerede og stoppede nu og da. Drosákis lyttede eftertænksomt til ham, og så snakkede han også løs. Jeg blev grebet af ængstelse.

Jeg fulgte dem, som de nærmede sig kaptajnens kontor. Jeg slugte mit mundvand. Jeg rejste mig op, som om jeg ventede på at høre en krigsrets afgørelse om liv eller død. (291) Leftéris

trak Drosákis i armen. Han bakkede, gjorde modstand. Jeg fik lyst til at råbe, som de råber i fodbold: "Kom så, Drosákis! Frisk mod, Drosákis!". Så, da jeg så ham give efter og gribe Lefteris i skulderen, faldt min begejstring, og da jeg så ham træde over kaptajnens dørtrin, gøs jeg. "Han går! Han falder! Ærgerligt! Ærgerligt!". Sveden drev, alle mine nerver var i oprør. Kvalen blev til raseri, og jeg vidste ikke, hvad jeg skulle gøre med raseriet, hvor jeg skulle tage fat og få det til at gå væk. "Kom så, hr. Nikítas, klar den! Han trækker også dig hen til et fortroligt kontor i Smyrna. Smyrna er smuk, ikke? Og dens piger, helt vildt. En kæreste på det ene knæ, en anden på det andet, og ind imellem vil du digte fede ord for at sende dem her op til fronten, om fædrelandet, om ofre, om Storgrækenland. Øv, simple tåbe! Øv, Drosákis, som jeg var lige ved at stole på!"

Jeg vendte brat ryggen til. Jeg kunne ikke holde ud at se, hvad der ville ske. Jeg spyttede af afsky, trak på skuldrene. "Hvad så! Skal jeg sætte mig ned og bryde samme! Og hvad betyder det for mig, hvis han også viser sig at være en skid. Kendte jeg ham overhovedet i går? I skolen og i hæren omgås du med alle slags mennesker, og senere ses man af og til..." (292)

Jeg skyndte mig hen hos soldaterne, der stod i kø efter mad. Senere, da der var blevet kaldt til appel, hørte jeg sergenten råbe:

- Drosák's!
- Drosák's!
- ...
- Til stede!

Jeg drejede mit hoved skarpt mod det sted, hvor den velkendte stemme lød. Mit hjerte blev fyldt med lys. Og hvis man havde givet mig en herregård i det øjeblik, ville jeg ikke have følt sådan en glæde. Hej, kære Drosákis! Hej, min gut! Jeg hader dig ikke!

Da vi lagde os til at sove den nat, sagde vi ikke et ord. Senere hørte jeg ham lede efter en cigaret.

- Da vi mistede Leftéris, mistede vi også cigaretterne, sagde jeg nonchalant. Hvad skete der egentlig? Ville han tage dig med til Smyrna?

- Skurken ville. Han havde arrangeret det hele... Jeg er ikke interesseret i at redde mit skind, jeg vil redde noget andet. Hvis...

Han lagde sig om på siden, hvilede hovedet på hånden og fortsatte med at hviske om Leftéris.

- Når man forstår, hvor komplet ødelagt han er, er det nytteløst at håbe på, at han retter sig og begynder et nyt liv. Han har dog også sine gode sider. Jeg bad ham sende mig de udenlandske aviser på en sikker måde. (293) Det lovede han mig, at han ville. "Ved du hvad, Drosákis, sagde han til mig, jeg kan virkelig godt lide dem, der har

principper og kæmper for dem. Jeg ville gerne blive en anden person. Jeg prøver. Men stol ikke på mig. Jeg ved, hvad du mener om mig: Forræder, overfladisk, leder efter spænding undertiden her og undertiden der..."

Jeg var nu sikker på, at Drosakis talte med dig selv. Han forestillede sig ikke, at jeg var opmærksom, og at jeg forstod, hvad han sagde.

- Så det var det, jeg hørte, at I kævledes om i eftermiddags og ikke var til at stoppe?

Hvordan kunne Nikítas ane, hvad jeg mente, og hvilke kvaler jeg gennemgik! Han lænede sig over mod det sted, hvor jeg lå, og hviskede til mig:

- Jeg har en anden foruroligende nyhed. Símos Kepéoglou er blevet spion! Hør bare! Tag dig i agt for ham...

DET STORE ANGREB, vi forventede, blev ikke foretaget af vores egen division. Vi gravede skyttegrave, mens fjenden hele tiden bombarderede vores stillinger. Drosakis snerrede:

- Lyt, Axiótis! Hører du disse lumske, kvalmende presenter? Det er franske ludere. De blev sendt som gave til Kemal. Og disse her, lyt! (294) De er engelske, de er Londons belønning

for Mosuls æreløse olie. Kemal bruger løs af krudtet, han leger ikke med skralde. Hvad betyder det for ham? Alle giver til ham. Alle de udenlandske virksomheder har klædt sig af og venter på hans kærtegn. Føj, for Satans svinehunde!

Brokkeriet, som for længst var begyndt i hele hæren, blev nu til et brøl. Soldaterne sparede ikke længere på ordene. De råbte: "Vi er trætte af at kæmpe!". Nogle tænkte på at desertere, andre på selvmutiling. Vi hørte, at et regiment havde gjort oprør. Hele vinteren manglede vi husly, tøj, mad. Aflønningen blev skåret ned. Tankerne sværmede omkring plyndring. Soldaterne bragte uro i de tyrkiske landsbyer. Kemal meddelte: "Jeg skammer mig over at have sådanne modstandere." Vores elendighed mindede mig om den tyrkiske hær i 1914, og mit hjerte blødte. Helt modsat havde tyrken i dag moral og styrke. Selv kvinder og børn kom belæssede med mad og ammunition, og løb efter hæren og tseterne. Befolkningen udspionerede os og kæmpede endda mod os med deres øjne. Kior Memets svigersøn var ikke død. Fra hans blod udsprang alle disse opildnede djævle. "Kemals modstandsbevægelse rejste tyrkernes hjerter." Denne sætning, som fik mig til at ønske at kvæle Drosákis, da han udtalte den for første gang, forekom mig nu at være sagligt berettiget. (295) Jeg begyndte at vakle. Er alt hvad han siger

måske korrekt? Støtter vores heltemod og blod en uretfærdig sag og indleder vores ultimative tilintetgørelse? Hvad laver vi hernede? Skam og vrede greb mig. Klarer vi det med modløsheden? Og så misunder jeg, at tyrkerne har en sjæl, og vi har mistet dem! Kampen for frihed, enhver kamp har vanskeligheder, hvoraf nogle virker som bjerge. Tro, kan man tro?

Jeg talte også om det med Drosákis.

- Jeg vidste, du ikke var tom, sagde han. Tanken er modnet. Få nu den stakkel til at rydde op i det hele. Du sagde før "kampen for frihed". Hvis frihed?

- Hør nu, afbrød jeg ham brat og pirreligt, stop snakken her. Begynd ikke igen. Det er ikke min sag. Lad andre hjerner tænke over det, guvernører, generaler, lærde. Jeg er en lilleasiatisk soldat. Jeg lukker mine øjne og ører og kæmper, dræber og går videre...

Drosakis' højre øjenbryn begyndte at dirre, et tegn på, at hans blod kom i kog.

- For mig, sagde han, begår de, der ikke gider tænke og trækker på skuldrene, forbrydelser. Du, Axiotis, er skyldig i noget mere alvorligt. Du tror, at historien er skrevet af generaler og regeringsledere. (296) Du lukker øjne og ører, du bliver bare et hjul, som ruller mod afgrunden. Men du er ikke et hjul, min ven, du er folket. Du skal mærke historiens gang for at ændre den.

Det var svært at stoppe ham. Han talte og talte, og jo mere han hørte sine egne ord, jo mere fanatisk og underlig blev han. Hvordan var det muligt, at der findes mennesker på jorden, som tænker anderledes end ham og ikke ser det, han ser, så klart?

- For pokker da, råbte han, jeg kæmper og jeg kæmper med min sjæl. Og jeg er ikke bange for døden, og jeg tænker heller ikke på, at jeg spilder mine bedste år i Tyrkiets bjerge. Det, jeg er bange for, er at blive medskyldig i noget forkert, som vil skade folket og fædrelandet.

- Fædrelandet lyder ikke godt i din mund, skar jeg ham stædigt af.

- Du begår en fejl, Manólis, en stor fejl. Jeg forveksler ikke fædrelandet med regeringen og staten.

Tusind gange indhentede jeg Drosakis i hans tænkemåde, men jeg kunne ikke holde fast, jeg gik i panik og fordrejede den. Jeg plejede at gå sammen med og sidde ved siden af en af mine venner, Kirmizídis, som blindt troede på sejr. Han var fra Fulatzik, og han havde mistet forældre, søskende, marker, pigen han elskede, og det eneste, han ikke havde mistet, var sin tro. (297)

Med ild og økse udslettede tyrkerne hans landsby, da de hørte om vores hærs fremmarch! Han var den eneste, der blev reddet. Når Kirmizídis beretter om massakrerne i sin landsby,

græder selv stenene. Først lyttede soldaterne til ham med respekt og medfølelse. Så vænnede de sig til det. Intet gjorde indtryk på dem længere. De søgte kun det, der kunne kildre deres bedøvede sanser.

- Fortæl mig, Kirmizídis, hvordan pigerne blev voldtaget af de æreløse. Hvis vi gør indfald i en tyrkisk landsby, fornøjer vi os med de bløde haramskvinder, vi slagter dem ikke.

- De er frække og skamløse!

Og de grinede. Så mange års fællesskab med forråelse, hvor ellers kunne vi være endt!

FORÅRET 1922 var knap begyndt. Vores bataljon slog lejr på et plateau nær Afyonkarahisar. Soldaterne spredte sig, vi havde et par timer til at hvile, timer uden formodning om fare. Alt var så roligt, at man var i humør til at glemme krigen. De evige velsignede bjerge udbredte trygt deres massiver. Endeløse tætte skove, hist og her med sne, som ikke var smeltet. I lysningerne, på bjergskråningerne (298) og ved foden lå glemte små landsbyer roligt som spredte får med deres få marker som udbredte tæpper. Man kunne høre brusen fra vandet i bækkene. Millioner af små liljer spirede fra den smeltede sne. Træerne var ved at knoppes. Insekterne, de

vekselvarmede, himlens flyvere, og de firbenede havde travlt overalt med erotik. Og vi alene lignede det mest fortabte og foragtede levende væsen i verden.

Jeg gik lidt sammen med Drosákis for at nyde solskinnets. Vi opsøgte et hjørne med blødt græs ud og lagde os ned. Drosákis masserede saligt ryggen, tog en håndfuld græs og førte det til næsen for at indsnuse den skarpe duft.

- Hvor er det smukt, det forbandede liv! sagde han og åbnede sine arme som for at omfavne det. Nogle gange fortaber man sig og bliver som et barn igen.

- Hvilket barn, kammerat! Sådan som du ruller rundt, minder du mig om vores æsel, Ónios. Sådan rullede han sig også, så snart det blev forår. Du ved ikke, Nikítas, hvor kvikt et dyr han var! Hele dagen tærskede han og så snart han lugtede en grime og et læs, gjorde han sig usynlig. Hallo Ónios her, hallo Ónios der! Nogle gange fangede vi ham. Han kløede sit hoved i vores hånd, nappede os og kælede os som et menneske.

Mindet om Ónios fyldte mig med ømhed. Jeg ville gerne tale om ham og lagde ikke mærke til, at Drosákis tanker vandrede andre steder hen. (299)

- Du vil le af hele dit hjerte, sagde jeg til ham, hvis jeg fortæller dig, hvorfor vi kaldte ham Ónios.

Der kom engang - jeg var barn - en fremmed mand til cafeen, en af dem, der plejede at gå til oldtidsminderne. Jeg tror stadig, jeg kan se ham for mig, høj, spinkel, med nogle katteagtige blå øjne og ret få tænder. Hans tale rullede ud af halsen på ham og lød som om, han kastede op. Landsbyboerne forsøgte at forstå, hvad han sagde.

- "Hej du", sagde de, "hvad vil englænderen? Han spørger os om noget..."

- "Ónon!" sagde han, ó"non!"

- "Hvad betyder "Ónon!"? Kald på én, der ved det."

- "Jeg ved det", indskød bådsmænd kaptajn-Nikólas, som kom fra Kusadasi for at arbejde. "Han beder om vin. "Ónon!" hedder det på oldgræsk."

- "Næh!" sagde landsbyboerne fulde af beundring og hentede vin direkte fra den nyåbnede tønd for rigtig at gøre den fremmede tilfreds.

- "No! No!" protesterede han. "Ikke ónon! Ónon! Ónon!"

- Vores læge Hailarídis kom tilfældigvis forbi på det tidspunkt, og de tilkaldte ham. (300)

- "Ved I, hvad den kristne beder om?" sagde lægen. "Et æsel, om forlov! Han spørger efter hr. Dimítros' æsel, æslet snakker han

om...” [γáιδαρο på nygræsk, det oldgræske ord for æsel som genstandsled er ὄνον]

Nikítas lo, men ville også drille mig og tale om, hvad der optog ham:

- Vent lidt, kære Axiótis, mindede græsset dig kun om æslet? Intet andet? Har du ikke lyst til f.eks. at rulle rundt med din pige på græsset? At blive forblændet, at mærke din krop fuld af fyrighed...

Landsbyboeren havde det svært med at åbne sit hjerte, især i sådanne sager. Mindet om Katína, som stadig plagede mine nætter, havde jeg som noget helligt, som man ikke smider væk i soldatersamtaler. Heller ikke Drosákis havde nogensinde talt om sin kæreste, selvom han skrev lange breve til hende ved enhver lejlighed. Vi væmmedes ved at høre soldaterne blive ved med at tale om kvinder. Men da han nu berørte min æresfølelse, satte jeg mig ned og fortalte ham i store træk om affæren med Edavie.

- Det vil altså sige, at hvis det bliver os forundt at gå ind i Ankara, så vil du muligvis dér finde en søn, som venter på dig, en lille Memet.

I stedet for at føle lettelse ved at fortælle om Edavie, blev jeg grebet af sorg og rødmede. Jeg strøg med hånden i mit buskede skæg. Jeg havde længe savnet kvinden i mit liv. Sådan var det. Drosákis suttede på et græsstrå og vippede det som en cigaret mellem læberne. (301) Han

var tilsyneladende faldet i dybe tanker af samme årsag.

- De har lagt vores liv øde, sagde jeg. De har beskåret det hér, de har indsnævret det dér. Krige og atter krige! Hvorfor i alverden giver denne elendige epoke os så vilde smerter? Måtte der komme en god dag også for os!

Jeg blev ikke færdig med at tale, vi sprang begge op, som var vi stukket af en skorpion. På bakken overfor, bag vagthuset, kravlede tseter op. De var klar til bagfra at skyde på Kirmizídis, som stod vagt.

- Kirmizídis! Tseter! Råbte jeg så højt, jeg kunne.

Jeg sprang om bag et forfaldent hegn med fingeren på aftrækkeren. Selv i søvne slap jeg ikke mit våben. Drosakis kravlede på maven for at få fat i sit eget, som han havde efterladt et stykke væk. Så snart tseterne hørte lyden, begyndte de at skyde og kastede et par håndgranater efter os. Med den træfsikkerhed, jeg altid havde, nåede jeg at affyre en salve mod dem. Nikítas fandt tid til at søge dækning. Vi så Kirmizídes bøje sammen og falde ned mod bjergsiden. I samme øjeblik tæt på os i buskene lød et dumpt brag. Vi holdt vejret. Løber de væk, eller gemmer de sig og skyder på os?(302)

Man hører dem angribe ved højlys dag. Et dårligt tegn! Og vores egne? Hvad laver de, når de ikke er dukket op endnu? Øjet flakker hid og did.

Uden for buskene fik vi øje på to støvler, to ubevægelige støvler, der viste os deres sømbeslag. Bæreren måtte ligge på ryggen. Vores blik forblev fæstnet på de ubevægelige ben. Vi ventede. Vi krøb lidt mere til venstre for at få overblik. Det var en død soldat! Granaterne fandt ham i stedet for os. Nikitas fortsatte for at se, om der gemte sig nogle tseter rundt omkring. Jeg nærmede mig den døde mand for at lukke hans øjne. Et højt råb undslap mig:

- Símos!

Drosakis kom også og blev ved med at se på ham, først med overraskelse, så med foragt og vrede.

- Spion! sagde han. Spionerer du også mod os her?

Simos' ansigt var vansiret. Jeg var bange for, at vi måske tog fejl. Jeg havde stadig svært ved at tro på hans fald. Jeg kiggede på hans krøllede hår, den store næse med modermærket. Jo, de var hans. Men øjnene? Øjnene var udstående, og i stedet for hans kødfulde læber var der et hull! Tunge, tænder, alt var blevet til et pløre.

Nikitas trak i mig for at komme afsted. Jeg fulgte ham ikke. Det faldt mig ind at gennemsøge

den dødes lomme, finde et eller andet brev, noget der kunne bekræfte, at det var ham, og at vi ikke tog fejl.(303) Hans stivnede hånd var i den højre lomme. I samme lomme fandt jeg et bundt papirer pænt foldet. Jeg genkendte dem med det samme. Det var Drosákis' manuskripter. Jeg kendte udmærket hans særlige runde bogstaver og det lyserøde cigaretpapir, som Leftéris havde givet ham. Vedhæftet var en besked fra Símos. Jeg blev grebet af uro. Det vendte sig i hoved og mave. Jeg søgte efter Drosakis. Jeg så ham gå op ad bakken for at hjælpe Kirmizídes, som skreg:

- Jeg mister mit lys! Jeg dør!

Jeg lagde papirerne i lommen og gik for ikke at nedværdige den afdøde og forbryde mig. Jeg var bekymret for Drosákis. "Åh, tænkte jeg, han kommer galt afsted. At gå der op uden dækning". Før jeg rigtigt fik overvejet, hvordan jeg kunne bringe ham tilbage, hørtes atter geværild. Som djævlene kom tseterne farende overalt. De blev jagtet af vores egen afdeling. De nåede lige at få ram på Drosákis. Jeg så ham falde og vidste ikke, om han var såret eller død. I det øjeblik tænkte jeg ikke på andet end kampen. Jeg jagtede tseterne. Jeg sigtede, løb, sigtede igen. Vores egne folks stemmer fyldte mit hjerte med vildskab. En kugle ramte min venstre arm, da jeg sigtede med det ene øje lukket. "Forbandet!" sagde jeg og forsøgte at sigte med min anden

arm. Men mine årer var revet i laser, og blodet begyndte at løbe varmt... (304)

JEG BEFANDT MIG PÅ SAMME HOSPITAL som Drosákis og Kirmizídis. I samme øjeblik jeg vågnede fra bedøvelsen, huskede jeg alle mine tildragelser. Jeg bevægede arme og ben for at forvise mig. Alt var på deres plads. Kun venstre arm med såret gjorde ondt. Billigt, meget billigt, var jeg sluppet. Jeg bevægede igen kroppen langsomt og slappede af. Følelsen af den nøgne fod på briksens blødhed, uden den stive svedige uldstrømpe og den tilsølede støvle, var en nydelse. Jeg var nærmest tilfreds med min skade. Måske ville mine lidelser slutte nu. Jeg prøvede at rejse mig, men jeg kunne ikke, og jeg sank tilbage i en sød søvn.

Den næste dag skete der noget, der fik mig til at holde op med at betragte mig selv som skadet. Det gik ikke godt med Drosákis. Han brændte med høj feber. Han lå to senge væk fra mig. Han bad om et glas vand fra den ældre person ved siden af, og denne vendte ham ryggen og lod som om han var døv. Det skete én gang, og en gang til. Jeg glemte, at lægerne havde beordret, at jeg ikke måtte bevæge mig. Jeg rejste mig og afsvalede min ven, vendte mig så mod den fremmede og sagde foragtligt til ham:

- Skam dig, elendige!

Han så på mig med et sløret blik og lavede et vredt ryk med hele kroppen. (305) Sengetæppet fløj til side.

- Se! hylede han. Se!

Jeg blev forvirret! Hans arme var to bandagerede stumper, den ene afhugget ved håndleddet, den anden ved albuen! "Undskyld mig!" ville jeg sige til ham, men min stemme virkede ikke. Jeg følte et pludseligt behov for at ydmyge mig, at kysse hans fødder. Jeg blev stoppet af latter og banden: "Fjols!". "Bæst!". Så afslørede nogle deres kroppe og viste mig deres afskårne lemmer. Jeg stod dér som en fastgroet klippeblok. En soldat, som blev kaldt "kortspilleren", kom hen til mig. Han slog mig på ryggen og sagde:

- Bliv ikke sur, du vænner dig til den slags ting. Det er bedre at vende tilbage til sit lille hus som krøbling end til fronten som rask!

Mit første bekendtskab med hospitalet var smertefuldt. Samme dag erfarede jeg, at Kirmizídis, som de havde i en anden stue, var død, og at Drosákis kun havde et lille håb om at overleve. Det stod skrevet, at jeg skulle miste mine venner i krigene. Jeg ville ikke miste Drosákis. Jeg var nødt til at hjælpe ham. Nattevejret blev vildt, det regnede, blæste og lynede. Den invalide lurede på, at vi alle sov, så

rejste han sig, stak næsen ned i en tallerken og slikkede med tungen som en hund. Jeg nærmede mig ham.(306)

- Kammerat, sagde jeg til ham, misforstå mig ikke. Lad mig made dig, mens jeg er på hospitalet.

Han holdt op med at tygge.

- Pas på ham der, sagde han og vendte blikket mod Drosakis. Jeg tør godt sige, at han ikke trækker vejret.

Jeg løb hen til Nikítas. Jeg lagde mit øre til hans mund. Han trak vejret. Hans seng var gennemblødt af blod. Jeg gik straks til operationsstuen for at finde en læge. Rummet var fyldt med bårer. Mange græd og kaldte på deres mor. Lægerne, som stod i blod, bandede, fordi det sparsomme lys ikke hjalp.

Det lykkedes mig med megen list at komme tæt på stabslægen et øjeblik, mens han vaskede hænder. Jeg forklarede ham Drosakis tilstand. I stedet for at svare råbte han vredt til sygepasserne:

- Hvordan slap han herind? Hvordan skete det?

Så vendte han sig om og sagde strengt til mig:

- Gå væk!

Jeg insisterede.

- Doktor, jeg går ikke, medmindre du beordrer nogen til at gå hen og tilse den sårede mand, der er døende.

- Gå væk! Lad mig gøre mit arbejde. Gå væk! Forstår du ikke! udbrød han vredt.

- Doktor, det er en betydningsfuld ung mand, en videnskabsmand.

- Smid ham ud. Bind ham! Han er skør! Bindegul. (307)

En sygepasser trak mig væk. Jeg slog ham hårdt med min raske hånd og ruskede ham med et sådant raseri, at han var lige ved at tro, at jeg var rigtig sindssyg.

- Lægen skal komme med det samme, græd jeg. I har ansvaret, hvis han dør... Kom med mig du, kom, jeg slipper dig ikke...

Jeg tvang ham til at følge mig. Da han så Nikítas ringe tilstand, løb han for at hente en indsprøjtning og gav den i en vene. Han gav mig råd om, hvad jeg skulle gøre for at lindre ham, indtil en læge kom. Drosákis sukke dybt. Han bad om vand. Han talte i vildelse!

- Manólis, hvorfor lader de os ikke slukke vores tørst? Bøj dig ned, så jeg kan tale med dig...

Jeg holdt hans hånd. Han ville rejse sig. Jeg havde ikke lagt mærke til stabslægen, der stod over os og lyttede. Han fik mig af vejen og begyndte omhyggelig at undersøge Drosákis.

- Bring straks denne sårede mand til mig i operationsstuen, sagde han.

I løbet af få dage blev Drosákis opvækket fra de døde. Jeg så ham tale, skrive og læse, og jeg kunne ikke tro det. Så huskede jeg de manuskripter, jeg fandt i lommen på Símos og gav ham dem.

- At tænke sig! sagde han. Hvornår stjal han dem? og bladede i dem med hengivenhed.

Så læste han også stikkerens besked. (308) Den indeholdt datoen for vores skade. Der stod: "Drosákis mødtes med Axiotis på et øde sted. De gjorde konspiratoriske foranstaltninger, så ingen skulle bemærke deres fravær. Deres diskussioner er meget mistænkelige. Krigsmodstand."

- Må helvede aldrig bryde løs!

MENS DET GIK SKIDT ved fronten, så rasede rygterne på hospitalet endnu værre. Ledelsen gjorde en indsats for at højne folkenes moral. Der var nogle som sagde, at Sankt Georg var blevet set på sin hest i Bozdagskoven. Han galopperede i tågen, og dette, mente man, var et budskab fra Gud om, at han ikke ville svigte os... De færreste troede på det. De fleste forsøgte på enhver måde at forlænge deres ophold på hospitalet for ikke at vende tilbage til fronten. De skar deres suturer op

med en barberkniv. De stak deres snavsede negle ind og kradsede sårene for at få dem til at bløde med pus. De gned termometeret for at få det til at stige eller stak det i kogende vand.

Engang kom de med en såret mand, som skreg i feber: (309)

- I grusomme! Min landsby var nok for mig. Hvorfor slæbte I mig til fremmede egne? Jeg vil tilbage til mit hjemland!

Hvis de kunne, ville alle i lokalet råbe det samme.

For nylig, da jeg så Drosákis gå ud i haven for at læse de aviser, som Leftéris sendte ham, gik jeg væk, hvis han nu udspyede dårlige nyheder. Jo sværere tingene blev, jo mindre ville jeg høre. Men Drosákis var heller ikke i humør til snak. "Hvad skal man nu sige!" sagde han eftertænksomt. Og det bekymrede mig endnu mere.

En dag faldt der dog to artikler mig i hænde. Det var en regeringsavis, og alligevel cirkulerede soldaterne den i hemmelighed, fra hånd til hånd. Der stod, at Lilleasien-kampagnen var Grækenlands koldbrand, og at de allierede forlangte, at Lilleasien skulle "evakueres", at Sèvres-traktaten for længst var ophørt med at gælde, og at hæren måtte vende hjem hurtigst muligt, før vejen lukker.

Jeg blev grebet af ængstelse. Jeg skyndte mig direkte hen til Drosákis.

- Du må være stolt over, hvad regeringsaviserne skriver.

Han gav tegn til mig med hånden om at sænke stemmen, for væggene havde også ører. Men jeg tænkte mig ikke om.

- Jeg vil gerne vide, hvad der sker bag vores ryg! (310) At vide, hvor vi skal hen, hvad der venter os. Tal for helvede! Jeg beder dig nu. Tal!

Jeg forventede, at han ville benytte lejligheden til at skælde mig ud. Han sagde ikke et ord. Han gav mig en cigaret og skiftede emne.

- Tag den, sagde han, det er en gave fra vores ven Lefterákis. Jo mere hans skyldfølelse vokser, fordi vi spilder vores blod og han slentrer rundt i Smyrna, jo oftere sender han pakker.

Jeg svarede ikke. Min krop sitrede af nervøsitet.

- Jamen, hvad er der nu med dig? sagde han. Som om du har hørt noget nyt? Eller har det, du så skrevet i deres tryksager, gjort indtryk på dig?

Han rejste sig fra sengen med langsomme bevægelser.

- Lad os gå udenfor, sagde han. Lad os gå hen til platanerne og trække vejret. Og mist ikke modet, du har brug for det nu.

At flytte sig gjorde mig godt. Bjergbrisen svaledede mig. Vi sad på en bænk. Nikítas gned vedholdende sine øjne uden at tale. Hvad vil jeg have fra manden? spurgte jeg mig selv. Skal han have ondt af mig og begynde at trøste mig? Eller skal han fortælle mig en sandhed, få mig til at komme i oprør og kaste mig over ham som altid?

- Skal jeg fortælle dig, hvorfor jeg tøver med at tale med dig, Manólis? begyndte Drosákis, og hans stemme var blød, medlidende. Jeg ved ikke, om det nu er tidspunktet at tage en skalpel, at række ud over nutiden til vores vanskæbnes rod, (311) for at stille det brændende spørgsmål til dig: Skulle Lilleasienkampagnen have fundet sted? Du må forstå. Jeg kan ikke. Jeg lader være. Vi er ikke i stand til en sådan diskussion nu. Lige nu, på godt og ondt, er vores unge fanget her i Østens dyb. Forræderi omgiver os overalt. Alle søger at vikle sig ud. Den ene lægger ansvaret på den anden.

Han kiggede roligt på mig med et rent blik! Han ville sikre sig, at jeg var i stand til at følge ham.

- Hvad vil du, hvad leder du efter, Manólis? Fra dengang Ententen lykkedes med sin opgave i Østen og besluttede at stoppe opdelingen af Det Osmanniske Rige, siden da har vores Lilleasien-sag været som et dødt barn i Grækenlands mave. De, der sendte os til Lilleasien, de kalder os nu "ust kiopek!" [tyrkisk: hunde]. Tror du, de

tænker på Axiótis' fortvivlelse, Kirmizídis' øjne, Golís død, Stepáns martyrium? Eller tror du, de bekymrer sig om, hvad der vil blive af Grækenland? Udenlandsk kapital varetager sine egne interesser. Forvent ikke hjerte og retfærdighed fra den. Dens repræsentanter sidder på deres kontorer i London, Paris og andre steder, de har kort foran sig, og når det passer dem husker de folkenes selvbestemmelse, frihed og uafhængighed, (312) og når det passer dem, sletter de lande og folk med en rød blyant... Uheldet er, at nu er deres røde blyant over vores hoveder! Alt, hvad de skulle have fra Grækenland, det fik de, og gratis faktisk. Vi er den pressede citron, Kemal har nu saften...

Mine tanker tumlede med Drosákis' ord, med det "døde barn i Grækenlands mave", med uhyrerne, der vil afskrive vores land og vores fortjenester. Tåren dækkede øjet, og så spredte den sig, spredte sig som vandet i vores søer, som Mæanderfloden, og min tanke nåede vores landsby, vores fædrene hus, vores lille have med jasmin og kirsebærblomster... Drosákis! Jeg skammer mig. Alene bad jeg dig om sandheden. Du fortalte mig altid sandheden, jeg ved det. Men jeg vil ikke tro dig, jeg kan ikke tro dig! Forstå mig!

Drosákis lagde sin hånd beskyttende på min skulder, men han forstod ikke min pine og blev ved med at sige:

- Sådan er det, Manólis. Heroppe betaler vi for vores egne og andres synder. Og først og fremmest de stores splid om delingen af Østen...

Han tog nogle udenlandske blade og aviser frem og begyndte at læse: (313) "Lad grækerne forlade Lilleasien så hurtigt som muligt og uden betingelser. Vi sendte dem ikke for at gøre erobringer!" "Det Nye Tyrkiet er nu en realitet. Det er blevet bevidst om sin historiske mission. At modstå landets ideelle fornyelse vil være en stor fejltagelse..."

- Forstår du, Axiótis, hvad alt dette dækker over? Interesser, olie, minedrift, jern, krom, den fremmede hånd på Østens uberørte rigdom. Åh, barn, når du omgås de voksne, skal du - den lille - ikke et øjeblik være tillidsfuld. Deres interesser stemmer ikke overens med vores. De vil have os i deres hænder. Hvis du bøjer dig, tager de det hele. Dette er også Venizélos' skyld. Han, der var vores egen og kendte dem, blev deres instrument. Og så er der Konstantin og hoffet! Hvis vi havde noget håb om at undslippe, kastede de os ud i kaos! De tilføjede deres nuller til Venizélos' fejl og multiplicerede dem.

- Nikítas, det er nok! Jeg vil ikke høre mere. Og tilgiv mig, for jeg startede det jo selv. Men jeg kan ikke holde det ud!

Jeg rejste mig for at gå. Drosákis holdt mig tilbage. Han var bleg.

- Jeg lider også, Manólis. Du må tro mig. (314)

I hospitalets have spillede den blinde Kirmizídis oud og sang på tyrkisk:

Hvor er du, mit hærgede land

Du blev en stemme for hævn.

Vi mistede mødre, søskende og koner.

Der er intet andet håb tilbage for os

end dig, Grækenland, du søde medfølende mor.

Katastrofen

(317)

XV

JEG BLEV SENDT TIL Afyonkarahisarfronten. Jeg befandt mig der i august 1922, da den store kemalistiske offensiv begyndte. Dag og nat gravede vi skyttegrave, bespist med beskøjter og sild. Mod frygten bed jeg tænderne sammen og tænkte: "Tid til at kæmpe, Axióti, tid til at ofre. Selv har du ingen indflydelse på politik. Pligten kalder." Omkring den femtende august - jeg husker ikke helt, om det var Jomfru Marias dag eller dagen før - trængte en tyrkisk kolonne, mindst fem hundrede ryttere, frem fra en slugt, brød vores linier, og galopperede til højre for at afskære os fra jernbanen. Vores artilleri begyndte at skyde, fjenden standsede sin fremrykning og vendte om.

Men pludselig tav våbnene af ukendt årsag, alt blev stille. Det var som om, hærens hjerte holdt op med at slå. Det tyrkiske kavaleri genvandt modet og begyndte et nyt angreb. (318) Isoleret højt i skyttegravene forstod vi ikke, hvad der

skete. Der svævede noget tragisk i luften. Vi så tavse på hinanden, blege som mærket af døden. Vores spørgsmål og frygt nåede læberne og stoppede der. Skyttegraven er en trykkede grav, men stilheden på sådanne tidspunkter er en pine. En æreløs tavshed! Begynder kanonilden ikke snart? Giver trompeterne ikke signalet "Fremad!" Tusind gange hellere den udmattende march, slagets feber, som vi netop i går forbandede. Og døden, selv den ville være mere ønskværdig end ængstelsen ved at vente på den... Hvad fanden foregik der dog? Blev vi mon omringet og ventede på, at tseterne kom og bankede os? Og var det fordi de ville spare på ammunitionen, at de efterlod de os der for at rådne op, var det derfor?

Natten faldt tung som en gravsten. Nu kunne vi ikke engang se hinanden. Ingen følte sig søvnige. Nerverne var spændte, konstant spændte, og det var som om, at de ville blive revet fra hinanden. Alle øjne flakkede rundt og ledte efter spor af fjenden. Næseborene vejrede for at lugte, fanden må vide hvad. Hos nogle var tanken allerede stukket af, den galopperede væk, selv om kroppen forblev pinefuldt spiddet. I tankerne dukkede også forestillinger op! Du så din mor synge klagesang over dig med dit fotografi i hænderne. Du huskede, hvor lang tid siden det var, du var sammen med en kvinde. (319) Postbuddet bankede på døren til dit hus og

efterlod et militærdokument med officielle segl og stempler, hvor der stod: "Han faldt heroisk for Fædrelandet... ". Hvem vil græde? Hvem bliver glad? Hvordan vil dine arvinger dele din andel?

Vil denne mærkelige nat da aldrig passere? Kommer der ikke et daggry? Der er ikke en landsbyboer, der som ellers andre gange, snakker om lus, om sult, om horer! Hvor fanden er denne Drosákis? Han må vide noget, gætte noget, sige et eller andet, som kan uddrive bekymringen. Lige siden han kom tilbage fra hospitalet, bliver han konstant sendt afsted på opsporing og farlige fjerne missioner. De ønsker helt sikkert at tilintetgøre ham.

En hvisken rullede ned igennem skyttegraven. Den lød mere som en slanges hvislen end en ordre. Den ramte vores krop og isnede den i stedet for at forløse den. Tilbagetrækning! Tilbagetrækning! Tilbagetrækning!

Vi pakkede vores ting på få sekunder. Hele natten marcherede vi. Vi fulgte alle de militære regler, med bagvagter, flankevagter, forbindelser. Om morgenen, ved den første station, vi nåede, ventede os et forfærdeligt syn. Vagtfolkene var sønderhuggede i tragiske stillinger. Tilstødende var et helt plateau sønderflået med (320) køretøjer, kanoner, tornystre, kasketter, lemlæstede kroppe, spredte hænder, ben og hoveder, som om dæmoner med foragt havde

sparket til livet, for at få det til at forsvinde fra jordens overflade.

Det krympede sig i os. En fik mavekneb og en anden kvalme. Der var en, som vovede at bryde tavsheden:

- Hvad betyder alt dette? Mon ikke man kan kalde det at slå ihjel? Så ved vi det. Lad os tage vores forholdsregler.

Ingen svarede. Nogle rystede fortvivlet på hovedet. Andre så vildt og fjendtligt på ham. Vi sad i en ødelagt landsby og ventede på instrukser. De, der havde papir og blyant, begyndte at skrive breve til deres familier. De fleste af dem forstod, at intet posthus ville tage dem, men de havde behov for at skrive deres sidste ønsker, sige søde ord, lade det skræmte sind slappe af, varme sig ved en piges barm, i en moderlig favn.

Kaptajnen gav ordre til, at patruljer skulle gå ud for at søge efter tseter i ruinerne. Dette gav os håb. Det så ud til, at vi skulle stoppe her for at organisere et forsvar. Vi så også, at kokkene tændte bål og satte kedler op. Der blev mumlet noget om, at det tilsyneladende var lykkedes for kvartermestrene at fange et par bøfler, som andre kaldte døde heste.

- Vi vil rejse os, så snart vi får spist noget kød, sagde Phílippas (321)) fra min landsby, og vi vil drive bastarden Kemal tilbage.

Lidt efter kom mændene fra patruljerne for at give rapport. Gabriél, fra Mytilene, som i kompagniet blev kaldt "Gabrilél's" kom tilbage med dem. [-el' er en diminutiv-endelse i Lesbosdialekten] Han holdt et spædbarn i sine arme. Han nærmede sig kaptajnen, pegede på barnet og sagde til ham:

- [Lesbosdialekt. Jeg forsøger at oversætte:] Jeg har taget den fra tseterne. Jeg vil alvorligt opfordre dig til at overlade spædbarnet til nogle barnløse...

Piften og latter blev hørt fra alle sider. De følelseslammede soldater blev bragt i røre. De morede sig og ville gøre ham til grin.

- Åh Gavrilé! Du har ikke din egen sæd, vil du så bare låne af tyrkeren?

- Hvorfor har de så meget olie på din ø?

Arsénis, kompagniets drillepind, der længe havde siddet som en følelseslammet abe, sprang ind i gruppen, kneb listigt øjnene sammen og råbte:

- Tys! Stille! Jeg kender hele sandheden om barnet. Hør engang. Barnet, I ser, er af Gabriels blod! Jeg har set ham hygge sig med Hanumitsa'en, da vi gjorde tjeneste i denne landsby...

Drilleriet begyndte igen. Den gode Gavrilé's vendte sig forvirret til alle sider og råbte:

- Løgn! Løgn! Jeg fandt barnet! Det kravlede rundt om sin mor, der var død! (322) Lad mig ikke være levende i morgen, hvis jeg lyver for jer...

De, der ikke havde talt indtil dette øjeblik, råbte vredt:

- Hold kæft, fjols! Hvor får du alt det sjov fra?
- Her mister også I humøret!

Budbringerne, som vi havde ventet på i en time, ankom galopperende på deres svedige heste. De talte især til officererne. Sådanne "fortrolige" tidspunkter fandtes ikke. Vi kunne spørge "hvad nyt", og svarene kom fra alle sider:

- Fronten er gennembrudt! Vi taber!
- Regimenterne går i opløsning!
- Hæren uden ledelse gør, hvad den vil!

- Nogle tager bjergene, andre kløfterne. Der skal dolkes for en plads i et køretøj! Mange begår selvmord!

Hvad der skete dengang, er svært at beskrive. Ingen stoppede op for at tænke, for at lytte til ordrer eller råd. Det var, som om de i månedsvis havde været klar og kun ventede på dette øjeblik til at stikke af. Hver og en tænkte på sig selv. Ingen broder så sig tilbage efter sin broder.

Da jeg indså, at alt var brudt sammen, og enden var kommet, greb jeg mit gevær og løb efter dem og råbte som i en feberdøs: (323)

- Hvor skal I hen, brødre? Forlader I det hele? Stop.

Jeg fik fat i to lilleasiater og snakkede om forsvar.

- Sikke et fjols, råbte en sergent.

Jeg lagde mig hurtigt ned og kravlede om bag en moské. Kuglede faldt som regn, der dræbte min stemme, stemmen, som bad dem om at fortsætte krigen. Jeg var i skjul i kort øjeblik. Jeg ville græde, skribe. Så gik også jeg i panik. Jeg styrtede afsted og stoppede ikke, før jeg tilfældigt ramte ind i min ven, Nikítas Drosákis.

- Stop lige, kollega, sagde en soldat til mig og trak mig i ærmet. Denne sårede mand beder mig dræbe ham, så han ikke falder levende i tyrkernes hænder. Hvad skal jeg gøre?

Jeg vendte mig for at se på den sårede mand og blev ude af mig selv.

- Nikítas! Hej Nikítas!

Jeg knælede ned ved siden af ham. Drosákis' blik sløredes af bevægelse. Han viste mig sit sårede bryst og sine brækkede ben. Jeg havde ikke set ham i to dage. Jeg vidste, at han var blevet sendt i et fængsel et sted her omkring, men jeg forventede ikke at møde ham.

- Lige i sidste øjeblik at betale sin gæld!

Jeg rev min skjorte op og forbandt hans sår. (324) Jeg ville så gerne tale med ham, fortælle ham, hvor ret han havde, da han sagde, at man forrådte os. Jeg ville have hans råd, hans vrede, hans udbrud, de sandheder, han udslyngede. Jeg ville sige: "Nu forstår jeg dig, Drosákis. Begiv dig afsted, og jeg vil følge dig. Tusinder vil komme med dig." Men Drosákis kæmpede med stærke smerter. Hver bevægelse drev ham til vanvid.

Jeg tænkte på at lave en improviseret bære. Jeg ledte efter soldaten, som stoppede mig. Han havde lovet mig, at han ville gå afsides og komme tilbage. Men han stak af. Han havde kun stået på det sted, fordi han søgte efter ure og penge hos de døde...

Jeg lagde den sårede mand på min skulder og begyndte at gå uden at spille tiden. Ind imellem stoppede jeg op for at skaffe ham hvile. Så besvimed han, og jeg lagde ham på jorden. Jeg så nogle fra kavaleriet galoppere. Sammen med dem var Lefóúsis, en ven af Nikítas, som vi tilbragte uforglemmelige timer med på hospitalet. Jeg løb og signalerede til ham på afstand. Da jeg så, at han genkendte mig, men ikke var i humør til at stoppe, råbte jeg til ham:

- Lefóúsis! Jeg har Drosákis hårdt såret. Stop, Lefóúsis! Lefóúsiis! Stop! Gå ikke!

Synet af Lefoúsis fortabte sig på skovstien. Jeg løftede Drosákis op igen. Jeg tog ham i mine arme som en sovende baby, og vi gik. Nu og da åbnede han øjnene, (325) så på mig og sagde svagt:

- Gå afsted! Opgiv mig!

- Jeg vil redde dig, Nikítas! Du vil leve. Du skal leve...

Sveden løb i store dråber fra mit ansigt. Nerverne i nakken spændtes, hænderne føltes ikke som mine egne. Jeg bevægede mig fremad. Forstanden nægtede at forstå, hvad øjnene så. Foran mig kørte to soldater en hestevogn fuld af kister, møbler og tæpper. Ovenpå havde de bundet en gammel tyrker og hans kone. Jeg talte til dem, og de stoppede op.

- Hej drenge, gør lidt plads, så jeg kan lægge den sårede mand.

De så på mig, som om de ikke forstod det sprog, jeg talte til dem på. Deres øjne havde et udtryk af vanvid. De var kanonfulde. Den ene svarede mig tungt og groft:

- Hold ud indtil broen.

Og han vendte sig mod sin ven og spurgte ham leende:

- Godt, hvad Thýmios?

De tog en græskarkolbe brændevin og drak tørstigt. Jeg passerede den lille bro sammen med

dem. Jeg så dem stige af. De smed tæpper og møbler ned, som de havde slæbt med sig i den hensigt at tage det med til deres hjemegn.

- Thessalien er langt væk herfra. Er det ikke? sagde Thýmios, og de brød begge ud i latter. (326)

Mens jeg gik for at finde to brædder til at fiksure benene på Drosákis, som mistede bevidstheden ved enhver bevægelse, sprængte soldaterne broen og med den det tyrkiske ægtepar i luften! Jeg begyndte at løbe for ikke at blive efterladt. De var klar til at sætte hesten i gang.

Hvis jeg også gik glip af denne mulighed, ville tyrkerne indhente os. Jeg greb hesten ved hovedtøjet. Drosakis faldt sammen ved hestens ben og kastede blod op.

- Kolleger, jeg kender vejen, sagde jeg. Alene er I fortabt. Vores egne folk vil rydde jer af vejen for at tage hesten...

Før de rigtig nåede at tænke, greb jeg Drosákis og hoppede op i vognen. Vi begyndte at køre. De overlod tøjlerne til mig. De spiste, drak og fortalte sjofelheder. Hvor vi end kom forbi, var der ødelæggelse. I de tyrkiske landsbyer brande, mord, voldtægter, plyndring. Den tyrkiske civilbefolkning betalte. Tusindvis af nedbøjede mænd, bange, rasende, sårede i deres inderste, mistede pludselig deres sjæl og ære.

I nærheden af en landsby, overgivet til flammerne, rev en ung kvinde i sit hår og jamrede over sin dræbte drengs krop. De to hestesoldater, der var opildnede af deres gilde, gloede på hende (327) og råbte uanstændigheder.

- Stop! Lød det lystent over mig. Stop og lad os...

Jeg vendte mig om og så på dem med et blik, der kunne dræbe.

- Netop, kammerat! Vil du også have din andel? råbte den ene til mig, mens den anden vendte geværløbet mod mig.

Jeg steg ned fra vognen, tog Drosákis i mine arme og gik afsted for ikke at se, for ikke at høre. Vi ville begge have været fortabt, hvis vi ikke var kommet til de organiserede militærenheders jernbanelinje. Jeg afleverede Drosákis til Røde Kors. Jeg bøjede mig ned i tårer og kysede ham.

- Nikítas! En dag mødes vi, sagde jeg og følelserne overvældede mig.

Han lagde sin næve på min våde kind. Der blev knyttet en knude i mit hjerte. Jeg blev en kort tid hos ham og gik så.

Jeg gik igen ad vejen. Jeg var ikke længere bange for døden. Jeg var skræmt af de væsener, som mistede enhver menneskelighed. Jeg kunne

høre Nikitas Drosakis' hånlatter: "De prøver at kvæle de besejredes fejhed. Heltene!".

I TO DAGE KÆMPEDE JEG for at komme med et tog. Jeg greb fat i en ramponeret dør, og mens togstammem kørte, klatrede jeg op på taget. (328) Tusindvis af kvinder og børn kom ned fra landsbyerne i disse timer med skrig: "Tseterne!". "De kommer! De kommer!" Togene stoppede ikke for at tage folk med. Inde i vognene var der kaos. Bøller, uromagere, skræmte og bevæbnede soldater og civile kom i slagsmål og trak knive og skød. Og flygtningestrømmen udenfor løb med hjertet oppe i halsen og udsendte bønner, forbandelser og trusler. "Gement! Hvor efterlader I os?" "Stop!" Og toget, et sort vilddyr, prusted og fnøs og fløjtede, skarpere end sværd, for at skubbe folkemængden til side fra sporene.

Vi havde vel rejst omkring seks timer. Sent om aftenen rykkede toget så kraftigt, at alle vi, som hang på, fløj afsted som projektiler. Hjulene kvasede ret mange kroppe. De levende forsøgte med tændstikker og stearinlys at identificere de døde. En jamren brød ud i natten. Forældre råbte for at finde deres børn, og børn ledte efter forældre; det var ikke at få rede på.

Jeg faldt ned på en nypløjet mark. De skader, jeg led, var ikke alvorlige. Jeg følte mig svimmel

og træet, jeg ville sove og ikke vågne igen. Men selv på sådanne tidspunkter er man bange for at miste livet. Jeg snoede mig som en slange og kravlede på alle fire, indtil jeg kunne rejse mig op og gå. (329) Jeg masede mig ind i menneskeflokkene, som brølede, slog, krummede sig samme og rettede sig ud som et såret vilddyr.

Tæt ved mig løb et barn, som desperat råbte navnet på sin mor, bedstefar og bedstemor. Jeg indså, at det kæmpede for at holde trit med mine lange ben; det havde bundet sin eksistens til min. På et tidspunkt, da jeg passerede forbi, råbte det bønfyldt til mig:

- Onkel, forlad mig ikke! Jeg er bange!

Jeg tændte fyrstøjet og bøjede mig ned for at se. Det var en cirka otte-årig dreng, tynd, med et glatraget hoved.

- Hvad hedder du?

- Stélios! svarede han mig.

Jeg rakte min hånd frem og tog hans. Han rystede som en forfrossen fugl. Vi gik som far og søn. Hver gang vi nærmede os en flok mennesker, råbte barnet med sin lille forpustede stemme: "Bedstefar! Bedstefar!". Så ventede jeg lidt og lod ham søge.

Ah, tænkte jeg ved mig selv, skete det samme mon i min landsby? Tog Kóstas familien med til Smyrna, når det var nødvendigt? Eller ventede

han for at få klaret tobakken først? Jeg havde skrevet til dem for længe siden. Jeg skrev til dem, at for at være på den sikre side skal I samle så mange penge sammen, som I kan, hold dem i hånden, for kun Gud ved, hvilke nye ulykker der kan ramme os. (330) Der gik tre måneder, før jeg modtog deres brev og værst af alt var der intet nyt fra min bror Stamátis, som også var "et sted ved fronten". Nu, så snart vi alle mødes i Smyrna, bliver vi nødt til at stikke til søs mod Samos, og så snart stormen har lagt sig - det kan vare længe - vender vi tilbage til vores hjemegn.

Det lysnede. Et rosenfarvet svagt lys kom ned fra bjergene og vældede frem over frugtplantagerne. Overmodne var de uhøstede druer på vinstokkene, og grenene på træerne var tunge af den uheldige frugt. Å, hvis det bare var muligt, at jeg nu kunne tage ud på vore marker, med sang på læben, med en blomst i øret, og at jeg ved min side havde min Katína, ridende på vores hoppe, med en lille dreng ved sit bryst! At tyrkerne kommer ud af dørene og hilser hjerteligt på os som i gamle dage: "Axamlariniz hayir olsun, tsorbatzi". "Ogur ola, Efendi!". "Åh Sefkiet, bror, vores guder forsonedes ikke! Og hvad bliver der af os? Ne tsare? Onlari hiep unatalim, aziz emseriler!" (Hvad nytter det, landsmænd? Kom, lad os glemme det hele...).

Barnets ben var hævede, han havde svært ved at gå. Mit hjerte ønskede ikke at forlade ham, det

gjorde ondt. Jeg begyndte at spørge til højre og til venstre, om der mon var nogen fra hans hjemegn. Og sandelig, der var en kvinde, som kendte ham og talte til ham.(331)

- Han leder efter dig, den stakkels bedstefar. Hvor blev du væk?

Hun rådede os til at gå hen til en brønd, for at møde den gamle mand, der holdt vagt. Så snart barnet hørte det, for han afsted.

- Kom, onkel, hurtigt!

I nærheden af brønden så jeg en gammel mand i knæbukser, som holdt fast oppe i et træ og med hånden mod solen granskede vejene rundt omkring og brægede hjerteskræende:

- Stélios! Stélios!

- Bedstefar! Bedstefar!

Den gamle mand sprang ned og omfavnede ham lidenskabeligt.

- Min Yuka! Min Steláki. Hvor har du dog været min kære!

Vi gik et stykke tid sammen. Bedstefaren fortalte mig om sine lidelser:

- Da toget rykkede, faldt min datter og min kone til jorden. Den gamle kone døde med der samme! Min datters ben blev skåret over af hjulene! "Mine ben, far! Mine ben", sagde hun. "Åh, Yavrim! Du min Ilinitza!"

Drengen krympede, krøllede sig samme.

- Så besvime hende! Jeg ville løfte hende op i mine arme. Jeg kunne ikke. Jeg faldt sammen, kunne ikke få vejret. "Far, kom med Steláki!" Jeg gik, her og dér. Jeg råbte. Vendte tilbage til hende. "Min Steláki, far! Løb løb! Lad mig blive..." Jeg satte hende i en gyde, så hun ikke blev trådt på af folk og heste. Jeg gik. Jeg fulgte vejene. (332) Jeg råbte, jeg ledte. [Jeg opgiver at oversætte den følgende sætning: «Σαπέρα τριχουβ'λούσε» μου καν' ου σ'μπέθερους (συμπέθερος=medsvigerfar?) του γιου μ', κι μού δ'ξι του βουνό.] Afsted far-Stélios, benene foran, hjertet bagefter, til hende. Hvordan kunne jeg forlade min datter! Efterlade min eget barn for at blive sønderrevet af de vilde dyr!

- Mor! Min mor! skreg drengen og førte hænderne til kinderne i fortvivlelse.

Oh! I almægtige. Har man nogensinde hørt sådan en stemme?

- Lad os gå til min mor, Bedstefar!

- Vi går, min søn, vi går! Nogle, som lyttede til historien, råbte:

- Gamle mand, er du gået fra forstanden? Ønsker du, at du og barnet skal dø?

- Behlivans tseter er kommet ned.

Den gamle mand og barnet vendte os ryggen og løb tilbage! Natten lagde sig over jorden.

Denne verden blev ikke skabt af Guds hånd! Nej,
det blev den ikke!

(333)

XVI

I DET ØJEBLIK JEG SATTE FODEN i Smyrna, stoppede jeg op og tog en dyb indånding. Jeg gjorde korsets tegn, en pludselig glæde greb mig. Her i Smyrna fandt det græske altid tryghed og fodfæste. Tyrkerne kaldte den "Gâvur Ismir", og det var virkelig den Vantro Smyrna for dem, men for os var det hellenismens glade og gæstfrie hovedstad. Hun duftede af jasmin og længtes efter frihed. Bare slentre på kajen, på boulevarderne, gennem verchanederne, boltre sig i bezesténia, drikke raki i Corso, overalt se munterhed, glæde, blive let om hjertet, fyldes med lys, længsel og mod. At leve, ja, at leve, at arbejde sig op fra bunden, at lave dette og hint, at være glad, at elske, at bygge.

Hvad var det nu, jeg så? En død by. Butikkerne og centrene aflåst med dobbelt hængelås. Husene stumme, som ubeboede. Man hørte ikke latter, man så ikke et barn lege på gaden. (334) Triste karavaner slæbte sig gennem gyderne som

en række larver. Krummede kroppe, forbitrede ansigter, irgrønne, læberne tørre, blege. Det var flygtningene, der ankom fra indlandet. Med sig slæbte de bylter, keramikdunke, kister, ikoner, bårer med syge, geder, høns og hunde. Kirkerne, kasernerne, skolerne, pakhusene, fabrikkerne, alle var fyldt med flygtninge, alt var stopfyldt.

Jeg vandrede rundt som fortabt i denne folkemængde og søgte at finde min familie. Yákovos, en af vores gudfædre, fortalte mig, at han havde mødt dem, og faktisk var min mor bekymret på grund af mig og for min bror Stamatis. Jeg forstod at jeg skulle skynde mig at møde familien for at få styr på den, men mine ben ville ikke løfte mig, jeg var som død. Jeg havde ikke andet tilbage i mig end et ønske om at lægge mig et sted for at sove i flere måneder.

I Paralléli stod jeg foran spejlet hos en barber og så mit elendige tilstand. Min uniformsjakke var revet i stykker og fuld af blod. Min soldaterhue hang bag på hovedet. Mit skæg voksede vildt.

Frisøren havde åbent. Skulle jeg ikke, tænkte jeg, blive vasket og klippet, ændre udseende? Som jeg er, vil selv min mor blive skræmt, når hun ser mig. (335) Mit øje faldt straks på den drejelige lænestol, der ville modtage min udmattede krop.

Barberen, en mager venlig gammel mand, sprang hen til døren, så k hær! Uduelige, luskehoveder...

Jeg lyttede ikke meget til ham. Ved den første berøring med stolen slappede jeg fuldstændigt af. Min krop faldt til hvile, mens jeg sank ned i blødheden. Men barberen var fast besluttet på ikke at lade mig sove. Han rokkede brat hovedet op og ned, til venstre og højre, fløj så syngende han kunne rundt med sine sakse, drejede mig og puffede hele tiden til mig:

- Fald ikke i søvn, knægt, for med den søvnighed, du har, vil du ikke engang vågne op ved anden forestilling... (336)

Lige så meget som jeg længtes efter søvn, længtes han efter samtale. Da han uventet så en kunde ankomme til hans butik, blev han glad. Timerne i ensomhed drev ham til vanvid.

- Du ser udmattet ud, du stakkel, sagde han. Kommer du fra de første linjer?

Jeg ville fortælle ham, at der ikke længere fandtes hverken første eller anden linje, men min tunge var lammet. Det eneste jeg formåede at formulere, var et "j... ja", der lød som en brægen.

- I går traf det sig, at jeg klippede et par infanterister, som var i en lignende forfatning. Med de var skøre, de vidste ikke, hvad der var sket med dem. De gik så langt som til at fortælle

mig, at den græske hær ikke engang vil kunne klare sig endnu en uge i Lilleasien. Lytter du?

Jeg lyttede overfladisk og forstod, hvad den gamle ville sige, men jeg kunne ikke rette mit blik mod ham og se på ham. Mine øjenvipper var som ståltråd. Mit hoved summede, jeg var både vågen og ikke vågen. Da barberen indså, at han ikke kunne indlede en samtale med mig, greb han snedigt en kande koldt vand og begyndte at bade mig og ryste mig uden ligefrem at give mig lussinger. Jeg åbnede mine øjne halvt, klar til at forbande ham, og mødte hans bønfoldende blik.

- Du ser vågen og modig ud, sagde han. Du ligner ikke en af de tosser, som siger, at Lilleasien-kampagnen går ad helvede til. (337) De er sengepissere, Kemals agenter. Hør, hvad jeg fortæller dig. Her tog Trikoúpis hovedkommandoen og gik til kontraangreb! Vidste du det?

Jeg havde lyst til at fortælle ham hele sandheden, at drive ham til vanvid, men den lidenskab, han lagde i sine ord, mindede mig om mit gamle jeg og dyssede mig ned. Han fortsatte i samme melodi.

- Hvis du ikke ved det, så hør det fra mig. I Tsesme, min ven, samles hæren ikke for at stikke til havs. Næh! Den organiserer forsvaret af vores strande. Hvor end de er, vil man høre underafdelinger komme frem, og så samles der

nye. England, siger man, er på vores side, England vil ikke svigte os - på trods af denne so, dette Frankrig!

Som fluer mærkede jeg hans ord summe rundt og irritere min halvsovende hjerne. Så mistede jeg tålmodigheden og åbnede munden.

- Hvilken Trikoúpi snakker du om, farmand? Nu endnu en! Trikoúpis blev taget til fange med sin hær. Athens elite svigtede os midt i det hele, og Gud ved, hvad der skal blive af os. Hvad angår englænderne, så lad dig ikke narre. Ingen, hverken de, franskmændene eller amerikanerne eller fanden og hele hans slæng, ingen, min ven, dør for os længere. (338) De åbnede graven for os, det kan du regne med.

Den gamle mands kæbe begyndte at skælve, hans udenlandske gebis raslede, han blev gul som svovl. Hans øjne blev mindre, blev hårde, ændrede sig. Hans hænder, der holdt en barberkniv, så ud til at ville skære min hals over.

- Hvad siger du, forrygte barn! brølede han. Hvem fyldte dig med sådanne gemene løgne? Trikoúpis vil organisere forsvaret fra Nymphaio til Sipylo. Kun på denne måde vil Smyrna blive beskyttet. Og hvis, som du siger, Trikoúpis er blevet taget til fange, er alt ikke tabt. Der er brød i klostret. Den græske hær har nu engang officerer! Bliver det ikke Trikoúpis, bliver det

Gonatás, Plastíras. Jeg kender dem alle personligt.

Jeg så ham kæmpe desperat for at bevare sin optimisme, sit hjerte. Jeg kendte til sådanne kampe. Jeg tænkte ved mig selv: Du Manólis, hvorfor forulemper du den gamle mand? Hvad kommer der ud af, at han lærer lidt at kende til sandheden? Lad dog staklen være.

- Dybest set er det også det Lilleasiatiske forsvar, sagde jeg. Hvor placerer man det Lilleasiatiske forsvar!

- Hej, nu taler du som en mand, bravo! Godt sagt. Forsvaret, så sandelig, det vil igen bringe begejstring. Der kaldes til mobilisering, og vi vil alle gå med, gamle, unge, børn, kvinder. (339) Hvad betyder det! For vores hjem og for vores frihed vil vi give alt. Pligtens store øjeblik er kommet.

Jeg ville sige til ham: "Den er kommet, du gamle, pligtens tid er kommet, men slynglerne har sluppet den, og den er tabt." Vi blev druknet i massevis af forræderi, de mægtiges interesser, vores egne fejl, dårlige principper og dårlige resultater...". Der var meget, jeg ville fortælle ham. Jeg huskede Drosákis, det hele lå dybt i mig. Men jeg holdt mig tilbage. Den gamle var allerede sunket ind i sin egen verden.

- Jeg har troen i mig, sagde han og slog sig lidenskabeligt på brystet. Jeg tror på Gud! Den

Mægtige bliver ikke tyrker. Det sker ikke. Forstår du mig? I morges bønfoldt fru en mig om ikke at åbne butikken. "Hvor skal du hen, min Táso," klynkede hun. Samler du ikke familien og finder en båd, så vi kan sejle til øerne, ellers kommer tseterne og dræber os! Jeg har allerede forberedt bylter. Jeg får fat på børnene, så vi kan tage afsted." "Jamen, så gå da kælling, og sørg selv for at mætte dem. Lad os se, hvordan i helvede vi klarer denne rædsel. Du kan ikke tænde op, siger jeg, og sætte bulgur over, og lyt ikke til den ene eller den andens narrestreger. Hvad angår den lille butik, så åbner jeg den, kvinde, beslut dig, jeg åbner den! For pokker, skal alle forblive ubarberede og uklippede?" (340) Hvad siger du så, soldat, talte jeg ikke ret til hende? I tider som disse er der brug for mod. Panikken, ja den panik, den dræber, før ondskaben finder dig. Jeg vil bryde panikken, jeg vil slide den ned i mit nabolag. Købmanden vil tænke: "At hr. Tásos kan åbne frisørbutikken betyder, at jeg også kan åbne butikken." Det vil også give forretningsmanden mod, caféejeren og apotekeren. Er det ikke rigtigt?

Det lod til, at jeg kiggede mærkeligt på ham, for han stoppede brat. Men straks begyndte han igen, måske af frygt for, at jeg igen ville fortælle ham mine egne bitre meninger.

- Du kigger sådan på mig, sagde han. Jeg, som du ser, lad mig så ligne en vanskæbne, har

nydt livet, jeg spiste det med ske, og jeg er nu på det sidste. Men den frihed, der kom til os i Lilleasien, er et lille barn. Det var lige begyndt at gå, ikke engang fire lys var vi værdige at sætte på det. Det kan ikke dø, det må ikke dø, vi vil ikke kunne udholde at begrave det. Det er bedre, at vi alle først kommer i den sorte jord...

Hr. Tásos' øjne fyldtes med tårer. Han havde efterladt mig med halvdelen af min kind barberet, og han glemte at sige, at han ikke var færdig. Hans afmagrede krop med de skæve ben rystedes af nervøse hop.

- For den frihed har jeg givet alt, hvad jeg havde og ikke havde. Åh! Hvor jeg husker den, (341) den velsignede morgen i maj, hvor atlanterhavsdamperen "Patrís" kom sejlene og landsatte euzoner [soldater i skørt] og bagved, hør bare, kom vores krigsskibe med det blå og hvide! Åh, Herre Kristus, hvem kunne holde mig tilbage! Jeg løb ind i huset, åbnede hastigt den låste skuffe, hvor jeg opbevarede min formue, greb skødet til mit hus og de kontanter, jeg piastre for piastre havde samlet som drikkepenge, tres års arbejde! (Jeg havde en kone, en husmor, der kunne spare, selvom jeg havde to døtre og fire drenge). Og jeg tog det hele, som man siger, rub og stub, og gik direkte til den græske kommandant. "Her, sagde jeg til ham, jeg giver dette til vores hær, befrierhæren! Fortæl dem, at barberen Kasambalís Tásos

sender det..." Divisionschefen klappede mig skam på skulderen, takkede mig, men tog ikke imod det. Han anså mig, så det ud til, for at være skør. Men jeg insisterede, bed vreden i mig, indtil et militærhospital til sidst tog imod det og fik nytte af det.

- - Så snart min kone fik besked om det, var hun nær ved at dø. "Er min mand idiot? Hvad var det for noget fjoller, du har lavet? Flot, at du ikke tænkte på vores alderdom, hvad med dine piger? Har du overhovedet tænkt?" "Jeg har tænkt på alt, kvinde, jeg har overvejet det hele. Du, jeg, vores børn, vores børnebørn, hele jordens guld. Men balancen vippede til frihedens side..." (342)

Vi kæmpede begge med vores tårer. I samme øjeblik brasede Onkel Tásos' barnebarn forpustet ind.

- Bedstefar, råbte drengen, hans stemme skælvede. Flåden sejler bort!

- Hvilken flåde, din lille bandit?

- Den græske, bedstefar!

- Den græske?

- Den græske!

- Åh, altså, du er dygtig! Sådan!

Tre lussinger smældede mod hans ansigt. Den lille blev rød, snøftede, men græd ikke. For at retfærdiggøre sig mod bedstefaderens vrede sagde han lidenskabeligt:

- Bedstefar, jeg lyver ikke for dig, den sejler bort, siger jeg dig, den sejler bort, den sejler væk!

Og han brød ud i gråd.

Den gamle mand greb sit barnebarn ved hånden og trak ham brat med ud på gaden. Jeg blev siddende og kiggede på ham. Hans tynde krop med de skæve gigtplagede ben huggede afsted sig som en feluk [lille letbygget sejlbåd] i storm. Det knuste mit hjerte, som om det i dette øjeblik kun var denne gamle mand, der var ulykkelig og fortabt.

Jeg tog fat i barberkniven og prøvede at afslutte barberingen. Hvis flåden virkelig sejler bort, betyder det, at hvor end de er... hvor de end er, vil tyrkerne angribe. (343) Hvis... Hvad med dette hvis? Når jeg nu ved, at det hele er slut, når jeg ved hvordan og hvad, hvorfor bliver jeg så siddende? Hvad venter jeg på? Hvad håber jeg på? Lytter du til mig eller lytter du ikke til mig, soldat Axióti, frivillig i den græske hær, kæmper fra Afyonkarahisar [en by i det indre Tyrkiet, som grækerne forgæves havde besat]. Det hele er forbi, alt!

Jeg løb hen ad gaden, ud på havnefronten. I dette øjeblik lettede krigsskibene anker. Fra deres skorstene kom tyk, sort røg. Menneskene på kajen stod som forstenede. De trak ikke vejret, talte ikke, levede ikke. De lignede gravstenene på kirkegården, den ene bag den anden... Men hvad

siger jeg? Kun den, der begravede sit barn og hørte kistens knirken, da den blev sænket ned i graven, kun han kan føle, hvad dette øjeblik var for os.

Så skete der noget så gement, at det bragte os tilbage i fatning. Et fransk krigsskib, "Waldeck-Rousseau", begyndte at spille vores nationalsang! De "allierede" "hilste på" det afgående græske flagskib, som krævet af reglerne og protokollen!

Denne ydmygelse gjorde os rasende. De smertelammede forsteninger rørte på sig og bevægede sig som en brusende strøm fremad.

- Alle til Stergiádis [Aristeídis Stergiádis, den græske højkommisær i Smyrna under den græske besættelse]!

- Han skal stå til regnskab! (344)

- Han skal forklare os, hvorfor han ikke lod os tage afsted, han sørgede kun for pas og stempler til os!

- Til våben! Vi vil have våben til forsvar!

En stemme hørtes fra dybet og så mange flere.

- Stergiádis er væk!

- Han er væk, han er taget ad helvede til!

- Englænderne reddede ham! De har hjulpet ham på flugt!

Vi stoppede op for at forstå denne nye besked. Og så brød det formålsløse masseraseri ud. Vi løb til højre og venstre, som om vi jagtede vores flygtige drøm, vi gestikulerede, vi var forblindede.

- Forbandede, I kan spare jer for at komme!

- Hvorfor? Hvorfor tog de ikke også os med om bord?

- Hvad skal der blive af os?

- De var bange, så lad os tage til Athen og rense landet for det forræderiske møg!

Da natten faldt på, blev havnefronten øde. Alle puttede sig under tag og ventede på fortsættelsen. Kun rædsel var der for at gå rundt i de mørke gyder, som nattevægteren, der varslede om det vildeste dagry, som græskheden nogensinde havde kendt...

(345)

XVII

JEG MØDTE MIN FAMILIE på stationen i Kemer i de barakker, som blev forladt af den græske hær. Et bittert møde uden opkvikkende sindsbevægelse. Vores samtaler glædesløse og ordknappe. Jeg trak mor ind i en krog og sagde til hende:

- Mor, hvor mange kontante penge har du?

- Penge? sagde hun overrasket. Hvilke penge? Nåede vi da at sælge høsten? Den opsparing, du kendte, er væk. Vi gav alle kontanter og guldmønter som depositum.

- Hvilket depositum, mor?

- Depositum for den ejendom, som Kóstas købte. Har han ikke skrevet det til dig? Han skrev til dig.

Da hun så mig lukke øjnene i fortvivlelse, som om en kniv var blevet stikket ind i mit hjerte, indså hun, at jeg ikke anede det, og at hun begik en fejl

ved at fortælle mig det lige nu. Hun var urolig og blegnede, hun var bange for, at der blev et skænderi, som dengang med arven. (346)

- Det er ikke Kóstas' skyld, skyndte hun sig at sige. Det var til alles bedste. Det var en rigtig godt køb. Men sandt at sige, min søn, var det omsonst. Det er købmanden hr. Thóodoros' ejendom, og du ved, hvor velholdt den er! Når først man har set hovedbygningen, er man solgt. At blive dér en sommer og få en ny høst...

Jeg følte mig revet i to. Min plan om at tage med båd til øerne var pist borte. Jeg bed mig nervøst i læben. Jeg tændte den ene cigaret efter den anden og stak dem i munden. Min bror Kóstas holdt sig på afstand. Han snakkede med andre af vores landsbyboere og sagde:

- De, der gjorde det bedst, var de, der blev på deres gårde. Enten på grund af familien, eller fordi de ikke fik besked. De har det nu engang bedre end os. Tænk engang, hvis vi skal sidde her i flere uger! Vi er fortabte...

De andre, der lyttede til ham, var enige. For pokker, forstod de ingenting? Ondskaben rumlede i dørvinduer, sind og hjerter. Var de blinde? Eller ville de måske af frygt ikke acceptere den hidtil usete ulykke? Selv min mor turde ikke spørge mig om Stamátis, om jeg havde noget nyt og hvad der skete. Jeg fortvivlede, jeg var nu bekymret for min lillebror. Jeg huskede, at

da de indkaldte hans årgang, sagde han nogle betydningsfulde ord til mig: (347) "Denne gang, Manólis, vil jeg ikke undslippe. Du får at se. Første gang så lader vi ham gå, anden gang så ligeså, ..."

Jeg satte mig på et dørtrin, lukkede øjnene og gned min pande med næven for at tvinge den til at tænke, overveje tingene og handle derefter. Min mor nærmede sig forsigtigt, lagde hånden på min skulder og spurgte mig bekymret:

- Hvad er der galt, min søn? Hvad plager dig? Tror du, vi får mere uro? Hvad siger du?

- Jeg siger, mor! Jeg siger, at om et par timer er tyrkerne i Smyrna. Mærk dig mine ord.

- Gud Herren! hun korsede sig. Flygt bort, mit barn... Det er muligt!

Min søster, den stakkelt, som efter sine to vanheld netop havde formået at blive forlovet igen, så på os med angst og mumlede klagende:

- Igen når jeg ikke at bære en krans!

Jeg vendte mig mod hendes forlovedes bror, som drak sin kaffe og snurrede sit overskæg.

- Nikólas, sagde jeg til ham. Hvorfor sidder du og tager ikke afsted? Har du glemt, hvor mange tyrkere du dræbte? Det gode, jeg ønsker for dig, er borte! Vi har ikke tid. Behlivan [Kior Behlivan, tsetleder] kan komme når som helst!

- Bah! sagde Nikólas hånligt. Du overdriver!
(348)

Min mor var oprevet.

- Du, der rådgiver andre, sig mig, hvad har du tænkt dig at gøre?

- Mor, jeg vil holde ferie på den ejendom I købte, og få børn!

Hun fik tårer i øjnene, rynkerne blev dybere i hendes forpinte ansigt. Jeg angrede min hårdhed.

- Mor, sagde jeg, sådan som tingene er blevet, tror jeg, at jeg bliver sammen med jer. Det er muligt, at tyrkerne vil betragte alle dem, der rejser, som krigsforbrydere og ikke tage dem tilbage.

- Nå, min søn, hvordan kan du være så barnlig? Hvis du tror, at vi vil blive på tseternes nåde, så skrub af!

- Hvad skal jeg gøre, mor, i Grækenland, med tomme hænder? Blive tigger?

- Hellere tigger, mit barn, end... åh, jeg tror ikke det værste! Jeg siger ikke noget! Åh, Gud og Herre, forlad os ikke! Skån os!

Hun begyndte at hulke.

- Det med Stamátis nager også mig! Hvor er drengen? Han er ikke kommet tilbage endnu. Tog han mon af sted med hærens dampskibe?

Hun tørrede øjnene. Hun rejste sig tankefuld. Hun åbnede en bylt og tog højtideligt et blått bryllupskostume frem, som jeg havde fået syet i Smyrna til min forlovelse med Katína og ikke var berettiget til at bære. (349) Hun rystede det let, som om hun kærtegnede det, pustede til jakkeopslaget.

- Skifter du ikke? spurgte hun. Skift, så du ikke giver dig til kende som soldat.

Jeg tog det civile på og følte mig som genfødt.

- Rejs jer og lad os gå ud til kysten, sagde jeg. Det er det bedste, vi kan gøre. Dér er flåderne, og så længe de er dér, har vi beskyttelse.

Vi fandt en krog på kajen, overfor krigsskibene, og tilbragte vores nat dér. Vi rystede af nattekulde og ængstelse. Ved daggry gik engelske patruljer fra borde og samlede os alle sammen, tusinder af mænd, kvinder og børn. De satte os i tres pramme, der lå i havnen og trak os tæt på deres krigsskibe.

Dette uventede held forekom os at være et tegn fra Gud. Sikkerheden drev ængstelsen bort, vi blev milde og generøse. Vi begyndte at tænke på, hvad der ville blive af de andre mennesker i det indre af landet. Børnene legede pindespil og blindebuk, jagtede en skabet kat blandt sække med figner og rosiner. Afroúla, en smuk forældedreløs Smyrnapige, som var ledsaget af sin bedstemor, havde slået sig ned ved siden af

os, og det første, hun gjorde, var at tage spejlet frem og rede sit lange krøllede hår.

Med gøremål gik tiden hurtigt. Solen var ved at gå ned og fyldte himlen med en rosa farve. (350) Kordelió-dampbådene [Kordelió var et kvarter nord for centrum på den anden side af bugten] kom og gik næsten tomme, og deres runde hjul i midten piskede i vandet. Havbrisen bragte kølighed og duft af hav. Normalt blev kajen på et sådant tidspunkt levende - sang, slentren, ouzokarafler. Nu sneg folk sig hastigt afsted, som om de var jaget.

En købmand begyndte at forbande Frankolevantinerne [efterkommere af vesteuropæerere i Smyrna]:

- Det gik godt for dem. De tog sandelig fusen på os. Jeg har haft kunder på alle de udenlandske konsulater, og jeg kender deres intriger. Inden den græske hær overhovedet havde sat deres fod på land, sendte de i hast skrivelser til deres regeringer og til Paris, for at der ikke blev græsk besættelse. Amerikanske missionærer, franske præster, italienske spioner, købmænd, bankfolk, alle sammen var imod os!

- Deres interesser blev tilgodeset. Din død mit liv! Vidste du ikke det? svarede en sømand.

Købmanden rystede på hovedet:

- Det fjendskab, som levantinerne havde mod os, det havde tyrkerne end ikke!

Pludselig blandede en midaldrende bagerkone sig også i samtalen, sømandens kusine.

- Forleden, sagde hun, da det forlød, at fronten var brudt sammen, kom fjolset, søn af Mousíos Giórgio, og hængte en fez på knoppen af vores dørhåndtag. Min søn, Thalís, ser det, og får fat på ham og gennembanker ham. (351) Hans katolske mor kommer ud og begynder at provokere: "Jeres sidste dage er kommet! Ikke engang lugten af en græker vil blive tilbage i Smyrna!" Hun råbte og frydede sig af hele sit hjerte. Inden man kunne se sig om, var Keratochóri [mindre fint græsk kvarter i Smyrna] i oprør. Med spydigheder jagtede vores folk disse italienere: "Jeres luderhelgener, råbte de. Jeres gipsguirlander!" Og de fornærmede vores ikoner: "Jeres overførselsbilleder, og jeres gedebukpræster!".

Med nattens komme ophørte al larm. Folk krøb frygtsomme sammen den ene ved siden af de anden. Nogle snorkede og andre snakkede dæmpet sammen. Min mor dækkede mig til med et nybetrukket tæppe, der duftede af sæbe og hjemstavnens vand, men jeg kunne ikke sove. Til venstre for mig gik et ægtepar omkring på dækket og kunne ikke finde hvile. De havde

indkapslet deres kroppe med bæltter fulde af juveler og guldmønter.

- Marítsa, sagde han, jeg er meget bange for, at du ikke lukkede husets døre ordentligt.

- Åh, stakkels Themistoklís! Jeg låste, det har jeg fortalt! Sikke noget snak.

- Og køkkenvinduet, der stod på klem? Trak du det godt til? Man kan få en hånd ind dér...

Alle låste deres huse og deres ejendele inde! Jeg hørte Afroúlas bedstemor til højre for mig bede om en kop vand til at lægge bebisset i. (352) Barnebarnet havde dog mere seriøse forretninger med en ung fyr, som havde lagt sig tæt ved siden af hende.

- Min Gud! bad bedstemoderen på knæ. Lad en god morgendag gry for vores Smyrna!

NÆSTE MORGEN BLEV VI VÆKKET af vrinskende og galoperende heste. Vi sprang op på én gang og åbnede øjnene. Det tyrkiske kavaleri galopperede ranke forbi langs kajen. Ingen sagde en lyd. Selv spædbørnene blev blege. Kun en meget lille barnestemme spurgte:

- Hvad vil tyrkerne gøre ved os?

Hvad vil de gøre ved os? Dette var alles bekymring, men ingen sagde det åbent. Fra

nogle balkoner i udenlandske huse hørtes svage klap og "yasasin" [hurra]. Da paraden sluttede, var der dødstille. Vores pram var den sidste af de tres og befandt sig tæt på land. Lidt efter hørtes en udråber.

- Hej du, hvad siger han?

- Han siger, at folk skal komme frem og gå hver til sit, ingen vil komme til skade.

- Sejren kan tæmme mennesker, sagde min mor. (353)

- Stormagterne gav ordre til ikke at genere de kristne.

- Det her er sandheden. Slut med blodet. Hvilken blodskat [den tidligere tvangsfjernelse og islamisering af udvalgte kristne drenge] får vi?

- Så mange flåder! Så meget kongeligt, som er her nede for øjnene af jer, opmuntrer det jeg ikke?

Min bror Kóstas henvendte sig smilende til mig, pustede sig op som en kalkun, og sagde ironisk:

- Hvad synes du nu, Manoláki, om den ejendom, jeg købte? Gjorde jeg det godt, eller snød onkel Thódoros mig?

Jeg var så glad, at jeg tusind gange ville tilgive ham al den påståelighed og ironi. Alle vi i prammen var nu blevet en gruppe. Alt det

spiselige, vi havde, fandt vi frem, pasta, æg, dåsevarer. Vi begyndte at spise i fællesskab.

Pludselig, midt i den almindelige glæde, lød en stemme, og så mange på en gang:

- Ild!
- Brand!
- De har sat ild til Smyrna!

Vi sprang op. Rød-sorter flammer fløj dansende op mod himlen.

- Det er i retning af det armenske kvarter.
- Det ser ud til at være derovre.
- Igen er det armenierne, som skal betale!

- Det er udelukket, at de brænder hele Smyrna af. (354) Hvilken interesse har de i det? Eftersom, at det nu bliver deres eget...

Hvilken interesse havde vi i at brænde de tyrkiske landsbyer under tilbagetoget?

Ilden spredte sig overalt. Himlen fyldtes med røg. Sorte skyer steg op og viklede sig ind i hinanden. Mennesker, hundredtusindvis af mennesker, vanvittige af frygt begyndte at løbe fra alle de smalle gyder og kolonnader og strømme ned mod kysten som en sort flod.

- Massakre! Nedslagning!
- Hellige Moder, hjælp!
- Skynd jer!

- Red os!

Menneskemassen bliver tættere, man ser ikke det enkelte menneske, kun en sort flod, der bølger desperat frem og tilbage, hverken i stand til at blive stående eller at bevæge sig fremad. Forude hav, bagude ild og nedslagting! En fjern lyd ruller ned fra byens dyb og spreder panik.

- Tyrkere!

- Tseter!

- De slagter os!

- Barmhjertighed!

Havet er ikke længere en hindring. Tusindvis af mennesker falder i og drukner. Kroppene dækker vandet, som var det en mole. Vejene fyldes, tømmes og fyldes igen. Unge, gamle, kvinder, børn bliver trampet ned, mases, besvimer, udånder. (355) Krumknivene, bajonetterne, og tseternes kugler gør dem vanvittige!

- Vur keratalar! (Slå dem, køterne!).

Om aftenen kulminerer monofonien. Nedslagtingen stopper ikke. Først da skibene kaster deres søgelys, er der en midlertidig ro. Nogle, som lykkedes med at nå vores pram i live, fortæller historien om, hvad der sker i kvartererne. Behlivans tseter og Nureddins soldater [Nureddin Pasha, officer i den tyrkiske hær, kendt for mord og massakrer] spiser menneskekød. De bryder ind, plyndrer huse og

butikker. Hvor end de finder folk i live, trækker de dem ud og torturerer dem. De korsfæster præster i kirkerne, lægger halvdøde piger og drenge på alteret og skænder dem. Lige fra Ai-Konstantinos og Taragats til Baltsova høster den tyrkiske kniv.

Ilden fuldender ødelæggelsen gennem hele natten. Sammenstyrtede mure, splintret glas. Flammerne knitrer i planker, møbler og spytter jern, den nedbryder hele byen. Den breder sig ud over menneskers frembringelser og ødelægger dem. Huse, fabrikker, skoler, kirker, museer, hospitaler, biblioteker, teatre, uvurdelige skatte, slidsomt arbejde, århundreders skaberværk. De forsvinder og efterlader aske og røg. (356)

Ak, vores verden er styrtet sammen! Vores Smyrna er ødelagt! Vores liv er ødelagt! Hjertet, en opskræmt fugl, ved ikke, hvor det skal gemme sig. Rædslen, en nådesløs ødelægger, greb denne skare i sine klør og gjorde den tavs. Rædslen overgår døden. Man er ikke bange for døden, man er bange for rædslen. Rædslen har nu kommandoen. Den tramper på menneskeheden. Den starter fra tøjlet og når lige ind i hjertet. Den siger: Knæl ned, vantro! Og man knæler. Klæd dig af! Og man klæder sig af. Spred benene! Og man spreder dem. Dans! Og man danser. Spyt på din ære og dit land! Og man spytter. Fornægt din tro! Og man fornægter. Åh, rædsel! Uanset hvilket sprog man taler, findes der ikke ord til at beskrive den.

Så, hvad gør vores beskyttere? Hvad gør admiralerne med guldresserne, diplomaterne og Ententens konsuler! De satte filmkameraer op på deres skibe og filmede vores nedslagtning og udryddelse! Under krigshandlingen spillede deres musikkorps marcher og glædessange, for at ikke smerteskrigene og folks bønfaldelser skulle nå besætningernes øre. Og tænk på, at ét, kun ét kanonskud, én ordre, var nok til at sprede alle disse rasende horder. Kanonskuddet blev ikke affyret og ordren blev ikke givet! (357)

Fader Sérgios var en af de sidste, der gik ombord i vores pram. Uden kamilavki [sort cylinderformet præstehat] og præstekjole, upåklædt i en laset blodig undertrøje og lange underbukser. Med det sparsomme hår hængende løst og skægget pjusket, med to stirrende øjne, brændende af feber, lignede han en fremmed i den skabte natur. Ud fra hans ord og fagter forstod vi, at hele hans familie druknede, da den forsøgte at klatre ombord på et amerikansk krigsskib. Den gamle mands sind kunne ikke klare det, han gik fra forstanden! Mens han sad stille og rolig, tavs og alvorlig, sprang han pludselig op og gestikulerede og råbte højt med svulstig stemme:

- Mine børn fem! Min kone seks! Min svigerinde syv! Åbenbaringens syv stjerner! Må syv djævløse sparke jer ad helvede til, mordere! Mordere! Mordere.

Han faldt ned, som ramt af et epileptisk anfald, rullede rundt, udstødte uartikulerede skrig og spærrede for synet af det amerikanske krigsskib med ben og arme.

- De rystede os ned fra trappen, som man ryster krummerne af en dug! Krummerne! Vi er krummerne. Himlens fugle vil blive mætte af krummerne. Åh, mennesker!

Prammens børn lagde mærke til ham og råbte:

- Den skøre! Den skøre! (358)

De tog plads omkring ham og ventede på hans råb, som man venter på et urs kukkuk, for at få et billigt grin.

Jeg trak over til kanten af prammen og satte mig i et hjørne. Det urolige hav skulpede to opsvulmede børnekroppe frem og tilbage, som om det vuggede dem: "Sov! Jorden vil ikke have børn mere!" De små hoveder slog vedholdende mod den engelske krydsers bund: "Åbn, og lad os at komme ind! Ser I ikke? Hører I ikke?" De ser ikke! De lytter ikke!

EN STOR SUMMEN AF STEMME brød ud i prammene. En engelsk officer kom for at besøge os med sit følge.

- Hvad ønsker admiralen?

- Hvordan var han og gjorde han noget?
- Spørg ham...
- Fortæl ham...

Alle kom med brændende spørgsmål, en klage, en bøn. Vi tæredes alle sammen af ængstelse for, hvad der ventede os.

- Hvad skal der blive af os, lad ham fortælle os det.

Hans tolk svarede os:

- Det vil han også undersøge. Hvor vil I gerne hen? (359)

- Langt væk fra blodbadet! Behøver I at spørge? råbte vi alle sammen.

Nogle greb tolken i jakken.

- Hør efter! Bed ham om at bringe os til Samos, Chios, Mytilini. Så vi hurtigt kan vende tilbage, så snart det onde er overstået...

- Godt, sagde de og gik fra borde.

I skumringen skød tyrkerne efter prammene. De ramte flere gange. Vi havde sårede og to døde. Hele natten lukkede vi ikke et øje.

- Du, der er noget galt. Noget har ændret sig!

Ved daggry kom bugserbåde og trak prammene. Det tog os ikke lang tid at indse, at bugserbådene ikke var engelske, men tyrkiske.

- Tyrkere i bugserbådene! hørte man.

- Tyrkere?

- Tyrkere!

- De vil slagte os!

- Råb, så flåderne får besked! Tyrkere!
Tyrkere!

Mødre ledte efter deres børn, omfavnede og krammede dem. Børnene så ud til at være i panik. De rystede og hvinede. Mændene løb planløst hid og did. De løsnede og bandt pramme og prøvede at tænke.

- De forrådte os!

- De svigtede os! (360)

- Pokker tage dem!

- Admiral! Hvad laver du!

- Admiral! Red os!

- I Kristi navn! Forlad os ikke! Vi har spædbørn med! Vi har gamle mænd, piger!

- I er ansvarlige!

- Admiral! Admiraaal!

De tyrkiske slæbebåde fortsatte deres vej. I panikken, der så brød ud, faldt tusindvis af mennesker hovedkulds i havet! Det gjorde vandet sort. En blev fanget i håret af en andens hals, og de druknede. Man klamrede sig til slagskibene for at redde sig og modtog skoldhedt vand og slag med brækjern og træstokke. De af os, der ikke

tabte besindelsen og blev i prammene klar til at kæmpe mod vores skæbne, havde mere tillid til tyrkernes brutalitet end til de allieredes barmhjertighed.

En officer gav ordre til at binde prammene til kajens jernringe og placere vagt omkring. Med timers mellemrum trængte optændte zeibeker med røde bæltter, belæsset med pistoler og krumknive, ind og udvalgte sig unge mennesker.

- Du! Også du! Og du!

Næver lagde sig på atråværdige drenge og smukke piger. De blev slæbt om bag toldstationen og videre, hvor de blev voldtaget og henrettet.(361) Sådan skete det med Afroúla og med Rhéa, en fjorten-årig skolepige. Afroúlas bedstemor blev heldigvis på stedet, da hun så pigen blive fanget. Men Rhéas mor rev og flåede sine kinder og løb efter dem:

- Slip min lille pige! Tag mig!

Hendes blodige fingre hev i blusen og rev den fra hinanden.

- Se! sagde og viste sine bryster som et løfte. Tag mig! Ikke hende! Min lille pige, min Rhéa!

Ingen var længere i stand til at føle sindsbevægelse ved sin nabos skæbne! I tre dage og nætter holdt tyrkerne os i prammene, og i tre dage og nætter holdt vi ikke op med at lege en frygteligt gemmeleg med døden. Vi blev enige

med en mand fra hjemegnen om at holde vagt hele natten, så vi ikke gik glip af nogen af tyrkernes bevægelser. Hver gang de begyndte at nærme sig, gled vi væk derfra og undgik dem.

På den fjerde dag kom en officer og sagde:

- Tøm prammene. Træk ind til land!

Vi løb for at komme væk. Vi troede, at der i enhver flytning skjulte sig et eller andet håb.

- Til kirkegården! Lad os gå til kirkegården. Dér sætter tyrkere ikke deres fod. De bliver bange!
(362)

Vi gik til kirkegården. Der var ikke engang en håndbreddes plads, hvor man kunne stå. Andre var nået frem før os og havde taget førstepladserne. De tog opløste og halvopløste døde ud af gravene, og de levende lagde deres sengetøj og deres børn. Kvinder fødte for tidligt. Meddelelsen var spredt til de omkringliggende kvarterer: "Enhver, der skal til at føde, skal til kirkegården. Der er også læger, som hjælper!". Gamle kvinder kogte vand til de fødende med de dødes knogler som brænde!

- Der er ikke et sted at stå, sagde min søster, og vi var alle enige.

Med besvær banede vi vej og kom afsted. Ovenpå et gravmæle slog en kvinde, der lå på maven, på marmorpladen med knytnæve og råbte til sin mand:

- Brasída! Vil du ikke se, hvad de har gjort ved din lille pige! Din kyske lille pige, Brasída! De voldtog hende! Hæren... en flok på hendes krop! Brasída, rejs dig! Stå op! Kom og stå os bi, Brasída!

Vi gik afsted. Vi ledte i hele Punta for at finde en krog, hvor vi kunne være. Hvor vi end kom ind, i skoler, kirker, fabrikker, lagerbygninger, ude på de åbne sportspladser, overalt, ventede tusindvis af flygtninge på at se, hvad der skulle blive af dem. Tyrkere og jøder solgte en tår vand, en dråbe olie, kokarder med Kemal-figuren, (363) små flag og armbind med halvmånen!

- Red jer!

På en fabrik mødte vi venner og folk hjemmefra, og de gav os lidt plads til at sætte os. Vi var dødtrætte. Vi sagde, at vi ville sove og ikke vågne igen. Men så snart vi lå ned, skærpedes sanserne. Murene i de brændte huse styrtede sammen om natten. Geværskud og skudsalver gennemborede nu og da stilheden...

- Det her er henrettelser! forklarede de gamle os, og skælvede.

- I går gik tyrkere ind i lageret overfor for at tage..., begyndte vores landsbyfælle onkel Kostís at fortælle. Salig Antónis Mántzaris' børn, Dimitrákis og María, blev bange, så snart de hørte, at tyrkerne var på vej, fordi de huskede deres dræbte far, og de kravlede ind i kulbunken

for at gemme sig. Deres mor var gået ud efter vand. Hun hører, at tyrkerne er ankommet. Hun løber ind for at beskytte børnene. Hun leder opskræmt hér og dér. De ser og hører hende, men de giver ikke en lyd fra sig, så længe tyrkerne er der. Den stakkels mor bliver vanvittig, hun går rundt, hun leder, hun skriger, hun slår sig selv: "Mine børn! Se ikke mine børn, for guds skyld! Åh, de har taget dem fra mig! Hvad vil jeg med livet? Mine børn! Mine børn!". (364) Hun løber ned til havet, falder i og drukner! Da de kom ud fra kulbunken, græd de forældreløse børn over deres mor og over at være forladt...

Vi våger. Nogle, der gik ud på naturens vegne, vender skræmte tilbage.

- Der sker noget! Hæren har omringet fabrikkerne. Måske samler de os op! Hvem ved!

Om morgenen gik soldater ind på fabrikken. De greb mændene. En ordre, forlød det, fra Nureddin Pasha: Alle mænd fra 18 til 45 bliver krigsfanger for at genopbygge det, de har ødelagt! De andre aldre såvel som kvinder og børn tager af sted med dampskibene.

- Lad stedet blive tømt for yunanerne [de joniske grækere]!

Ingen mor vil indrømme, at hendes søn er 18 år. Ingen kvinde, at hendes mand er under halvtreds. De græder, de slår sig selv. Min egen mor, tåreløs, med hænderne nede, står som

forstenet. Kóstas og jeg bøjede os ned og kyssede hende, sådan som man kysser nogen, man aldrig ser igen.

- Mor, sagde jeg til hende, vær ikke bange, vi kommer tilbage...

Jeg nåede at se hendes øjne gnistre vildt. Hendes blege og tørre læber begyndte at dirre uophørligt. Kóstas græd. Som om han vidste, at han aldrig ville komme tilbage, ligesom vores Stamátis aldrig kom tilbage...

- Hav det godt, mor!

(365)

XVIII

VI KOM IND I EN KOLONNE med to tusinde mand, og begav os i krigsfangenskab. De overgav os uden registrering til den afdeling, der skulle føre os til Magnesia [by 40 km nordøst for Smyrna]. Vi havde en mistanke om, at så snart vi kom længere ud, ville de skille sig af med os. Det onde begyndte i Smyrnas stræder. Vi nåede ikke at komme afsted, før en menneskeflok, rasende og hævntørstig, faldt over os med træ, sten, jern.

- Vur, vur keratalar [slå, slå køterne]!

Flasker og beholdere med møg blev smidt ud fra altanerne. Før vi nåede Basmane [centralt kvarter i Smyrna], var halvtreds faldet døde om. De sårede blev trukket ud af kolonnen af vagterne, som ironisk sagde til dem:

- Åh! Åh, de stakler! Kom, lad os tage jer til hospitalet...

Og de dræbte dem! De af os, der klarede det og kom ud af Smyrna i live, sagde "Ære være

Gud! (366) Vi blev reddet..." Vi satte farten op. Længere ude ventede det værste os. Så snart de tyrkiske landsbyer fik nys om os, gik de ned til landevejen for at tage hævn. Hver eneste tyrker råbte som en gal:

- De dræbte mit barn!
- Min kone!
- De brændte mit hus!

De trak Lýsantros, en lærer fra Pontus-regionen, ud af vores gruppe, skar hans mave op med en kniv, og satte ham til at gå afsted med sine indvolde i hænderne! Beskyldningen kom fra en gammel mand, hvis øjne var så betændte, at man ikke kunne se, om de var åbne eller lukkede.

- Ja, det er ham! Ham, og han pegede på ham med fingeren.

To tseter kastede sig over ham.

- Nej, det er ikke mig. Det kan ikke være mig! råbte Lýsantros, som hverken kendte den gamle mand, eller hvorfor han anklagede ham.

Tseterne slog ham rasende, som man slår på en træstamme, der ikke vil knække.

- Vantro køter, du brændte vores hus!

- Straf mig ikke. Det er ikke mig. Jeg kender ikke denne egn. Jeg kom aldrig... Al...drig...

Kniven skar hans mave op. Tyrken hev indvoldene ud. (367)

- Tag din betaling i hænderne! Gå! Hører du? Afsted!

Han greb ham i kraven, trak ham op at stå. Han faldt sammen som et sæt tøj. Han kunne tage et par skridt, og så faldt han død om.

- Nej, nej! lød et desperat råb fra beslagsmeden Arístos, som var ved Lysanders side. Nej, nej! Det var en fejl!

Vi havde ikke vejr til at dømmе. Vi havde ikke spyt i munden. Tørsten brændte i indvoldene. Tørst, hede, hæshed! Vi gik i tre dage uden en tår vand. Vi passerede floder og vandposter, vindebrønde, bække, vandløb og de lod os ikke engang væde vores læber. Den, der ikke kunne klare det, blev dræbt.

En vagt red på min brors skuldre for at krydse floden uden at blive våd. Han sparkede ham i maven med støvlerne og råbte grinende.

- Hyp! Hyp!

Jeg kunne se venerne i Kóstas hals svulme, hans ansigt var blåligt, hans øjne slørede. Brystet steg og sank. Jeg vidste, hvor stolt og mandig han var, og jeg længtes efter, at han skulle vælte sin plageånd ned, bide ham i halsen, og endda dræbe ham. Men Kóstas tørstede, bare tørstede, huskede ikke andet!

- Åh, du mener, jeg er et dyr! Vander man ikke dyrene? (368)

- Hyp, hyp! Vantro, vilddyr! Han sparkede ham endnu hårdere. Dyrene er uskyldige skabninger, de er ikke onde som I.

- Åh, lad mig væde min tunge! For Allahs skyld. Han fik ikke lov! Og han græd som et barn...

Klokken var vel to om eftermiddagen, i middagsheden, da vi blev smidt ind til... et hvil i nogle sprængte krudtlagre. Jorden og stenene brændte, som om det var en stegeovn. De færreste af os kom ud derfra i live. Stærke mænd faldt kogte sammen, rullede rundt som sårede slanger og råbte desperat:

- Su! Suu! (Vand! Vaaand!).

Så døde stemmerne langsomt, mundene forblev åbne, øjnene uden bevægelse. Hvem har set tørstdøden! Vi holdt ud, vi blev ikke vanvittige. De satte os sammen med fem hundrede andre fanger i en lejr omkranset med pigtråd. Uden for pigtråden var der en stor brønd med tre taphaner og tre vandtrug. Tyrkere stod og vandede deres dyr. De drak også, svaledede sig og håned os. Vi fulgte dem med et vildt blik. Så - så skete det - uden samråd stormede vi alle sammen frem, tog fat i pigtråden og rykkede den op med en enkelt bevægelse! Vi løb hen til brønden med skrig og brøl. (369) Vi kom i klammeri om, hvem skulle

drikke først. Alt skete så hurtigt! Ingen vagt affyrede skud. De betragtede blot os, som slog og bed hinanden.

Inden vi nåede Ahmetli, udtog de tilfældigt trehundrede og gav dem til en garnison, der skulle til Aydin og ønskede krigsfanger til at genopbygge landsbyerne. Blandt dem var jeg og min ven Pános Sotíroglou. Min bror blev i sidste øjeblik fanget af den torturerende vagt.

- Du bliver! sagde han. Du er et stærkt muldyr, jeg har brug for dig.

Vi nåede ikke at sige farvel. Jeg fulgte ham med øjet. Han forsvandt i mængden, der bredte sig ud som pløre på landevejen. De skulle til Magnesia. Der blev fyrre tusinde fanger i de første dage skudt med maskingeværer i en slugt!

VI BEGYNDTE MARCHEN til Aydin. De nye vagter var mildere. De lod os sove om natten i nogle stalde. Vi faldt omkuld. I vores søvn følte vi varme åndedrag og hænder, der famlede på os. Vi blev forskrækkede. Vi åbnede øjnene på klem og så over os skæg, turbaner og gule tænder. (370) En flok pjaltede og forhutlede landsbyboere med fakler og lygter i hånden undersøgte nysgerrigt vores tøj og sko.

- Klæd jer af! beordrede de.

Vi lod som om vi ikke forstod. Ingen rørte sig. Vi tog bestik af den nye ydmygelse.

- Tsikar! [hit med det]

De blev sure over, at vi ikke rettede os efter dem og begyndte at sparke os i ansigtet, i maven, i skridtet. Vi rejste os alle sammen og råbte vredt, for at vagtsoldaterne skulle lægge mærke til det. Ingen viste sig, måske skete det i forståelse med dem.

Lidt efter trådte aga Asker ind. Han så alle de splitternøgne og begyndte at skraldgrine og kalde på sine kammerater, for at de skulle skynde sig og ikke gå glip af forestillingen. Vi stod forfrosne. Denne ydmygelse havde knust os. Vi følte ingenting, ikke engang vrede. Jeg lod aga Asker grine færdig, henvendte mig til ham og sagde:

- Med al respekt, Efendi, tænk på dette: Hvordan vil jeres kvinder møde os nøgne?

Han gav mig to lussinger, så jeg blødte. Han havde dog lyttet til mine ord. Før vi tog afsted, bragte landsbybeboerne, som tog vores tøj, deres egne klude til os, alt beskidt og lusebefængt.

Vejen gik op ad bakke. Nogle kunne ikke klare det. (371) Vi havde sår på fødderne. De, der ikke nåede at rejse sig igen, blev efterladt med en kugle i hovedet. De to eller tre landsbyer, vi passerede på denne bjergside, var rolige. Folk

her havde ikke lidt skade under besættelsen og så ligegyldigt på os. I en hovedby, hvor vi stoppede, gik folk væk fra vandposten for at lade os drikke vand. En gammel mand bragte to kurve med druer og delte dem ud.

- Vi havde det godt med jer så længe, sagde han.

Vi begyndte at dele. Glemte de mon det onde? Ved vejsvinget, et par meter uden for en ødelagt landsby, så vi en rasende folkemængde, der væltede ind over os med jern, stænger og knive. Mange af vores folk begyndte at råbe i rædsel:

- Yasasin Kemal! (Længe leve Kemal).

- Kahr olsun Yunnan! (Til helvede med Grækenland!).

- Turk olatzaim! (Vi bliver tyrkere!).

De, der ydmygede sig på denne måde, fik ikke færre tæsk end vi, der holdt munden lukket.

Da bygen af tæsk var ovre, hjalp jeg min makker med at forbinde hans gennembankede hoved.

- Hvad mente du, Sotíros, spurgte jeg, med at skringe længe leve?

Jeg havde ikke lagt mærke til, at en vagt kom bag os. (372) Da jeg mærkede hans hånd på min ryg, tænkte jeg, at nu var døden nær. Men vagten smilede og viste mig sine glatte tænder.

- Du sagde det rigtige, Ioner!

Jeg kiggede mistænksomt på ham. Hans blik virkede ærligt. Han må have været i fyrrerne, med gråligt hår.

- Undrer du dig? sagde han og nikkede betydningsfuldt. Jeg kæmpede. Jeg var stærk i kamp, spørg bare dem, der ved, hvem Havuz er. Nu fejrer jeg sejren, men jeg lægger ikke hånd på jer. Jeg er ikke umandig.

Tsetens stemme var ikke svundet fra mit øre, da jeg så en hodja trænge ind som en gal imellem os og søge. Han ledte efter en sergent, som hed Stefanís. Da han fandt ham, greb han ham i kraven og trak ham ud af kolonnen. Stefanís, et nandfolk, bed ham i hænderne og løb afsted. Fem seks faldt over ham for at få styr på ham. De bandt ham på hænder og fødder som en kalv.

Hodjaen mumlede noget til officeren og gik. Vi blev alle beordret til at stå. Stefanis var bundet og så sig vildt omkring. Hans krop kæmpede. Han ville bide i rebet, han brølede. Det varede ikke længe, før hodjaen dukkede op. Han holdt sin søn i hånden, en dreng på henved tolv år. Hun viste ham Stefanís.

- Han vanærede din mor! (373) Han gav drengen en slagterkniv.

- Slagt ham!

Drengens hånd rystede lidt. Det så ud til, at han ville kaste kniven fra sig og begynde at græde. Men han gjorde det ikke.

- Slagt ham! råbte hodjaen utålmodigt.

Drengen løftede kluntet kniven og stødte til mellem øre og hals. Blodet sprang som en fontæne. Drengen blev bleg og skælvende.

- Vur [stød]! lød faderens befaling endnu vildere.

Så begyndte de små hænder at støde hurtigt og hårdt. Det eneste man kunne se, var kniven og drengens vanvittige blik. Han pustede og stønnede.

- Huh! Huh!

Stefanís fik ikke sagt en lyd. Hans krop rystede et par gange, og så døde han! Hodjaen frydede sig og var stolt af sin søn. Vi andre ledte efter en mulighed for at hvile vores sårede ben. Min ven Pános lænede sig mod mig og sagde:

- Skal vi sidde med foldede hænder? Skal vi ikke af sted?

Hans ord fik mig til at vågne op. Jeg tænkte. Ja, vi stikker af. Vi kender denne egn ud og ind. Vi kommer forbi Kirkintze. Vi skal ned til havet. Vi skal til Tsagli, som vender ud mod Samos...

Pános lagde også planer. (374)

- Vi stikker af for øjnene af dem, uden at de lægger mærke til det. Du får se...

Jeg blev grebet af utålmodighed.

- Jeg siger i aften, hviskede jeg og så ham i øjnene.

- Ja, sagde han.

Vi fortsatte marchen. Om aftenen stoppede vi for at sove i en gammel kaserne. Tseten, som havde talt til mig, var vagtpost ved vores dør. Vi lod alle sove. og så nærmede vi os ham begge to med hænderne på maven. Vi fortalte ham, at vi havde mavekneb, og at vi gerne ville ud på marken. Han stod tøvende. Så sagde han:

- Afsted!

Så snart vi havde fjernet os, greb Pános mig med begge hænder om livet og bukkede sin overkrop ned. Jeg bukkede mig også, så at vi to tilsammen på afstand lignede en græssende hest. Vagterne blev narret. Da de bemærkede os, var det allerede for sent. Vi fik fart på. Vi var skolede begge to, og vi vidste, hvordan vi skulle bevæge os. Vi løb ind i skoven og gik derfra opad. Egnen var velkendt. Vi befandt os nu i vores hjemegns bjerge.

Vi var sandelig heldige! Først næste aften mødte vi en tyrker. Vi spurgte, hvorfor der var så mennesketomt, og hvor folk var blevet af. Han svarede os: (375)

- De tog alle ned til landsbyerne og stæderne. Vi fejrer jonernes flugt!

DA VI NÆRMEDE OS KIRKINTZE, bankede vores hjerter. Vi fik kuldegysninger og snappede efter vejret. Vi sikrede os, at landsbyen var ubeboet, og gik ind i kvartererne. Vi sneg os fra mur til mur, som tyve. Månen kastede lys nok til, at man kunne se det hele. Husenes døre knirkede, når vinden åbnede og lukkede dem. Det var som om der havde været en pest, som havde høstet de levende. Alt var øde og tomt. På trapperne og i gaderne lå henkastet tøj, ødelagte møbler og glas. Nu og da gøede en hund bedrøvet "vov! vov! vov!" Ligeså miavede kattene ængsteligt, stædigt og vedholdende, og forstærkede vildskaben. Hvert hus, hver gyde, hvert træ og hver juvel i dette land var blandet sammen i vores hjerte og i vores hukommelse.

Vi begyndte at græde! Du, er det ikke vores landsby? Er husene ikke vores? Er jorden, kornet, træerne ikke vores? Er vi ikke vokset op her? Arbejdede vi ikke her? Er vore fædres knogler ikke begravet her? Er vores fortjenester ikke her, vores minder, vores drømme? (376) Hvordan skete det, at intet længere er vores?

- Lad os komme afsted! sagde min kammerat. Hvis de får øje på os, vil der ikke være andet tilbage af vores krop end en knogle til hundene!

Vi gik op til administratoren Seférogous hus. Der vidste vi, at vi ville finde, hvad vi havde brug for, gedeskindssække til at puste op og kaste sig i havet med, reb, tøj, lygter, mad.

Huset, enligt placeret på bjerget, var endnu ikke blevet betrådt. Kun dyrene manglede. Sengene var redt under sinaipæretræet. Hønsene flagrede rundt, efter hvad vi fornemmede. Vi spildte ikke tiden, vi kendte indretningen. Alt, hvad vi ledte efter, fandt vi. Inden vi gik, stoppede Pános mig.

- Vent lidt, sagde han, jeg har længtes efter at tygge kød!

Han løb for at fange to høns. Han tog en kniv frem for at slagte dem, fordi de måske ellers ville kagle og skræppe op på vejen. Men han blev bleg, hans hånd rystede, han opgav det.

- Det kan jeg ikke, sagde han. Lad os gå!

Lige efter vi nåede skoven, fandt vi en afsides hule at hvile ud i. Vi afprøvede lædersækkene for at se, om de mistede luft. Så satte vi os til at spise bygtebakkerne og de tørrede figner fra vores ven Seférogou. Vi drak rakí og rullede en cigaret.

- Så gik vi igen ud ad vejen. Vi kom ud til en mennesketom kyst. Mellem Tsamli [en by tæt ved Samos, hvis græske indbyggere i 1922 alle var flygtet over det 2 km brede stræde] og Samos er der en øde ø. Hvis det lykkedes os at komme dertil i live, så var Samos kun et spring væk. (377) Vi ville signalere til fiskerne, vi ville råbe. En fare var, at tyrkerne måske havde nået at placere forposter.

Ved daggry nærmede vi os havet, vores ængstelse kulminerede. Enhver lyd opskræmte os. På et vist tidspunkt hørte vi stemmer. Foran os var en sump, hvor vi sank ned i mudderet. Pános kunne ikke holde det ud længere. Han stak hovedet frem, og da han så, at tyrkerne var passeret, trak han mig op. Vi gemte os bag en klippe. Vinden rørte i havet og fik det til at brydes støjende mod klipperne.

Vi pustede hurtigt lædersækkene op og gjorde os klar til at hoppe i. I sidste øjeblik mistede min ven modet. Han havde aldrig før været i vandet. For at give ham mod hoppede jeg først i, og med hænderne oppe viste jeg ham, hvordan sækkene løftede mig op i skumsprøjtet. Jeg var også selv fastlandsboer, men jeg var gået i vandet mange gange i Kusadasi og Smyrna. Jeg forklarede ham, at med sækkene havde vi intet at frygte.

- Spring! råbte jeg til ham. Lad os ikke spille tiden.

Pános, som aldrig havde været bange for noget i sit liv, skælvede overfor havet. Han tog to skridt frem og ti tilbage. Jeg blev tvunget til at gå på land igen.

- Jeg kan ikke! Jeg kommer ikke! Tyrkerne kan have en forpost på øen. (378)

- Åh, Pános, siger du det! Du? Vi smider med dem, vi hiver dem i nosserne! Vi banker dem vinde og skæve! Vi beslaglægger deres våben. Kom så! Vi får ikke den chance igen. Skynd dig! Kom afsted!

Han var stædig, hans fødder stod kilet ind i klipperne, han tog ikke et skridt. Jeg nærmede mig ham, jeg talte pænt, jeg skældte ham ud, jeg trak i ham med magt, intet hjalp. Vi var tæt på at komme op at slås. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle gøre. Tiden gik.

- Hvad venter du på? råbte han rasende. Jeg holder dig ikke tilbage. Gå!

Jeg vendte mig om og så på ham.

- Pános altså! Det er en skam!

Han sænkede hovedet. Jeg gjorde mig klar til at hoppe i vandet. Mit hjerte var tungt.

- Hej med dig! sagde jeg.

Han blev overvældet af følelser:

- Hvis du får fat i en båd, og hvis du kan, så kom og hent mig. Jeg vil stå her og vente på dig.

Hvis jeg går væk, betyder det, at der er noget på færde, en eller anden fare. Så skal du ikke nærme dig og komme galt afsted.

Jeg forstod, at han var knækket sammen, han ville ikke følge mig. Jeg sprang i havet. Bølgerne gjorde det svært for mig. Jeg bevægede mine arme og ben klodset. Jeg trak vejret gispende. Jeg vidste, at jeg skulle holde styr på både nerver og bevægelser. Jeg holdt nu blikket fæstnet til den øde ø. (379) Hvad ville jeg finde dér fremme? Havde tyrkerne en forpost? Da jeg nærmede mig, troede jeg, at jeg ville besvime af udmattelse. Jeg havde svært ved at få samling på mig selv. Jeg begyndte forsigtig at få fodfæste. Ører, øjne, nerver, alt var spændt. Jeg hørte støj og stoppede. Som om man rodede rundt i tørre grene. Jeg tænkte på at klatre op til toppen for at finde ud af, hvad der foregik. Jeg kravlede. Støjen blev stærkere. Jeg fik koldsved. Til venstre, i slugten, så jeg en del måger strømme frem fra en hule. "Aah!" åndede jeg lettet op!

Øen var mennesketom. Jeg gennemsøgte alle sider. Jeg bevægede mig frit med lange skridt. Jeg besteg det tydeligste højdepunkt og så ud over havet mod Samos. Kun godt og vel en kilometer adskilte mig fra Grækenland. Jeg begyndte at vinke med et hvidt mavebånd. Jeg kiggede vedholdende ud over havet. Tiden gik. Jeg blev helt dårlig af sult.

Havet var imidlertid roligt. Det sker nok ikke, tænkte jeg, at noget dukker op, en fiskerbåd, en motorbåd. Om nødvendigt hopper jeg i havet igen og svømmer. Hvis den pokkers Pános var kommet med, ville alt have syntes let for mig.

Mit øje fangede en sort prik i horisonten. Det lignede en fugl. Nej, det var ikke en fugl, det var et klippeskær. Nej, heller ikke et skær. Det bevæger sig! Det bevæger sig! Det flyder. Det er en fiskerbåd. Sejlet hænger slapt. Den har årer. Ja, årer. (380)

- Huh! Huh! Huh!

Jeg begyndte at råbe. Jeg viftede med det hvide bånd. Jeg piftede. Så de mig? Hørte de mig?

Jeg tænkte, at de måske blev skræmt og vendte om. Og jeg løb ned til vandkanten. Jeg fæstnede mig til lædersækkene og hoppede ud på det dybe vand. Båden blev ved med at nærme sig. Jeg begyndte at føle mig følelsesløs. Jeg pressede mig selv..

Da fiskerne trak mig op, havde jeg åndenød. Jeg kunne ikke få et ord frem. Jeg kunne blot mærke mine varme tårer på kinderne. De gav mig vand. Jeg kom mig. Jeg fortalte de to fiskere, at jeg have været på den øde ø. Jeg bad dem sejle tilbage og hente min ven. De tav. Den ældste, som hed Léandros, sagde til mig:

- Hør engang, landsmand, fint nok, men ærlig talt. Vi nærmer os ikke tyrkisk farvand. Forstår du? Jeg har ti børn at mætte! Hvilken Gud ønsker at gøre dem forældreløse for at redde en enkelt sjæl! Jeg tager ikke afsted.

Den anden var enig. De to greb årerne og vendte om. Jeg fortalte dem om Pános sidste ord.

- De vil beskytte os, vi dør ikke... Og jeg vil leve. Tror du ikke, jeg vil det efter alt det, jeg har været igennem?

- Spild ikke dine ord. Bare at komme hertil, var en stor dumhed! (381)

De lagde alle deres kræfter i årene. Da jeg så, at vi fjernede os, kom mine tanker i sving, de hoppede fra løsning til løsning. Jeg ville ikke nogensinde forlade Pános. Han skubbede til mig, da vi stak af, og stædigt nåede vi sammen helt til Tsagli. Jeg tog en hurtig beslutning. Jeg hoppede i havet. Lædersækkene havde løsnet sig noget. Jeg kæmpede med vandet. Fiskerne slap årerne, som om de fortrød. Léandros læber kneb sig sammen og hans øjne lukkede sig halvt. Nervøst tyggede han på sin cigaret og målte afstanden. Så vendte han sig brat mod sin kammerat!

- Du Gligóri, hvad siger du? Skal vi tage afsted?

- Og ikke tage afsted, sagde Gligóris.

- Lad os tage afsted, rend mig i røven! Lad os tage afsted, så slap jeg ikke for at komme ud i dag!

Vi roede afsted. Da Pános så os, opførte han sig som en gal. For os lignede det en løgn, at vi blev frelst!

LIGE SÅ SNART VI TROEDE, at vi var på sikker grund, hentede en patrulje os, samt mange andre, og satte os allesammen i en båd, som var ved at hejse anker.

- Samos er fuld af flygtninge, I skal et andet sted hen...

- Alle øer og havne er propfulde... (382)

- Flygtninge overalt! Flygtninge! Halvanden million sjæle.

Vi befandt os sammenkrøbne i agterstavnen af en damper, med vores pjalter og bylter, følelsesløse, desorienterede, uden at vide, hvor uvejret ville snurre os hen. Kvinderne sukede!

- Hvad skete der med vores familie?

Man hører skælvet og ødelæggelsen i tanke og hjerte. Skibet ryster. Det letter anker. Ingen ved, hvor det skal hen. Øjnene søger:

- Ved du det?

- Hvad ved du og tier om?

- De tog min mand fra mig i Punta...

- Jeg havde klædt min dreng på som kvinde, men de opdagede det...

- En nabo rådede os til at gå i sikkerhed på bordeller. Og da i kom, fandt vi endog luderne dræbt, alle sammen!

Historierne begynder. Hvor end du står, hvad end du gør, jagter de dig. De gennemborer dine ører, som de imaginære stemmer i den forryktes sind.

- Sådan som jeg siger dig, blev det. Mester Yannikós gemmer sig under de døde, og hvad ser han dér! Hele hans familie slagtet og stablet sammen!

- Det er ikke noget imod Anéstis. Tseterne ankom til hans ejendom, og han var ikke advaret. (383) Staklen løber til laden og gemmer sig mellem tobaksstængerne. Lidt efter kommer seks tseter ind, nogle tynde splejse. De trækker en mindreårig med. De lægger barnet ned og voldtager det. I tre timer horer de. "Kom nu, hun er kreperet!" siger en af dem og ryster kroppen, der er livløs. "Føj!" siger de med afsky, trækker bukserne op og går. Anéstis kommer også frem for at komme væk. Han snubler over den døde pige. Han kigger og hyler: "Ååh! min datter! Det er dig, mit barn!" Afskriv mennesket i sådanne stunder...

En gruppe soldater diskuterer årsager og ansvar.

- Man skulle have sendt skibe og taget folk med for at redde dem. Men ikke engang det skete.

- Jeg ved, hvorfor det ikke skete. En kaptajn indrømmede det over for mig. Tooghalvfems store skibe, fortalte han, var samlet i Piræus for at stikke til søs og sejle til Lilleasien for at hente folk. Men da de var på åbent hav, modtog de et hemmeligt telegram fra regeringen: "Sejladsen er ikke tvungen, men frivillig". Af de tooghalvfems skibe sejlede kun de sytten! Jeg kan ikke glemme, at femogtredivet tusinde kvinder og børn ventede på en damper ved Aktsai [by i bugten ved Lesvos]. Vi, ti tusinde soldater, kom fra Adramiti, mens...

Med dit og dat faldt natten på. Snakken stoppede. De, der klarede at sove, snorkede tungt. (384) Stødvis stønnen kom fra brystet, lyde af pine, overvældende rædsel og smerte. De, der som jeg krøb sammen i deres tæpper med åbne øjne hele natten, kæmpede med snærende syner. Der lød en sagte, langtrukken og hulkende gråd: "Huu!" "uh!". En ulidelig kollektiv smerte.

Skygger går rundt i natten, krumfabler skærer hoveder af. Vilde, svedige, brunstige zeibekkrøppe åbner rasende pigers sammenknebne ben, og før de rejser sig fra den

lovløse elskov, stikker de knive ind i de små forslåede hjerter.

"Ak! Ak! Ak!" Jordens skabninger! Hvilken kraft dræbte jeres sjæl! Menneskesmil som I gjorde til rædsel, kun rædsel og død!

Karsí [landet overfor], ved Lilleasiens kyster, blinker med svage lys, øjne blinker. Karsí, hvor vi forlod rydelige huse, indelåste ejendomsskøder, kranse ved ikonostasen, forfædre på kirkegårdene. Vi efterlod børn, forældre og søskende. Ubegravede døde. Levende uden hjem. Hjem søgte drømme. Dér. Karsí var vores fædreland indtil i går!

I natten, der ikke synes at ville ende i en morgenstund, glider de velkendte skikkelser forbi en efter en. Kirliderne, Sefkiet, Ismail bey, Kiarim efendis, Soukri bey, Alidais, Edavie... De kan ikke hjælpe med noget. Alt er væk! (385)

Klang! Klang! Monotone bjælder. Den slappe gangart hos kamelen, der bærer kurvene og sækkene på sine pukler, sækkene med rosiner, figner, oliven, ballerne med bomuld og silke, krukkerne og tønderne, rosenolien, brændevinen, Østens overflod. Alt er væk!

Kameldriveren! Dungalakken [tsetkriger] med korte bukser og fløjlsblomst i øret, stop! Læg dog hånden over munden, din stemningsfulde sang når ikke længere hjertet.

Sefkiet! Kender du mig ikke, du kære? I årevis har vi sammen delt latter og tårer. Ne apior, Sefkiet? Ak, Sefkiet! Sefkiet! Vi blev vilddyr. Vi dolkede hinanden, forgæves brændte vore hjerter.

Hvorfor ser du så vildt på mig, Kior Memets partisan? Jeg dræbte dig, og jeg græder over det. Tænk på, hvad du dræbte for mig! Brødre, venner, landsmænd, Amele Taburlari, en hel slagtet generation!

Så megen gift, så meget lidelse, og mit sind vil tilbage til de gamle dage! Hvad, hvis alt vi har været igennem, var en løgn, og vi nu vandrede rundt i vores land, på vores marker, i vores skove med tornirisk, allike og stendrossel, i vores haver med merian og blomstrende kirsebærtræer, ved vores fester med smukke. ..

Kior Memets partisan, mine hilsner til landet, som fødte os, (386) Selam soile... Bebrejd os ikke, at vi vandede det med blod. Kahr olsun sebep olanlar! Forband de skyldige!

